

STUDIJA O UČEŠĆU DJECE u Bosni i Hercegovini

Studija o učešću djece u Bosni i Hercegovini

Izdavač:

Udruženje „Naša djeca“ Sarajevo i World Vision BH Fondacija

Autori:

Dr. Srđan Vujović, EBD International

Prof. Dr. Gorjana Vujović, EBD International

Una Vojinović, EBD International

Članovi istraživačkog tima:

Aldijana Tanović, EBD International

Nino Uglava, EBD International

Dizajn:

Ferida Abdagić

Ova publikacija je izrađena u okviru projekta „Povezivanje tačaka 2 - Unapređenje učešća djece u donošenju odluka za poboljšana prava djeteta i demokratije u BiH“ koji implementiraju World Vision BH Fondacija i Udruženje „Naša djeca“ Sarajevo u partnerstvu sa Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice

Finansijska podrška:

Evropska unija u Bosni i Hercegovini

Izjava o odricanju od odgovornosti: Ovu publikaciju finansirala je Evropska unija. Za njen sadržaj isključivu odgovornost snose World Vision BH Foundation i Udruženje „Naša djeca“ Sarajevo te on ne odražava nužno stavove Evropske unije

Finansira
Evropska unija

BOSNA I HERCEGOVINA

Ministarstvo za ljudska
prava i izbjeglice

i. Zahvala i prepoznavanje doprinosa istraživanju

Iskrenu zahvalnost upućujemo lokalnim istraživačima iz 20 jedinica lokalne samouprave širom Bosne i Hercegovine, čiji je izuzetan angažman bio od presudnog značaja za realizaciju ovog istraživanja, kao i svoj uključenoj djeci, predstavnicima institucija, organizacija civilnog društva, zagovornicima i profesionalcima koji rade na zaštiti prava djece, a koji su svojim učešćem, iskustvima i uvidima dali važan doprinos ovom procesu. Posebno zahvaljujemo Udruženju „Naša djeca“ Sarajevo i World Vision BH Fondaciji na podršci, saradnji i predanosti tokom cijelog procesa istraživanja.

ii. Izjava o odgovornosti

Ovaj izvještaj zasnovan je na podacima prikupljenim i analiziranim uz nastojanje istraživačkog tima da primijeni maksimalno objektivan, profesionalan i metodološki utemeljen pristup, uz svijest o mogućim ograničenjima istraživanja i nastojanje da se njihov uticaj u što većoj mjeri umanji. Nalazi, tumačenja i zaključci predstavljeni u ovom izvještaju zasnivaju se na uvidu koji su istraživači stekli na osnovu prikupljenih podataka, te stoga nužno ne moraju u potpunosti odražavati stvarno stanje, posebno kada je riječ o bilo kakvim generalizacijama.

Sadržaj ovog izvještaja, uključujući nalaze, interpretacije i iznesene stavove, ne odražava nužno stavove organizacija World Vision BH Fondacija i Udruženja „Naša djeca“ Sarajevo, niti stavove Evropske unije u BiH.

iii. Izjava o jeziku rodne ravnopravnosti

U ovom izvještaju primjenjujemo jezik koji podržava rodnu ravnopravnost i uključivost. Svi izrazi korišteni u jednom gramatičkom rodu odnose se ravnopravno na osobe svih polova, u skladu sa principima rodne ravnopravnosti i jezičke ekonomičnosti.

iv. Popis skraćenica u tekstu

BiH	- Bosna i Hercegovina
EBD	- Evidence-Based Development
FGD	- Fokus grupna diskusija
NVO	- Nevladina organizacija
FBiH	- Federacija Bosne i Hercegovine
AP	- Akcioni plan
SitAn	- Situaciona analiza o stanju djece i adolescenata u Bosni i Hercegovini
CRC	- Convention on the Rights of the Child / Konvencija o pravima djeteta
UN	- Ujedinjene nacije
UNICEF	- United Nations Children's Fund
OECD	- Organisation for Economic Co-operation and Development
BH	- Bosna i Hercegovina
WV	- World Vision
NWB	- Northwest Balkans

SADRŽAJ

1. SAŽETAK	6
2. UVOD: KONTEKST I POZADINA STUDIJE.....	7
2.1. Normativna i konceptualna polazišta	7
2.2. Potreba za istraživanjima participacije djece u BiH	8
2.3. Institucionalni i društveni kontekst u BiH.....	8
2.4. Cilj istraživanja i analitički okvir izvještaja	9
3. METODOLOŠKI OKVIR.....	10
3.1. Metode i tehnike prikupljanja podataka.....	10
3.2. Obuhvat istraživanja i način uzorkovanja.....	12
3.3. Učešće djece u istraživačkom procesu	13
3.4. Obrada i analiza podataka	14
3.5. Analitički okvir kroz „Lundy model“	14
3.6. Etički aspekti i zaštita učesnika.....	14
3.7. Ograničenja istraživanja.....	15
4. PRAVNI, INSTITUCIONALNI I DRUŠTVENI KONTEKST PARTICIPACIJE DJECE U BIH	16
4.1. Međunarodni i normativni okvir	16
4.2. Domaći pravni okvir i strukturna ograničenja	16
4.3. Uloga civilnog društva i projektno vođenih modela.....	18
4.4. Društveni kontekst: nejednakost, povjerenje i vidljivost glasa djece	19
5. NALAZI ISTRAŽIVANJA	20
5.1. Socio-demografske karakteristike djece iz uzorka	20
5.2. Rezultati u odnosu na „Lundy model“ participacije djece	21
5.2.1. Izražavanje mišljenja – GLAS DJETETA.....	21
5.2.2. Mogućnosti za učešće – PROSTOR	27
5.2.3. Da li odrasli slušaju djecu? – PUBLIKA.....	33
5.2.4. Uticaj učešća – UTICAJ	38
6. ZAKLJUČCI.....	44
6.1. Opšti zaključci	44
6.2. Institucionalni i pravni kontekst	45
6.3. Glas djeteta	46
6.4. Prostor	46
6.5. Publika	47
6.6. Uticaj	48

7. PREPORUKE	49
7.1. Normativni i institucionalni kontekst	49
7.2. Preporuke za jačanje kapaciteta i prakse odraslih.....	50
7.3. Preporuke za razvoj inkluzivnih i dostupnih prostora participacije djece	51
7.4. Preporuke za jačanje uticaja, feedbacka i odgovornosti	52
8. LITERATURA	53
9. PRILOZI	54
9.1. Prilog 1. Izdvojene statistički značajne razlike između kategorija ispitanika	54

1. SAŽETAK

Ovo istraživanje analizira stanje participacije djece u Bosni i Hercegovini (BiH) kroz integrisani pristup koji uključuje perspektive djece, lokalnih profesionalaca, predstavnika institucija i profesionalaca iz nevladinog sektora. Analiza je strukturirana prema *Lundy modelu* participacije djece, koji obuhvata četiri ključne dimenzije: glas, prostor, publika i uticaj. Nalazi jasno ukazuju da participacija djece u BiH postoji, ali je i dalje neravnomjerno razvijena i dominantno ograničena na konsultativni nivo.

Posmatrano kroz tri nivoa participacije, istraživanje pokazuje da se **participacija djece u BiH najčešće odvija na nivou konsultativne participacije**, gdje djeca imaju priliku da izraze mišljenje, ali bez systemske garancije da će to mišljenje uticati na odluke. **Elementi kolaborativne participacije, u kojima djeca i odrasli zajedno oblikuju procese i odluke, prisutni su sporadično** i uglavnom vezani za pojedinačne inicijative ili aktivnosti civilnog društva. **Participacija vođena od strane djece ostaje rijetka** i nedovoljno razvijena, te se javlja uglavnom kroz izolovane primjere i projektne aktivnosti. Ovakav obrazac potvrđuju svi izvori podataka, uključujući i profesionalce iz institucija i nevladinog sektora.

Kada je riječ o pojedinačnim dimenzijama participacije, nalazi pokazuju neujednačen razvoj. **Dimenzija „glasa djeteta“ relativno je najrazvijenija**: većina djece prepoznaje pravo da izrazi mišljenje i pokazuje određeni nivo samopouzdanja, posebno u poznatim i sigurnim okruženjima. Ipak, to nije jednako dostupno svoj djeci, jer informisanje, podrška i ohrabivanje i dalje zavise od pojedinaca i lokalnih praksi.

Dimenzija prostora pokazuje da je škola najvažniji i najdostupniji prostor participacije djece, dok su mogućnosti za učešće u lokalnoj zajednici znatno slabije razvijene. Prostori participacije često su projektni, povremeni i nedovoljno institucionalizovani. Poseban izazov predstavlja njihova ograničena dostupnost za djecu iz ranjivih i marginalizovanih grupa, uključujući djecu iz ruralnih područja, djecu s invaliditetom i djecu romske nacionalnosti.

U dimenziji publike, nalazi ukazuju da djeca češće imaju iskustvo da su saslušana nego da su zaista shvaćena ozbiljno. Odrasli ne postavljaju uvijek dodatna pitanja, ne bilježe sistematski mišljenje djece i ono rijetko dolazi do stvarnih donosioca odluka. Perspektive profesionalaca dodatno potvrđuju da institucionalna kultura slušanja djece još uvijek nije dovoljno razvijena.

Najizraženiji problemi identifikovani su u dimenziji uticaja, koja predstavlja najslabiju tačku participacije djece u BiH. Djeca rijetko dobijaju povratnu informaciju o tome šta se desilo sa njihovim prijedlozima, rijetko im se objašnjava zašto prijedlozi nisu prihvaćeni, a još rjeđe mogu prepoznati konkretne promjene koje su rezultat njihovog učešća. Ovaj nalaz je konzistentan kroz sve izvore podataka i ukazuje na značajan jaz između formalne participacije i stvarnog uticaja.

Dodatno, istraživanje pokazuje da **participacija djece u BiH nije jednako dostupna svoj djeci**. Postojeći mehanizmi češće uključuju djecu koja su već aktivna, vidljiva i samopouzdana, dok djeca iz ranjivih i marginalizovanih grupa ostaju nedovoljno uključena. Time pitanje participacije prelazi iz kvantitativnog pitanja „da li djeca učestvuju“ u kvalitativno pitanje „koja djeca učestvuju i na koji način“.

Nalazi ukazuju da je ključni izazov u BiH prelazak sa konsultativne participacije ka modelima koji podrazumijevaju stvarno partnerstvo sa djecom i vidljiv uticaj njihovog mišljenja na odluke. To zahtijeva (1) jačanje normativnog i institucionalnog okvira, (2) razvoj kapaciteta odraslih, (3) stvaranje inkluzivnih i dostupnih prostora participacije, te (4) uspostavljanje jasnih mehanizama odgovornosti i povratne informacije. Bez pomaka po ovim oblastima preporuka, participacija djece će i dalje ostati formalno priznata, ali ograničena u svom stvarnom dometu i efektima.

2. UVOD: KONTEKST I POZADINA STUDIJE

2.1. Normativna i konceptualna polazišta

Pravo djeteta da izrazi svoje mišljenje i da to mišljenje bude uzeto u obzir u svim pitanjima koja ga se tiču predstavlja jedno od temeljnih prava iz Konvencije o pravima djeteta,¹ kao i jedno od ključnih mjerila demokratskog, inkluzivnog i odgovornog društva. U središtu ovog prava nalazi se Član 12. Konvencije o pravima djeteta (u daljem tekstu: Konvencija), koji obavezuje države potpisnice da svakom djetetu sposobnom da formira vlastite stavove osiguraju pravo da ih slobodno izrazi u svim pitanjima koja ga se tiču, uz dužno uvažavanje tih stavova u skladu sa uzrastom i zrelošću djeteta. Također, Povelja Europske unije o temeljnim pravima (Član 24), obavezuje vlasti da u svim politikama koje se tiču djece uvažavaju njihova mišljenja. **Participacija djece se zato ne može svesti na povremeno konsultovanje ili simbolično uključivanje**, već podrazumijeva stvaranje uslova u kojima djeca imaju prostor da izraze mišljenje, podršku da ga oblikuju i saopšte, publiku koja će ih saslušati i procese kroz koje njihov glas može imati stvarni uticaj na odluke.²

Savremeni pristupi participaciji djece polaze od razumijevanja djece kao nosioca prava i društvenih aktera, a ne samo kao pasivnih korisnika zaštite. U tom smislu, participacija doprinosi ne samo ostvarivanju pojedinačnog prava djeteta, nego i kvalitetnijem odlučivanju, većoj legitimnosti javnih politika i razvoju institucija koje su osjetljivije na potrebe djece. Stručna literatura ukazuje da **smisleno uključivanje djece može unaprijediti relevantnost programa i usluga, povećati odgovornost institucija, ojačati osjećaj pripadnosti i samopouzdanja kod djece, te doprinijeti razvoju demokratske kulture u zajednici**. Istovremeno, brojni izvori upozoravaju da participacija ostaje podložna formalizmu i tokenizmu onda kada se glas djece samo evidentira, ali ne utiče na donošenje odluka.³ To djeca mogu percipirati kao neiskrenost ili varanje, koje ima potencijal da izazove neželjene efekte.⁴

Upravo zbog toga, u ovom izvještaju se participacija djece ne posmatra samo kao prisustvo djece u određenim procesima, već kao pitanje kvaliteta tog učešća, pristupa informacijama, podrške za izražavanje mišljenja, spremnosti odraslih da slušaju i postojanja stvarne veze između stavova djece i odluka koje se donose. Ovakav pristup posebno je važan u

Izdvojena riječ eksperta

„Djeca najbolje razvijaju svoje kompetencije kroz aktivnost. Pružanje mogućnosti djeci da budu aktivni učesnici svog razvoja dovodi do razvoja kompetencija, koje onda omogućuju složenije oblike participacije i dovode do razvoja, novih, složenijih kompetencija. Na taj način participacija nije samo sredstvo putem kojeg se dijete uključuje u proces donošenja odluka, već je i način da se razvije autonomija, nezavisnost i nove socijalne kompetencije. Zbog toga je važno da se djeci od najranijih dana daje mogućnost da prave izbor i donose odluke.“ Šarac, N. (2020)

¹ United Nations. (1989). Convention on the Rights of the Child.

² Lundy, L. (2007). "Voice" is not enough: Conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. British Educational Research Journal, 33(6), 927–942; Vidjeti takođe OECD. (2023). Engaging young people in public decision making: Why and how to strengthen youth participation. OECD Publishing.

³ Vidjeti, na primjer, European Commission. (2021). EU strategy on the rights of the child. Publications Office of the European Union; takođe, OECD. (2023). Engaging young people in public decision making: Why and how to strengthen youth participation. OECD Publishing.

⁴ Hart, R. A. (1992). Children's participation: From tokenism to citizenship. UNICEF International Child Development Centre.

kontekstu procjene koliko su postojeći mehanizmi u BiH zaista funkcionalni, dostupni i smisleni za djecu. Izdvojena riječ eksperta, prikazuje zašto je to zapravo važno za svako dijete.⁵

2.2. *Potreba za istraživanjima participacije djece u BiH*

U BiH pitanje participacije djece ima poseban značaj. Iako je država ratifikacijom Konvencije preuzela jasne međunarodne obaveze, **stvarna primjena člana 12 i dalje je nedovoljno vidljiva, neujednačena i ograničeno praćena**. Dosadašnji pregledi stanja ukazuju da participacija djece u BiH nije dovoljno sistemski ugrađena u institucionalne i društvene procese, te da postoje pozitivni primjeri, ali ne i dovoljno razvijen, stabilan i usklađen sistem koji bi omogućio dosljedno ostvarivanje ovog prava u praksi. Monitoring izvještaji i druge analize upućuju da napredak u ovoj oblasti ostaje ograničen, da mjere planirane u akcionim dokumentima nisu u dovoljnoj mjeri dovele do unapređenja, te da uspješniji modeli participacije često dolaze iz projektnog ili nevladinog sektora, a ne iz trajno uspostavljenih institucionalnih mehanizama.⁶

Potreba za ovim istraživanjem dodatno je naglašena činjenicom da izvještavanje BiH prema Komitetu za prava djeteta daje relativno malo informacija o stvarnoj primjeni Člana 12, zbog čega ostaje ograničen prostor za praćenje kako se pravo djeteta da bude saslušano ostvaruje u praksi. U tom smislu, **postoji jasan jaz između normativnog priznanja participacije djece i raspoloživosti sistematskih, uporedivih i empirijski zasnovanih podataka o njenoj primjeni**. Ovo istraživanje odgovara upravo na taj nedostatak, nastojeći da pruži konkretniji uvid u to gdje i kako djeca u BiH učestvuju, kako doživljavaju vlastite mogućnosti za participaciju i u kojoj mjeri osjećaju da se njihovo mišljenje zaista uvažava.

Potrebnu za ovakvim istraživanjem potvrđuju i noviji nalazi o položaju djece u BiH. Situaciona analiza o stanju djece i adolescenata u BiH iz 2025. godine naglašava da, uprkos određenim pomacima u pojedinim oblastima, i dalje postoje ozbiljni strukturni izazovi, uključujući fragmentiran sistem upravljanja, ograničenu koordinaciju među sektorima i nedostatke u dostupnim i razvrstanim podacima, što otežava praćenje položaja djece i razvoj politika zasnovanih na dokazima.⁷ Dodatnu potvrdu daju istraživanja lokalnih organizacija: npr. istraživanje provedeno među 400 srednjoškolaca iz četiri škole na području Brčko distrikta⁸, kao i istraživanje u Kalesiji,⁹ pokazuju da djeca žele aktivno učestvovati, ali često nemaju dovoljno informacija, jasne mehanizme ili stvarne prilike za uključivanje u procese donošenja odluka. Ovakvi nalazi ukazuju na važan paradoks participacije djece u BiH: interes i spremnost postoje, ali institucionalni i proceduralni uslovi za smisleno učešće često ostaju nedovoljno razvijeni, nejasni ili nedostupni.

2.3. *Institucionalni i društveni kontekst u BiH*

Dodatni izazov predstavlja složen i fragmentiran institucionalni i pravni okvir BiH. Analize postojećih propisa i politika ukazuju da **ne postoji jedinstven, sveobuhvatan državni okvir**

⁵ Šarac, N. (2020). Program za razvoj socio-emocionalnih kompetencija djece. Save the Children NWB.

⁶ Mreža nevladinih organizacija za djecu u BiH "Snažniji glas za djecu". (2022). Monitoring izvještaj o stanju prava djeteta u Bosni i Hercegovini za period 2019–2022.

⁷ UNICEF Bosnia and Herzegovina. (2025). Situation analysis of children and adolescents in Bosnia and Herzegovina. UNICEF.

⁸ Omladinski centar „Vermont“. (n.d.). Korak naprijed za participaciju mladih u Brčkom. Platforma.gov.ba. <https://platforma.gov.ba/no-name/>

⁹ Trik. (2025). Mentalno zdravlje mladih u Kalesiji: Percepcija mladih i preporuke za sistemske akcije na lokalnom nivou. Evidence-Based Development International

koji bi na ujednačen način regulisao zaštitu i promociju prava djeteta, uključujući participaciju djece, već je odgovornost raspoređena između različitih nivoa vlasti i sektora.¹⁰ Takva struktura otežava usklađeno planiranje, provođenje i praćenje politika, a u praksi može rezultirati neujednačenom primjenom prava djece zavisno od mjesta stanovanja, institucije ili sektora. Istovremeno, raspoloživost sistematskih i uporedivih podataka o položaju djece i ostvarivanju njihovih prava i dalje je ograničena, a to otežava preciznije praćenje napretka i zasnivanje politika na pouzdanim dokazima.

Monitoring izvještaj o stanju prava djeteta u BiH za period 2019–2022. posebno ukazuje da participacija djece nije doživjela značajnije unapređenje, iako su određene mjere bile planirane, te da uspješni modeli uglavnom dolaze iz nevladinog sektora. Isti izvor pokazuje i širi kontekst u kojem se participacija djece odvija: odsustvo krovnih strateških dokumenata za prava djeteta, neujednačenosti u primjeni zakona, nedovoljno razvijene mehanizme koordinacije i ozbiljne manjkavosti u prikupljanju i analizi podataka o djeci.¹¹

U takvom okruženju participacija djece ne zavisi samo od formalnog postojanja prava, već i od kvaliteta institucija, njihove otvorenosti prema glasu djece, raspoloživih resursa, stručnih kapaciteta i kulture donošenja odluka. Zbog toga se pitanje participacije djece u BiH ne može posmatrati izolovano od šireg društvenog i upravljačkog konteksta. Ono je povezano sa nivoom povjerenja u institucije, pristupom informacijama, mogućnostima za uključivanje u školi i zajednici, kao i sa ukupnim stepenom institucionalne spremnosti da se djeca prepoznaju kao relevantni akteri u pitanjima koja ih se tiču.

2.4. Cilj istraživanja i analitički okvir izvještaja

Polazeći od takvog konteksta, ovo istraživanje ima za cilj da pruži sveobuhvatniji i empirijski zasnovan uvid u stanje participacije djece u BiH u skladu sa Članom 12 Konvencije o pravima djeteta. **Istraživanje nastoji ispitati kako djeca razumiju svoje pravo na učešće, u kojim prostorima i procesima učestvuju, u kojoj mjeri osjećaju da ih odrasli slušaju i uvažavaju, te koje prepreke i podsticaji oblikuju njihovo iskustvo participacije.** Istovremeno, istraživanje uključuje perspektive institucija, lokalnih aktera i drugih relevantnih subjekata kako bi se bolje razumjelo na koji način sistem prepoznaje, podržava ili ograničava pravo djece da budu saslušana. Ovakav pristup je u skladu i sa metodološkom logikom samog istraživanja, koja predviđa integrisanu analizu iskustava djece, institucionalnih aktera i lokalnih praksi, kao i **tumačenje nalaza u odnosu na Lundy model i alat za procjenu participacije djece Vijeća Evrope.**

Konceptualni okvir izvještaja oslanja se prvenstveno na *Lundy model* participacije, koji operacionalizuje Član 12. kroz četiri međusobno povezana elementa: prostor, glas, publiku i uticaj. Ovaj model omogućava da se participacija djece posmatra ne samo kao formalna mogućnost da dijete nešto kaže, već kao cjelovit proces koji uključuje siguran i inkluzivan prostor za izražavanje, odgovarajuću podršku za formiranje i saopštavanje mišljenja, prisustvo onih koji imaju obavezu da dijete saslušaju, te postojanje stvarne veze između izraženih stavova i odluka koje se donose. Upravo zbog svoje jasnoće i analitičke upotrebljivosti, *Lundy model* predstavlja odgovarajući okvir za tumačenje nalaza ove studije i procjenu kvaliteta

¹⁰ Vidjeti više u UNICEF Bosnia and Herzegovina. (2025). Situation analysis of children and adolescents in Bosnia and Herzegovina. UNICEF i Mreža nevladinih organizacija za djecu u BiH "Snažniji glas za djecu". (2022). Monitoring izvještaj o stanju prava djeteta u Bosni i Hercegovini za period 2019–2022.

¹¹ Mreža nevladinih organizacija za djecu u BiH "Snažniji glas za djecu". (2022). Monitoring izvještaj o stanju prava djeteta u Bosni i Hercegovini za period 2019–2022.

participacije djece u različitim okruženjima.¹²

Pored toga, **izvještaj se oslanja i na šire standarde smislenog i etičkog učešća djece, prema kojima participacija treba biti transparentna, dobrovoljna, relevantna, prilagođena djeci, inkluzivna, podržana, sigurna i odgovorna, zasnovana na uvažavanju.** Ovi standardi su važni jer podsjećaju da participacija nije samo pitanje prisustva djece u određenom procesu, nego i pitanje kvaliteta tog procesa, ravnopravnosti pristupa, zaštite djece i povratne informacije o tome šta je učinjeno sa njihovim mišljenjem.¹³

Ovaj izvještaj je zasnovan na kombinaciji kvantitativnih i kvalitativnih izvora podataka i tumači nalaze integrisano, a ne odvojeno po metodama. Takav pristup omogućava da se obrasci u iskustvima i stavovima djece povežu sa dubljim objašnjenjima koja dolaze iz fokus grupa, intervju a i drugih kvalitativnih izvora, kao i sa perspektivama institucija i drugih aktera. Time se nastoji prevazići česta slabost istraživanja participacije djece, u kojima se ili glas djece posmatra izolovano ili se fokus zadržava samo na formalnim mehanizmima bez razumijevanja stvarnog iskustva djece. Ovakav metodološki pristup odgovara i samom istraživačkom dizajnu ove studije, koji predviđa integraciju više izvora i tipova podataka u jedinstvenu analitičku cjelinu.

U tom smislu, izvještaj predstavlja **doprinos jačanju baze dokaza o participaciji djece u BiH.** Njegova svrha nije samo da opiše postojeće stanje, nego i da identifikuje ključne jazove, prepreke, resurse i mogućnosti za unapređenje sistema u kojem će glas djece biti ne samo prepoznat, nego i ozbiljno uvažen. Time se otvara prostor za donošenje informisanih politika, razvoj kvalitetnijih mehanizama participacije i jačanje institucionalne odgovornosti prema ostvarivanju jednog od temeljnih prava svakog djeteta.

3. METODOLOŠKI OKVIR

3.1. Metode i tehnike prikupljanja podataka

Sa ciljem što potpunijeg sagledavanja stanja participacije djece u BiH, ovo istraživanje zasnovano je na **kombinovanom metodološkom pristupu, koji objedinjuje kvantitativne i kvalitativne izvore podataka.** Iako je namjera da se do zaključaka dođe primarno kroz ispitivanje stavova djece, polazna pretpostavka istraživača je bila da se participacija djece može adekvatno razumjeti samo ako se razmotre i stavovi profesionalaca djelatnih u oblasti zaštite prava djece, koji će (uz analizu dokumentacije) opisati formalne mehanizme, te doprinijeti povezivanju normativnog, institucionalnog i iskustvenog nivoa analize. U skladu s tim, istraživački dizajn je postavljen tako da omogući **triangulaciju različitih tipova podataka** i integrisanu interpretaciju nalaza. Tako su za potrebe ovog istraživanja, pored analize relevantne dokumentacije, konsultovane ukupno 1.084 osobe, od kojih su 1053 djeteta (vidjeti ilustraciju 1).

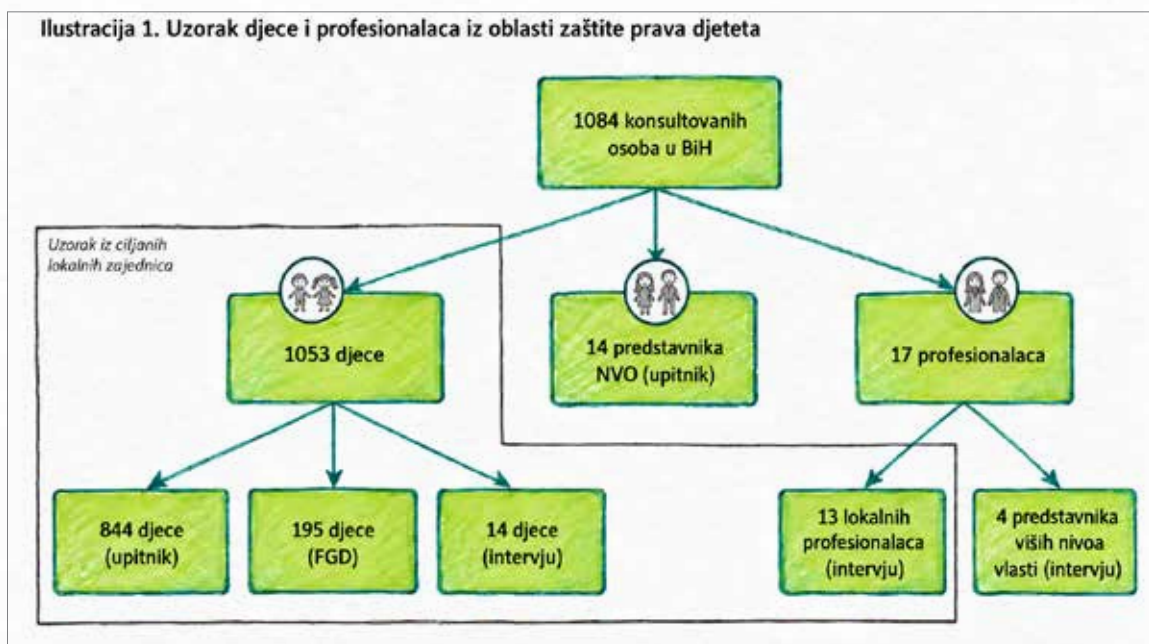
(1) Analiza dokumenata (N=50) imala je funkciju da obezbijedi pregled pravnog, strateškog

¹² Lundy, L. (2007). "Voice" is not enough: Conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *British Educational Research Journal*, 33(6), 927–942. Vidjeti takođe OECD. (2023). *Engaging young people in public decision making: Why and how to strengthen youth participation*. OECD Publishing.

¹³ ChildFund Alliance, Save the Children, UNICEF, World Vision International, & Plan International. (2021). *Nine basic requirements for meaningful and ethical children's participation*. Vidjeti takođe OECD. (2023). *Engaging young people in public decision making: Why and how to strengthen youth participation*. OECD Publishing.

i institucionalnog okvira participacije djece u BiH, te da pruži osnovu za tumačenje nalaza dobijenih na terenu. U tu svrhu pregledani su relevantni zakoni, strategije, akcioni planovi, izvještaji, budžetski dokumenti, kao i domaći i međunarodni izvori relevantni za temu participacije djece. Dakle, korištena je kvalitativna normativna analiza pravnih akata.

- (2) **Anketni upitnik** (online forma) je korišten za prikupljanje podataka direktno od djece **uzrasta 15 do 17 godina (N=844)**, koji je imao za cilj da obuhvati šire obrasce percepcije, informisanosti, iskustava i procjene mogućnosti za participaciju.
- (3) **Fokus grupne diskusije (FGD)**, njih **27 sa ukupno 195 djece**, su korištene za dublje razumijevanje načina na koji djeca opisuju svoja iskustva, prepreke, odnose moći, osjećaj sigurnosti, poštovanja i uvažavanja. Prema Vodiču za FGD, diskusije su vođene u sigurnom, mirnom i neutralnom prostoru, uz naglasak na dobrovoljnost, povjerljivost, razumljiv jezik i uključivost svih, posebno tiših ili manje vidljivih učesnika.

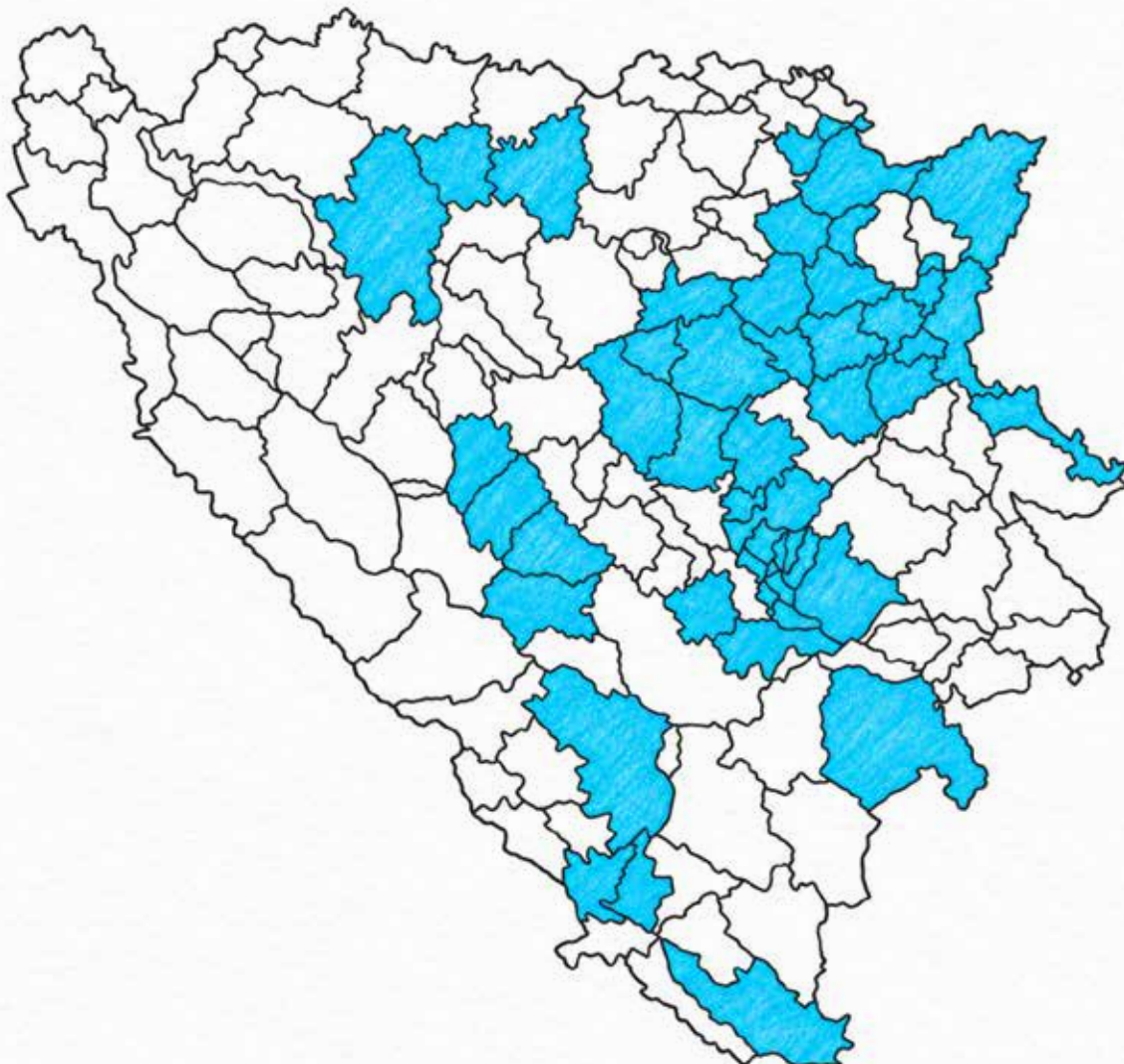

- (4) **Intervjui sa djecom, predstavnicima formalnih tijela za učešće djece (N=14)** imali su funkciju da omoguće detaljniji uvid u iskustva djece koja su već uključena u participativne strukture, kao što su vijeća učenika, forumi mladih i slični oblici predstavničkog učešća. Intervjui sa odraslim akterima iz lokalnih zajednica dopunili su sliku pružanjem institucionalne i proceduralne perspektive o tome kako participacija djece funkcioniše u praksi na lokalnom nivou.
- (5) **Polustrukturisani intervjui sa predstavnicima lokalnih institucija** (alternativno predstavnika lokalnih NVO koji se bave pitanjem zaštite prava djece, tamo gdje nije postojao imenovani lokalni službenik) **(N=13)**, korišteni su za prikupljanje dubljih uvida u institucionalne mandate, prakse, ograničenja i izazove u ostvarivanju participacije djece. Ovakav metod bio je posebno važan za razumijevanje načina na koji različiti nivoi vlasti i institucije razumiju svoje obaveze, kao i koje mehanizme smatraju funkcionalnim, a koje nedovoljno razvijenim ili formalnim.
- (6) **Polustrukturisani intervjui sa predstavnicima institucija viših nivoa vlasti u BiH (N= 4)**, uključujući predstavnike Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, Institucije ombudsmena za djecu Republike Srpske, Vijeća za djecu Federacije BiH.

- (7) Online upitnik za organizacije civilnog društva (N= 14)** omogućio je širi uvid u iskustva, prakse i inovacije iz nevladinog sektora, posebno u pogledu lokalnih mehanizama, prepreka i dobrih praksi.

3.2. Obuhvat istraživanja i način uzorkovanja

Ilustracija 2. Geografska pokrivenost uzorkovanjem lokalnih zajednica

Istraživanje je uključilo djecu iz 41 jedinice lokalne samouprave u BiH, uključujući teritorije iz sva tri administrativna okvira: Federacije BiH, Republike Srpske i Brčko distrikta BiH (vidjeti ilustraciju 2).¹⁴ U metodološkom smislu, uzorkovanje je bilo višeslojno i prilagođeno svakom pojedinačnom metodu, uz nastojanje da se uspostavi ravnoteža između sadržajne raznovrsnosti, terenske izvodljivosti i etičkih zahtjeva istraživanja.

¹⁴ Jedinice lokalne samouprave iz kojih dolaze djeca iz uzorka su: Banja Luka, Banovići, Bijeljina, Bratunac, Brčko, Breza, Čapljina, Čelić, Donji Žabar, Gornji Vakuf, Hadžići, Ilijaš, Istočna Ilidža, Istočno Novo Sarajevo, Kakanj, Kalesija, Kladanj, Laktaši, Lukavac, Maglaj, Mostar, Novi Grad (Sarajevo), Pale, Pelagićevo, Prnjavor, Prozor - Rama, Sapna, Sarajevo, Srebrenik, Stolac, Teočak, Trebinje, Trnovo, Tuzla, Vareš, Vogošća, Zavidovići, Zenica, Zvornik, Žepče, Živinice.

Za institucionalnu i ekspertsku komponentu korišten je svrsishodan, kriterijski zasnovan uzorak. Dokumenti za analizu dokumenata birani su prema relevantnosti za prava djeteta, participaciju, upravljanje i institucionalne mehanizme na državnom, entitetskom, kantonalnom i lokalnom nivou. Za intervju sa institucijama korišten je ekspertni namjerni uzorak, sa fokusom na aktere koji imaju formalne mandate u oblasti prava djeteta i participacije djece, uključujući predstavnike institucija i vijeća za djecu. Za online upitnik organizacija civilnog društva korišten je otvoreni svrsishodni pristup, s ciljem obuhvata što raznovrsnijih organizacija koje djeluju u oblastima prava djeteta, zaštite djece i participacije djece.

Za dio istraživanja koji se odnosio na djecu korišten je participativni pristup uzorkovanju, sa naglaskom na raznovrsnost, dostupnost i etičku uključenost. Online anketa bila je namijenjena djeci uzrasta 15 do 17 godina i distribuirana je putem mreža mladih, organizacija civilnog društva i drugih dostupnih kanala. FGD su organizovane uz svrsishodan odabir učesnika, kako bi se obezbijedila raznolikost u pogledu pola, nivoa uključenosti i iskustva participacije. Intervjui sa predstavnicima djece rađeni su po principu ključnih informanata, dok su intervjui sa odraslim lokalnim akterima zasnovani na namjernom odabiru osoba koje u praksi podržavaju ili oblikuju participaciju djece na lokalnom nivou.

Važno je naglasiti da uzorak nije konstruisan kao statistički reprezentativan za svu djecu u BiH ili pojedinih lokalnih zajednica, već kao analitički i sadržajno robustan okvir koji omogućava razumijevanje dominantnih obrazaca, iskustava, prepreka i potencijala participacije djece u različitim lokalnim kontekstima.

3.3. Učešće djece u istraživačkom procesu

Važna metodološka karakteristika ove studije jeste to što je učešće djece bilo predviđeno ne samo kao izvor podataka, već i kao element samog istraživačkog procesa. Djeca su bila direktno uključena u donošenje odluke o najadekvatnijim metodama za prikupljanje podataka, a zatim su zajedno sa istraživačkim timom pristupili procesu izrade i verifikacije alata za

Učešće djece u istraživačkom dizajnu

Poseban metodološki iskorak ove studije jeste u tome što su djeca bila uključena kao aktivni ko-istraživači koji su učestvovali u izboru metoda, razvoju, verifikaciji i pilotiranju istraživačkih instrumenata, čime je osigurano da proces prikupljanja podataka bude razumljiv, relevantan i usklađen sa njihovim stvarnim iskustvima. U ovom procesu su participirali dječaci i djevojčice (N=13), različitih socio-demografskih karakteristika, iz dvije opštine/grada u BiH.

prikupljanje podataka, kako kvantitativnih, tako i kvalitativnih. Osim nominacije konkretnih pitanja koja će se koristiti tokom istraživanja, uključena djeca su davala povratne informacije o jasnoći svih pitanja, relevantnosti sadržaja, razumljivosti pitanja, ali i usklađenosti razvijenih alata sa njihovim iskustvima. Nakon što su instrumenti razvijeni, zajedno sa djecom se pristupilo procesu pilotiranja instrumenata, a to je osiguralo dodatnu povratnu informaciju od strane djece. Tokom terenskog rada uspostavljeni su otvoreni kanali komunikacije između mladih ko-istraživača, predstavnika djece i glavnog istraživačkog tima, radi prijavljivanja nejasnoća, sigurnosnih pitanja ili prijedloga za unapređenje procesa. Konačno, predviđena je i povratna informacija djeci o tome kako su njihovi komentari uticali na alate i istraživački proces.

Ovakav pristup imao je dvostruku svrhu. S jedne strane, unaprijedio je kvalitet samih instrumenata, jer su pitanja i procedure prilagođavani na osnovu povratnih informacija djece. S druge strane, takav pristup dodatno je osnažio usklađenost istraživanja sa standardima smislenog

učešća djece, prema kojima participacija treba da bude transparentna, relevantna, inkluzivna, podržana i odgovorna (ChildFund Alliance et al., 2021).¹⁵

3.4. Obrada i analiza podataka

Analiza podataka bila je usmjerena na odgovaranje na ključna istraživačka pitanja o obimu, kvalitetu i uticaju participacije djece u BiH. Analitički okvir organizovan je oko nekoliko tematskih cjelina: prostora i mehanizama participacije, prepreka i podsticaja, zaštite i sigurnosti, informisanosti o pravu na učešće, povratne informacije, te stvarnog uticaja na procese odlučivanja.

Kvalitativni podaci analizirani su putem otvorenog kodiranja i tematske analize, uz korištenje zajedničke kodne knjige i provjeru međukoderske usklađenosti na dijelu materijala. Pored toga, korištena je narativna analiza iskaza djece i odraslih radi boljeg razumijevanja kako pojedini mehanizmi funkcionišu u praksi, uključujući školska vijeća, forume mladih i druge lokalne strukture. Komparativna analiza između zajednica i administrativnih nivoa omogućila je identifikaciju razlika koje proizlaze iz institucionalnog kapaciteta, lokalnih praksi, kulturnih normi i političkog konteksta.

Kvantitativni podaci analizirani su prvenstveno deskriptivnim statističkim postupcima, uz ukrštanja prema ključnim obilježjima ispitanika gdje je to bilo moguće i analitički relevantno. Na primjer, omogućeno je razvrstavanje rezultata prema uzrastu, polu, invaliditetu, lokaciji i tipu zajednice, provjere konzistentnosti skala tamo gdje se koriste, te obradu nedostajućih podataka i sagledavanje mogućih duplikata ili odstupanja u bazi.

Posebno je važno naglasiti da kvantitativni i kvalitativni nalazi u ovom izvještaju nisu tretirani kao dvije odvojene cjeline, već su integrisani po temama. To znači da su obrasci identifikovani kroz anketne podatke povezivani sa objašnjenjima, iskustvima i nijansama koje proizlaze iz fokusnih grupa i intervju.

3.5. Analitički okvir kroz „Lundy model“

Za interpretaciju nalaza korištena su dva ključna okvira. Prvi je *Lundy model* participacije, koji Član 12. Konvencije o pravima djeteta operacionalizuje kroz četiri međusobno povezana elementa: prostor, glas, publiku i uticaj. Ovaj model omogućava da se participacija djece analizira ne samo kroz pitanje da li su djeca bila konsultovana, već i da li su imala siguran i inkluzivan prostor, adekvatnu podršku da izraze mišljenje, publiku koja ih zaista sluša i mogućnost da njihovi stavovi utiču na odluke.¹⁶

Istraživačka pitanja precizno su povezana sa sva četiri elementa *Lundy modela*. Dimenzija prostora povezana je sa pitanjima mogućnosti djece da učestvuju i bezbjedno izraze mišljenje; glas sa pitanjima podrške, poštovanja i osnaživanja; publika sa time da li relevantni akteri slušaju djecu i uzimaju njihovo mišljenje ozbiljno; a uticaj sa pitanjem da li mišljenje djece dovodi do povratne informacije i promjene u odlukama ili praksama.

¹⁵ ChildFund Alliance, Save the Children, UNICEF, World Vision International, & Plan International. (2021). Nine basic requirements for meaningful and ethical children's participation. Vidjeti takođe OECD. (2023). Engaging young people in public decision making: Why and how to strengthen youth participation. OECD Publishing.

¹⁶ Lundy, L. (2007). "Voice" is not enough: Conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *British Educational Research Journal*, 33(6), 927–942. Vidjeti takođe OECD. (2023). Engaging young people in public decision making: Why and how to strengthen youth participation. OECD Publishing.

3.6. *Etički aspekti i zaštita učesnika*

Etički okvir istraživanja zasnovan je na najvišim međunarodnim profesionalnim standardima, kao i na Etičkom kodeksu istraživanja sa djecom i o djeci u BiH (2025).¹⁷ Između ostalog, to je podrazumijevalo principe dobrovoljnosti, informisanosti, sigurnosti, povjerljivosti i zaštite dobrobiti svih učesnika u istraživanju, a posebno djece. Svi učesnici su bili jasno informisani o svrsi istraživanja, dobrovoljnoj prirodi učešća, načinu korištenja podataka, zaštiti povjerljivosti i pravu da odbiju odgovor ili prekinu učešće bez ikakvih posljedica. Za djecu je predviđeno pribavljanje saglasnosti roditelja ili staratelja za metode koje uključuju direktno učešće i identifikabilnu interakciju, dok je kod anonimne, niskorizične ankete za uzrast 15 do 17 godina planirano oslanjanje na informisani pristanak samih adolescenata, u skladu sa prirodom instrumenta i procijenjenim nivoom rizika.

Zaštita povjerljivosti obezbijedena je kroz deidentifikaciju i minimizaciju podataka, sigurno čuvanje podataka sa ograničenim pristupom, kao i mjere za sprečavanje indirektno identifikacije u manjim sredinama. Intervjui i grupne aktivnosti provedeni su u sigurnim prostorima, a snimanje je bilo dozvoljeno isključivo uz eksplicitnu saglasnost. Vodič za fokus grupe dodatno naglašava obaveznost pismenih saglasnosti, dobrovoljnost učešća, pravo da se pitanje preskoči ili diskusija napusti u bilo kojem trenutku, kao i potrebu da se osigura atmosfera bez osuđivanja, ismijavanja i pritiska na dijeljenje ličnih iskustava.

Poseban dio etičkog okvira odnosio se na očuvanje sigurnosti i zaštitu djece od moguće uznemirenosti, nelagode ili štete. Naime, primijenjen je plan očuvanja sigurnosti djece, procjenu rizika, procedure prijavljivanja incidenata i jasne putanje upućivanja prema lokalnim zaštitnim i psihosocijalnim službama. Također je predviđena prethodna obuka facilitatora i mladih ko-istraživača iz oblasti zaštite djece, pristupa zasnovanog na razumijevanju traume, aktivnog slušanja, inkluzivne komunikacije i kreiranja sigurnog prostora za razgovor.

3.7. *Ograničenja istraživanja*

Kao i svako složeno istraživanje koje obuhvata više lokacija, više metoda i rad sa djecom i odraslima, i ova studija ima određena metodološka ograničenja. Naime, unaprijed je identifikovano nekoliko važnih izazova, uključujući vremenska ograničenja terenskog rada, posebno u periodima školskih obaveza i raspusta, moguće teškoće u pribavljanju roditeljskih saglasnosti za pojedine metode, ograničenu dostupnost nekih ključnih odraslih sagovornika, neujednačenu spremnost i iskustvo mladih ko-istraživača, kao i budžetska ograničenja u odnosu na širinu teritorijalnog obuhvata.

Pored toga, i sama logika uzorkovanja znači da rezultati ne treba da se tumače kao strogo reprezentativni za svu djecu u BiH. Moguća su i ograničenja povezana sa samoprijavlivanjem, socijalno poželjnim odgovorima, neujednačenim pristupom internetu i različitim razumijevanjem pojma participacije u različitim lokalnim i administrativnim kontekstima. Upravo sa namjerom umanjenja negativnih efekata ovog ograničenja, primijenjen je mješoviti metodološki pristup, više načina administracije instrumenata, pilotiranje, pojašnjenje terminologije i pažljivo interpretiranje nalaza u skladu sa kontekstom.

Uprkos tim ograničenjima, istraživački dizajn pruža dovoljno širok i dubok osnov za analitički utemeljeno razumijevanje participacije djece u BiH. Snaga studije leži upravo u kombinaciji različitih izvora podataka, uključivanju perspektiva djece i odraslih, povezivanju lokalnog iskustva sa institucionalnim okvirom i korištenju jasnih analitičkih leća za procjenu kvaliteta, smislenosti i uticaja participacije djece kako u fazi dizajna istraživanja tako i u fazi implementacije.

¹⁷ Muratbegović, E. (2005). Etički kodeks za istraživanja sa djecom i o djeci u BiH (2. revidirano izd.). World Vision BH Fondacija i Udruženje Naša djeca Sarajevo.

4. PRAVNI, INSTITUCIONALNI I DRUŠTVENI KONTEKST PARTICIPACIJE DJECE U BIH

4.1. Međunarodni i normativni okvir

Pravni i normativni okvir participacije djece u BiH polazi od međunarodnih obaveza koje je država preuzela, a posebno ratifikacijom Konvencije o pravima djeteta, koja je i sastavni dio Ustava BiH, tačnije Aneksa 1.¹⁸ U središtu tog okvira nalazi se Član 12. Konvencije, koji garantuje pravo djeteta da slobodno izrazi svoje mišljenje u svim pitanjima koja ga se tiču i da to mišljenje bude uzeto u obzir u skladu sa uzrastom i zrelošću djeteta. U tom smislu, participacija djece nije dodatna ili fakultativna dimenzija prava djeteta, nego jedno od temeljnih procesnih i demokratskih prava koje treba biti ugrađeno u zakonodavstvo, javne politike, institucionalne procedure i svakodnevnu praksu rada sa djecom i za djecu.¹⁹

Za BiH je posebno značajno to što se pitanje participacije djece već duže vrijeme pojavljuje u zaključnim zapažanjima Komiteta za prava djeteta. Prema pregledu ranijih izvještajnih ciklusa, Komitet je još 2005. godine pozdravio određene napore na promociji poštivanja mišljenja djece, ali je istovremeno izrazio zabrinutost zbog toga što se Član 12. ne primjenjuje adekvatno u praksi. U kasnijem ciklusu izvještavanja Komitet je ponovio gotovo istu ocjenu, navodeći da se zakonska rješenja koja priznaju pravo djece da izraze mišljenje u odlukama koje ih se tiču rijetko primjenjuju i da njihova implementacija nije sistematski praćena. Komitet je preporučio BiH da osigura djelotvorniju primjenu postojećeg zakonodavstva i promoviše smisleno i efektivno učešće djece u porodici, zajednici i školi, uz posebnu pažnju prema ranjivim grupama djece.²⁰

4.2. Domaći pravni okvir i strukturna ograničenja

Iako je međunarodni standard jasan, domaći pravni okvir u BiH ostaje fragmentiran, višeslojan i neujednačen. Situaciona analiza za djecu u BiH iz 2025. godine naglašava da zakonodavni okvir sadrži zakone i strategije usmjerene na zaštitu djece u oblastima obrazovanja, zdravlja, socijalne zaštite i pravosuđa, ali da efikasnu provedbu tog okvira otežavaju fragmentiran ustroj vlasti, nedosljedna primjena propisa i ograničenja u prikupljanju i obradi podataka. Isti izvor naglašava da je za puno ostvarivanje prava djeteta potrebno istovremeno jačanje javnih politika i mehanizama praćenja, kao i bolja institucionalna koordinacija i usklađivanje zakonodavstva među administrativnim jedinicama.²¹

Ovakva institucionalna fragmentacija ima direktne posljedice i za participaciju djece. Monitoring izvještaj o stanju prava djeteta u BiH za period 2019–2022. godine pokazuje da BiH i dalje nema krovni strateški dokument za unapređenje prava djeteta, odnosno Akcioni plan za djecu BiH, niti takav dokument postoji na entitetskim nivoima. Isti izvještaj navodi i da

¹⁸ Vidjeti više u Marković, G. (2012). Ustavnopravni osnov ostvarivanja prava djeteta u Bosni i Hercegovini. Prava djeteta i ravnopravnost polova – između normativnog i stvarnog (str. 249–258).

¹⁹ UN Committee on the Rights of the Child. (2009). General comment No. 12: The right of the child to be heard. United Nations.

²⁰ Ceribašić, S., & Šenk, V. (2024). Children's Participation In Decision-Making In Bosnia And Herzegovina. Global Campus of Human Rights and the Right Livelihood Foundation.

²¹ UNICEF Bosnia and Herzegovina. (2025). Situation analysis of children and adolescents in Bosnia and Herzegovina. UNICEF.

u BiH još uvijek nije donesen preporučeni jedinstveni zakon o djeci na nivou države, entiteta ili Brčko distrikta, te da postoje brojne prepreke i neujednačenosti u implementaciji postojećih zakonskih rješenja, uz nedostatak finansijskih, infrastrukturnih i ljudskih resursa.²² Iako je, u toku 2025. godine, pripremljen dokument „Okvirni ciljevi za implementaciju Konvencije o pravima djeteta u Bosni i Hercegovini za period 2026 – 2030.“,²³ još uvijek se čeka na njegovo usvajanje i operacionalizaciju.

U takvom kontekstu, participacija djece ostaje formalno priznata, ali nedovoljno operacionalizovana. Analize učešća djece u donošenju odluka, iz 2025. godine, ukazuju da ukupna situacija u vezi sa participacijom djece u donošenju odluka nije postala redovan i obavezujući dio javnog upravljanja i institucionalnog postupanja. Iako postoje određeni pozitivni primjeri, oni su češće rezultat projektnih intervencija, podrške međunarodnih organizacija ili inicijativa civilnog društva nego sistemskog djelovanja države i javnih institucija.²⁴ Jedan od pozitivnih primjera je Odluka o dopuni Odluke o formiranju Vijeća za djecu Bosne i Hercegovine, koju je donijelo Vijeće ministara BiH, a na prijedlog Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine. Prema Odluci, Vijeće će u svoj rad uključiti djecu i mlade iz BiH, „*te minimalno jednom godišnje, a po potrebi češće na svojim sjednicama obavljati konsultacije i diskusije za djecu i mlade različitog uzrasta u cilju poboljšanja kvaliteta rada Vijeća i bolje promocije zaštite prava djeteta*“.²⁵

Kada je riječ o konkretnim prostorima participacije, domaći izvori pokazuju da oni postoje, ali da su neravnomjerno razvijeni i često ograničenog dometa. Analiza iz 2024. godine ukazuje na nekoliko važnih mehanizama: **vijeća učenika u školama**, aktivnosti u okviru programa građanskog obrazovanja i pojedine **lokalne dječije parlamente**, najčešće kao mehanizme koje su razvijale organizacije civilnog društva i njihove grupe djece. Međutim, ista analiza naglašava da je njihov razvoj neujednačen, da zavisi od lokalnog konteksta, podrške odraslih i kontinuiteta resursa, te da se pozitivne prakse često teško održavaju nakon završetka projektnog finansiranja.²⁶

Zakoni o lokalnoj samoupravi ne prepoznaju institut uključivanja djece u procese donošenja odluka (vidjeti primjer u prilogu 2), pa tako nisu prepoznati mehanizmi participacije djece kao formalnog dijela lokalnog upravljanja. Takva situacija se može dovesti u vezu sa isključivanjem djece iz donošenja odluka o stvarima koje ih se tiču (vidjeti primjer 1).²⁷ Ovakvi nedostaci su prepoznati i kroz *dječije monitoring izvještaje*,²⁸ koji su razmatrani prilikom razvijanja „*Prijedloga odluke o usvajanju Okvirnih ciljeva za implementaciju Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima djeteta u Bosni i Hercegovini za period 2026 - 2030. godine*“.²⁹

²² Mreža nevladinih organizacija za djecu u BiH “Snažniji glas za djecu”. (2022). Monitoring izvještaj o stanju prava djeteta u Bosni i Hercegovini za period 2019–2022.

²³ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH (2026). Prijedlog odluke o usvajanju Okvirnih ciljeva za implementaciju Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima djeteta u Bosni i Hercegovini za period 2026 - 2030. godina.

²⁴ Ceribašić, S., & Šenk, V. (2024). Children's Participation In Decision-Making In Bosnia And Herzegovina. Global Campus of Human Rights and the Right Livelihood Foundation.

²⁵ Odluka o dopuni Odluke o formiranju Vijeća za djecu Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, broj 17/25, VM broj 17/25.

²⁶ Ceribašić, S., & Šenk, V. (2024). Children's Participation In Decision-Making In Bosnia And Herzegovina. Global Campus of Human Rights and the Right Livelihood Foundation.

²⁷ Vlada Tuzlanskog kantona. (2021). Akcioni plan za djecu Grada Tuzle 2022–2024.

²⁸ Mreža nevladinih organizacija za djecu u BiH “Snažniji glas za djecu”. (2022). Monitoring izvještaj o stanju prava djeteta u Bosni i Hercegovini za period 2019–2022; Vidjeti takođe, Mreža nevladinih organizacija za djecu u BiH “Snažniji glas za djecu”. (2023). Dječiji monitoring izvještaj o stanju prava djeteta u Bosni i Hercegovini. Udruženje za ostvarivanje prava djeteta “Naša djeca” Sarajevo.

²⁹ Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH (2026). Prijedlog odluke o usvajanju Okvirnih ciljeva za implementaciju Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima djeteta u Bosni i Hercegovini za period 2026 - 2030. godina.

Primjer 1.

Iako se Akcioni plan za djecu Grada Tuzle 2022–2024. može smatrati pozitivnim primjerom lokalnog planskog dokumenta za rješavanje pitanja važnih za djecu, te se isti eksplicitno poziva na pravo na participaciju djece, analiza njegovog sadržaja pokazuje određenu nedosljednost između deklarativnog opredjeljenja i planiranih mjera. Naime, i sama situaciona analiza za izradu ovog plana prepoznaje kao slabost to što „*djeca ne participiraju u rješavanju problema koji se odnose na sigurnost djece u zajednici*“. Međutim, uprkos takvom prepoznavanju problema i jasnom normativnom uporištu u participaciji djece, u mjerama i aktivnostima predviđenim za implementaciju plana ne prepoznaju se dovoljno konkretni mehanizmi koji bi osigurali direktno uključivanje djece u planiranje, praćenje i rješavanje tih pitanja.

Tako je kao posebna strateška aktivnost definisana „*C3. Uspostavljanje institucionalizovanih mehanizama participacije djece u razvoju politika, lokalnih planova i evaluaciji mjera koje ih se tiču*“, a od nje se očekuje da se do kraja 2030. godine uspostave formalni mehanizmi participacije djece u 30% općina/gradova. Ipak, postoje i pozitivni primjeri poput Općine Novi Grad Sarajevo, u kojoj već 13 godina djeluje Dječiji parlament, kao zvanični mehanizam participacije djece prihvaćen od strane lokalne vlasti. Dječiji parlament okuplja predstavnike djece iz novogradskih škola, kontinuirano prati prava i potrebe djece, provodi istraživanja, formuliše preporuke i svoje nalaze i prijedloge upućuje nadležnima na razmatranje. Kontinuitet participacije dodatno je podržan lokalnim strateškim planiranjem kroz periodično donošenje Akcionog plana za djecu, uključujući novi plan za period 2026–2028. godine.

Posebno je važno da su **mnogi od postojećih mehanizama pretežno**

savjetodavnog karaktera. To znači da djeca imaju određeni prostor da izraze mišljenje, ali je manje jasno u kojoj mjeri su institucije dužne da to mišljenje uzmu u obzir, dokumentuju njegov uticaj ili djeci pruže povratnu informaciju o tome šta je učinjeno sa njihovim prijedlozima. U internim analizama koje prate SitAn 2025. naglašava se da ne postoji jedinstvena državna metodologija za participaciju djece, da su mehanizmi uglavnom savjetodavni i simbolički, da ne postoje posebne budžetske linije za participaciju djece, te da nedostaju razvrstani podaci o stvarnom obimu i kvalitetu učešća djece. U tom smislu, jaz između pravne norme i stvarne prakse ostaje jedna od centralnih karakteristika ukupnog konteksta u BiH.

Dodatno, pojedini sektorski okviri koji se odnose na mlade ne znače automatski i uključivanje djece. Na primjer, analiza pravnog i institucionalnog okvira navodi da Vijeće mladih FBiH djeluje u skladu sa Zakonom o mladima FBiH, ali istovremeno ukazuje da **maloljetne osobe zbog postojećih zakonskih i organizacionih ograničenja često ne mogu biti dio upravljačkih struktura omladinskih organizacija i vijeća mladih.** To pokazuje da prostor za participaciju adolescenata postoji, ali da nije nužno prilagođen ili otvoren na način koji bi dosljedno uključivao djecu kao nosioce prava, a ne samo starije mlade osobe.³⁰

4.3. Uloga civilnog društva i projektno vođenih modela

Jedna od najuočljivijih karakteristika konteksta u BiH jeste **snažna uloga civilnog društva u razvoju i održavanju participativnih praksi.** Više izvora ukazuje da upravo organizacije civilnog društva, a posebno mreže i organizacije specijalizovane za prava djeteta, imaju ključnu ulogu u otvaranju prostora za glas djece, podršci dječjim grupama, facilitiranju lokalnih inicijativa i povezivanju djece sa institucijama. Analiza iz 2024. godine navodi da su različite inicijative mreže „Snažniji glas za djecu“ i njenih članica, uključujući izvještaje djece, *policy brief*-ove i lokalne dječije grupe, predstavljale važne korake u jačanju kapaciteta djece da

³⁰ Ceribašić, S., & Šenk, V. (2024). Children's Participation In Decision-Making In Bosnia And Herzegovina. Global Campus of Human Rights and the Right Livelihood Foundation.

artikulišu probleme i predlažu rješenja, čak i kada njihov uticaj na formalne odluke nije uvijek bio direktan.³¹

Monitoring izvještaj o stanju prava djeteta u BiH za period 2019–2022. dodatno potvrđuje ovu sliku, navodeći da participacija djece nije doživjela značajnije unapređenje uprkos planiranim mjerama, dok uspješni modeli uglavnom dolaze iz nevladinog sektora. Ovaj nalaz je posebno važan jer pokazuje da **održivost participacije djece u BiH i dalje u velikoj mjeri zavisi od vaninstitucionalnih aktera, projektne podrške i lokalnih partnerstava**, umjesto od sistemski ugrađenih institucionalnih obaveza i budžetski podržanih praksi.³²

4.4. Društveni kontekst: nejednakost, povjerenje i vidljivost glasa djece

Društveni kontekst u kojem se participacija djece odvija u BiH obilježen je širim izazovima koji prevazilaze usko pravni okvir. SitAn iz 2025. godine naglašava da su ograničenja u prikupljanju i obradi podataka, neujednačen pristup uslugama i trajne nejednakosti posebno izraženi kod marginalizovanih grupa djece, uključujući djecu romske nacionalnosti, djecu s invaliditetom i djecu u alternativnoj brizi. To je važno i za participaciju djece, jer pokazuje da mogućnost da dijete bude saslušano i uključeno nije jednako dostupna svoj djeci, nego zavisi od socijalnog položaja, mjesta stanovanja, institucionalne podrške i pristupa prilagođenim mehanizmima.³³

Pored institucionalnih nejednakosti, društveni okvir uključuje i pitanja povjerenja, informisanosti i javne vidljivosti glasa djece. SitAn iz 2025. godine pokazuje da su online mediji dominantan izvor informisanja među mladima, ali da digitalna pismenost i integracija digitalnih usluga i dalje predstavljaju izazov. U kombinaciji sa izostankom savremenih državnih strategija i nedovoljno razvijenim sistemima povratne informacije, to znači da se prostor za participaciju djece sve više prelama i kroz pitanje pristupa informacijama, digitalnih kanala i kapaciteta institucija da komuniciraju sa djecom na njima razumljiv i dostupan način.³⁴

Upravo zato participacija djece u BiH treba da se posmatra kao pitanje koje istovremeno pripada oblasti prava djeteta, kvaliteta javnog upravljanja i društvene uključenosti. Nije dovoljno da pravo postoji na nivou norme; ono mora biti pretvoreno u procedure, resurse, informacije, povratne mehanizme i kulturu odlučivanja u kojoj se glas djece smatra relevantnim. Trenutni kontekst u BiH pokazuje da su temelji za takav pristup formalno postavljeni, ali da i dalje postoji izražen jaz između pravnog priznanja participacije djece i njene dosljedne, inkluzivne i mjerljive primjene u praksi.

³¹ Ibidem.

³² Mreža nevladinih organizacija za djecu u BiH “Snažniji glas za djecu”. (2022). Monitoring izvještaj o stanju prava djeteta u Bosni i Hercegovini za period 2019–2022.

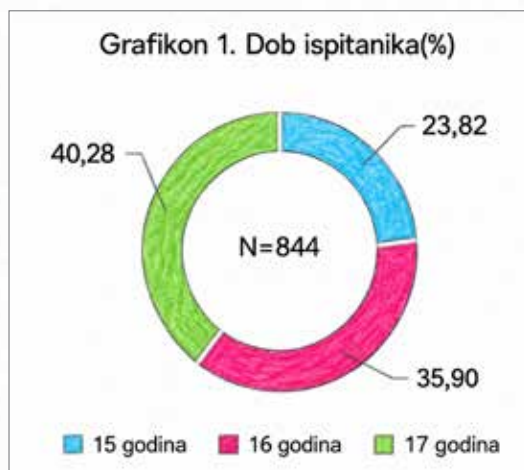
³³ UNICEF Bosnia and Herzegovina. (2025). Situation analysis of children and adolescents in Bosnia and Herzegovina. UNICEF.

³⁴ UNICEF Bosnia and Herzegovina. (2025). Situation analysis of children and adolescents in Bosnia and Herzegovina. UNICEF.

5. NALAZI ISTRAŽIVANJA

5.1. Socio-demografske karakteristike djece iz uzorka

U kvantitativnom dijelu istraživanja, tj. kroz popunjavanje online upitnika, učestvovalo je ukupno **844 djeteta iz 41 opštine/grada u BiH**. Svi oni su uzrasta od **15 do 17 godina**, a to ih prema definiciji Konvencije o pravima djeteta svrstava u kategoriju djece.³⁵ Naime, sva djeca iz uzorka nalaze se u dobnom rasponu od tri godine, što predstavlja jasno definisanu i relativno homogenu ciljnu grupu u smislu njihovog psihosocijalnog razvoja.

Grafikon 1. prikazuje starosnu strukturu uzorka po godinama uzrasta: 40.28% od ukupnog broja čine sedamnaestogodišnjaci, 35.90% šesnaestogodišnjaci, dok 23.82% čine petnaestogodišnjaci. Struktura uzorka u odnosu na pol ispitanika/ca je disproporcionalna, jer ga

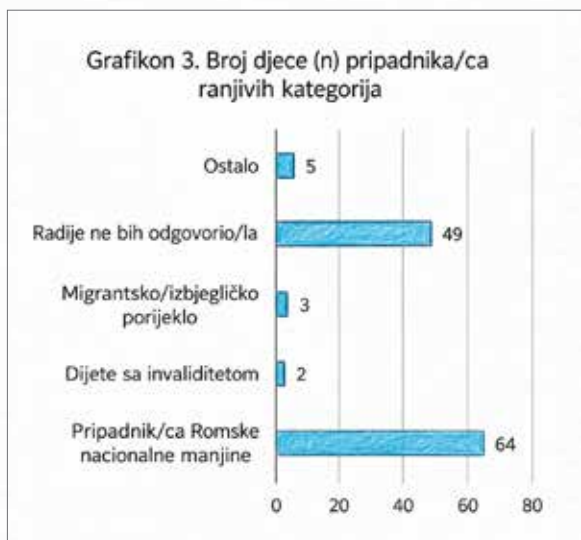
čine **dvije trećine djevojčica (67.30%, n=586)**, nešto manje od **trećine dječaka (30.33%, n=256)**, dok mali procenat čine ona djeca koja su odabrala odgovor „ništa od navedenog“ (0.24%) i djeca koja su direktno odbila dati odgovor na ovo pitanje (2.13%). Disproporcionalna zastupljenost djevojčica i dječaka predstavlja važan strukturni element uzorka te zahtjeva pažljivo tumačenje podataka razvrstanih po polu, naročito u segmentima gdje su pojedine kategorije brojčano manje zastupljene.

Kada je riječ o obrazovnom statusu, jasno je izražena brojčana dominacija srednjoškolskog uzrasta djece u uzorku. Naime, **više nego devetero od desetero djece su srednjoškolci (92.61%)**. U odnosu na vrstu srednje škole koju pohađaju, struktura uzorka je heterogena, a čine je 43.86% stručne škole, 31.08% tehničke škole, a 17.67% gimnazije (vidjeti grafikon 2). Tek svako četrnaesto dijete iz uzorka pohađa osnovnu školu (7.02%), dok je ukupno troje djece istaklo da ne pohađa školu. Ovakva struktura uzorka je značajna za razumijevanje konteksta nalaza, s obzirom na to da se većina podataka odnosi na djecu uključenu u srednjoškolski obrazovni sistem.

Približno polovina djece iz uzorka (52.29%, n=418) istaklo je da živi u ruralnim sredinama, dok druga polovina (47.71%, n=382) živi u urbanim područjima. To potvrđuje uravnoteženost uzorka u odnosu na vrstu naselja u kojima djeca žive.

³⁵ Važno je naglasiti da prema zakonskom okviru u BiH, ova dobna kategorije djece se preklapa sa zakonski određenom kategorijom starosti populacije mladih. Ovo je posebno relevantno, jer pravni okvir za mlade u BiH daje značajne mogućnosti za učešće. Vidjeti (a) *Zakon o mladima Federacije Bosne i Hercegovine* („Službene novine Federacije BiH“, br. 36/10); (b) *Zakon o mladima Brčko distrikta Bosne i Hercegovine* („Službeni glasnik Brčko distrikta BiH“, br. 18/17); i (c) *Zakon o omladinskom organizovanju* („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 98/04, 119/08 i 1/12), a prema posljednjem su mladi određeni kao osobe od 16 do 30 godina;

U pogledu pripadnosti ranjivim grupama, kao **pripadnici romske nacionalne manjine izjasnilo se 64 djece (7.92%)**, dvoje (0.25%) ih je navelo da su djeca s invaliditetom, troje (0.37%) da imaju migrantsko ili izbjegličko porijeklo. Međutim, posebno je zanimljivo da svako sedamnaesto dijete (6.06%, n=49) odabralo opciju „*radije ne bih odgovorio/la*“ (vidjeti grafikon 3). Ovaj nalaz može ukazivati na osjetljivost pitanja, najvjerovatnije zbog potencijalne zabrinutosti u vezi sa stigmatizacijom.

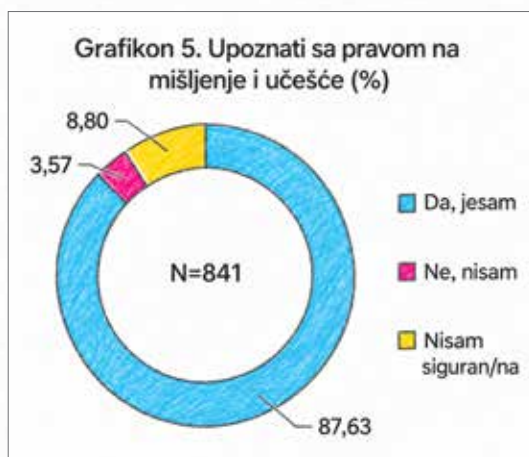
S obzirom na niske frekvencije u ovim podkategorijama, sve eventualne razlike između djevojčica i dječaka potrebno je tumačiti s izraženim metodološkim oprezom (vidjeti grafikon 3).

Svako šesto dijete iz uzorka navodi da je član vijeća učenika (17.55%), dok čak svako četvrto dijete iz uzorka (25.27%) ističe da je član omladinske organizacije (npr. Lokalno vijeće za djecu, udruženje mladih). Dok po pitanju uključenosti u vijeće učenika nema statistički značajnih razlika u zastupljenosti dječaka i djevojčica, **djevojčice su statistički značajno zastupljenije u omladinskim organizacijama** ($p < 0.05$). Naime, češće nego svaka četvrta djevojčica iz uzorka i svaki peti dječak ističu da su dio omladinskih organizacija u svojoj zajednici (vidjeti grafikon 4). Djeca pripadnici **romske populacije**

(N=64), u značajno manjem procentu ($p < 0.05$) **participiraju i u vijeću učenika (14.29%) i omladinskim organizacijama (15.87%)**.

5.2. Rezultati u odnosu na „Lundy model“ participacije djece

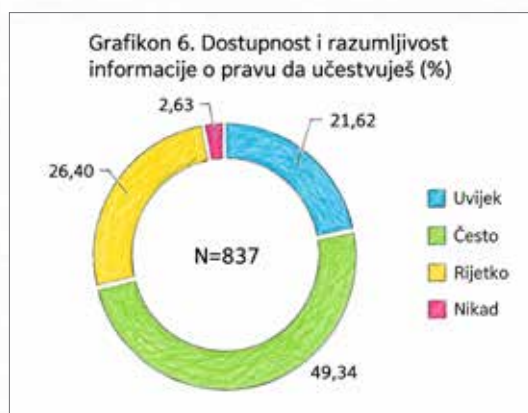

5.2.1. Izražavanje mišljenja – GLAS DJETETA

Dobijeni podaci o iskustvima djece u vezi sa izražavanjem mišljenja i uvažavanjem njihovog glasa u svakodnevnom životu pružaju jasan uvid u to koliko su djeca informisana o svom pravu na učešće, koliko ih odrasli ohrabruju da govore, koliko se osjećaju samouvjereno i u kojoj mjeri doživljavaju da ih odrasli slušaju s poštovanjem. **Svako osmo dijete koje je ispunilo online upitnik (12.37%) ističe da nije upoznato ili da nije sigurno da je upoznato s pravom da izrazi svoje mišljenje i**

tako učestvuje u pitanjima koja ga se tiču, za razliku od ostalih (87.63%) koji jesu (vidjeti grafikon 5). U ovom kontekstu ne postoje značajne razlike po bilo kojoj od socio-demografskih karakteristika djece (npr. pol, pripadnost ranjivoj grupi, naselje u kojem žive).

Kvalitativni podaci djelimično potvrđuju ovaj nalaz i pokazuju da se dio djece sa pravom da izraze mišljenje upoznaje kroz školu, posebno kroz građansko obrazovanje, demokratiju i ljudska prava, kao i kroz druge školske aktivnosti. To potvrđuje da **škola može biti važan kanal informisanja o pravima djeteta, ali ujedno sugerije da je takvo znanje često vezano za konkretne predmete, nastavnike ili dodatne aktivnosti, a ne nužno za univerzalno i sistemsko informisanje sve djece**. Razgovori sa djecom istovremeno pokazuju da to znanje nije jednako rasprostranjeno niti jednako artikulirano među svom djecom. Dok neki učesnici jasno povezuju participaciju sa pravom glasa, uključenošću i informisanošću, drugi pokazuju nesigurnost ili vrlo ograničeno razumijevanje samog pojma. To sugerije da informisanost o pravu postoji, ali da nije uvijek sistematična, dovoljno jasna, niti jednako dostupna svoj djeci.

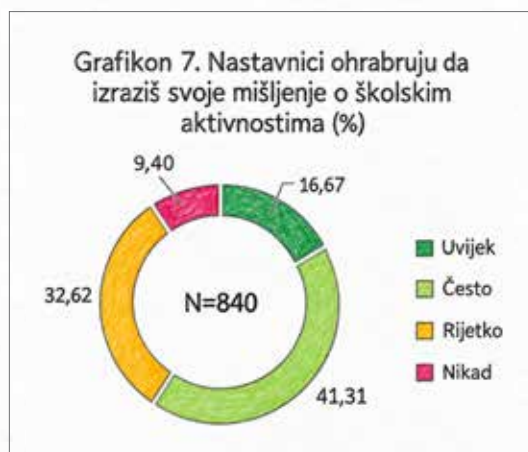
Grafikon 6. pokazuje da **sedmero od desetero djece (70.96%)** navodi da su informacije o pravu na participaciju djece uvijek ili često jasne i dostupne, dok skoro svako treće dijete (29.04%) ističe da su takve informacije dostupne rijetko ili nikad. Dakle, rezultati upućuju na to da informisanje o participaciji djece u značajnoj mjeri postoji, ali da se ne može smatrati potpuno sistemskim i univerzalno dostupnim. Međutim, **djeca romske nacionalnosti statistički značajno rjeđe navode da imaju pristup razumljivim informacijama o participaciji** ($p < 0.05$), što ukazuje na dodatne barijere u ostvarivanju prava na participaciju među djecom romske nacionalnosti.

Citat 1 - Intervjuisani predstavnik/ca vijeća učenika

„Informacije jesu dostupne, uključujući i online izvore, ali nisu uvijek prilagođene djeci. Često nisu dovoljno približene učenicima kroz nastavu, radionice ili odjeljske zajednice. Smatram da bi trebalo više govoriti o pravima djece i mogućnostima koje imamo.“

Kvalitativni nalazi pokazuju da se **informacije o participaciji djece najčešće prenose kroz školu, povremene radionice i pojedine lokalne inicijative**, ali da njihova dostupnost i jasnoća često zavise od konkretnog nastavnika, škole, radionice ili organizacije, a ne od sistemskog i univerzalno prilagođenog pristupa (vidjeti citat 1). To potvrđuje da formalna dostupnost informacija ne znači nužno i njihovu stvarnu razumljivost za djecu. Drugim riječima, informacije postoje, ali nisu uvijek dovoljno prilagođene uzrastu, jeziku, iskustvu i svakodnevnicima djece, zbog čega dio djece ostaje samo djelimično informisan o svojim pravima i mogućnostima učešća.

Gotovo šestero od desetero djece navodi da ih nastavnici uvijek ili često (57.98%) ohrabruju da izraze svoje mišljenje o školskim aktivnostima, uključujući nastavu, pravila škole, disciplinske mjere i vannastavne sadržaje (vidjeti grafikon 7). Međutim, **više nego četvero od desetero djece ističe da se to dešava rijetko ili nikad (42.02%)**. Dodatna analiza pokazuje da **učenici iz urbanih sredina statistički značajno češće percipiraju da imaju priliku izraziti svoje mišljenje u školi u odnosu na učenike iz ruralnih sredina** ($p < 0.05$),

što može ukazivati na izraženije participativne prakse i dostupnije mehanizme uključivanja djece u urbanim školskim sredinama. Sveukupno, stiče se utisak da je podrška nastavnika za izražavanje mišljenja prisutna kod značajnog dijela djece, ali da nije dosljedna niti jednako dostupna svima. Drugim riječima, iako većina djece prepoznaje određeni nivo ohrabriranja od strane nastavnika, za veliki broj njih škola još uvijek nije prostor u kojem se izražavanje mišljenja redovno i sistematski podstiče.

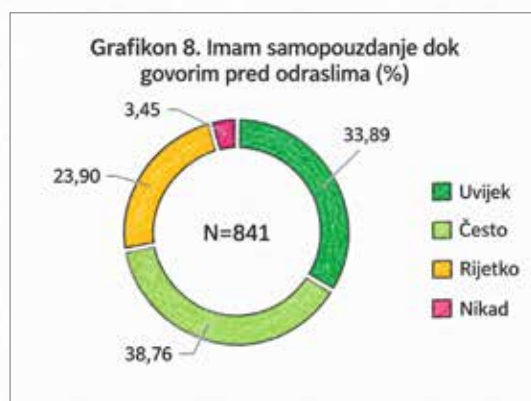
Kvalitativni nalazi potvrđuju da **ohrabrivanje djece od strane nastavnika i školskog osoblja postoji, ali da je ono često nedosljedno, personalizovano i zavisno od pojedinačnih nastavnika, teme i situacije, a ne rezultat dosljedne školske prakse.** Intervjui sa predstavnicima vijeća učenika pokazuju da dio djece prepoznaje podršku nastavnika kroz direktna pitanja, pozive na sastanke i spremnost da saslušaju prijedloge, ali i da takva podrška

Citat 2 - Intervjuisani predstavnik/ca vijeća učenika

„Ponekad nastavnici ohrabruju da iskažemo svoje mišljenje kroz pitanja ili pozive na sastanke, ali to nije uvijek konstantno niti iskreno, i često zavisi od situacije i teme.”

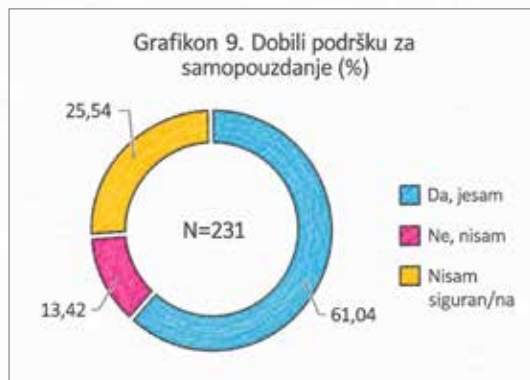
nije uvijek stalna, niti iskrena (vidjeti citat 2). Jedna intervjuisana predstavница vijeća učenika iz Tuzle navodi da odrasli „ponekad ohrabruju kroz pitanja ili pozive na sastanke, ali to nije konstantno”, dok predstavница iz Žepča ističe da „neki nastavnici baš ohrabruju, tipa pitaju direktno”, ali da drugi „samo odrade sastanak i to je to”. Slično tome, intervjuisani predstavnik vijeća učenika iz Kalesije navodi da postoji „jako mali broj profesora” koji ih zaista ohrabruje, dok ostale to *baš i ne zanima*. Istovremeno, pojedini nalazi pokazuju i pozitivne primjere: u Brezi je opisana situacija u kojoj profesor dopušta učeniku da iznese drugačije mišljenje i čak ga uvažava, što pokazuje da škola može biti prostor stvarnog podsticanja glasa djece kada odrasli otvoreno prihvataju dijalog. Međutim, fokus grupe i intervjui ukazuju i na značajna ograničenja. Djeca iz Sarajeva navode da ih odrasli „Neki nas ohrabruju, posebno za školske aktivnosti, ali ne uvijek”, dok učesnici iz drugih sredina ukazuju na strah od osude, osjećaj da ih odrasli ne shvataju ozbiljno, te prezentuju iskustva u kojima se mišljenje učenika sluša samo formalno, bez stvarne namjere da utiče na odluke. Ovi nalazi sugerisu da je podrška nastavnika izražavanju mišljenja djece u školi češće oslonjena na pojedinačno podržavajuće nastavnike, razrednike ili pedagoge, nego na sistemski izgrađenu školsku kulturu koja redovno i ravnopravno ohrabruje glas djece.

Više od četvrtine djece (27,35%) ističe da se rijetko ili nikad ne osjećaju samouvjereno dok govori pred odraslima. Istovremeno, gotovo troje od četvero djece (72.65%) navodi da se često ili uvijek osjeća samouvjereno pred odraslima (vidjeti grafikon 8). Statistička analiza pokazuje da **djevojčice iskazuju značajno viši nivo samopouzdanja i osjećaja sigurnosti prilikom izražavanja mišljenja pred odraslima u odnosu na dječake ($p < 0.01$).** Dakle, većina djece ima određeni nivo samopouzdanja kada govori pred odraslima, što predstavlja važnu osnovu za

participaciju. Međutim, evidentna je činjenica da samopouzdanje za izražavanje mišljenja pred odraslima nije jednako razvijeno kod sve djece, te da se značajan broj njih ne osjeća tako. To sugerise da mogućnost djece da učestvuju zavisi i od kvaliteta odnosa sa odraslima, osjećaja sigurnosti dok govore i prethodnog iskustva da će njihovo mišljenje biti ozbiljno shvaćeno.

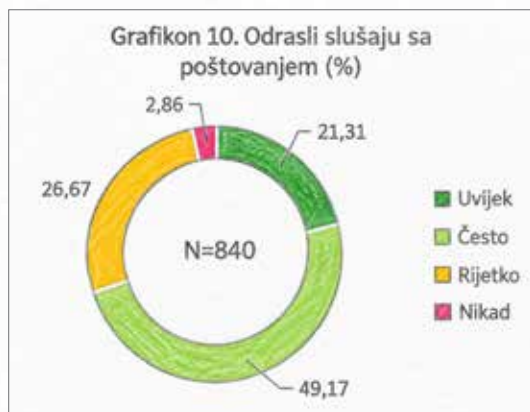
Među djecom koja su u prethodnom pitanju navela da rijetko ili nikad osjećaju samouvjerenost kada govore pred odraslima, njih šestoro od desetero (61.04%) istaklo je da je dobilo podršku od nekoga kako bi se osjećali sigurnije u takvim situacijama. Istovremeno, ostalih gotovo četvero od desetero djece (38.96%) iz ove grupe navodi da takvu podršku nije dobilo ili nije

sigurno da li ju je dobilo (vidjeti grafikon 9). Ovaj nalaz pokazuje da **za značajan dio djece koja imaju teškoće sa samopouzdanjem ipak postoji određeni oblik podrške od nastavnika, trenera sporta ili drugih odraslih osoba od povjerenja. Međutim, činjenica je da takva podrška nije univerzalna, dovoljno prepoznatljiva niti dosljedno dostupna svima kojima je potrebna.**

Kvalitativni nalazi potvrđuju da samouvjerenost djece kada govore pred odraslima nije samo individualna karakteristika, nego rezultat odnosa moći, podrške i osjećaja sigurnosti u konkretnom

okruženju. Djeca najčešće navode da se osjećaju sigurnije kada ih odrasli ne prekidaju, ne osuđuju, koriste razumljiv jezik, daju dovoljno vremena da razmisle i pokazuju da njihovo mišljenje može imati težinu. Na primjer, u jednoj FGD djeca su istakla da ih stariji često ne saslušaju jer misle *da „smo mi još samo djeca“* (ukazujući jasno na nipodaštavanje), pa upravo taj odnos odraslih utiče na to koliko će se djeca osjećati sigurno i spremno da govore. Strah od ismijavanja, osjećaj da ih odrasli ne shvataju ozbiljno, bojazan od posljedica i prethodna iskustva slušanja zbog forme, a bez stvarnog efekta umanjuju samopouzdanje djece da govore pred odraslima. Intervjui sa predstavnicima vijeća učenika dodatno pokazuju da podrška vršnjaka, jasne informacije i ohrabivanje od strane nastavnika mogu značajno povećati sigurnost djece u izražavanju mišljenja, ali i da to nije jednako dostupno svima. Posebno je važno da djeca češće iskazuju veću slobodu govora u vršnjačkim i neformalnim prostorima nego u situacijama kada su prisutni predstavnici uprave ili drugi autoriteti. Ovakvi nalazi još jednom potvrđuju da **formalna mogućnost data dijetetu da govori pred odraslima nije dovoljna sama po sebi**: da bi glas djece bio zaista izražen, potrebno je stvarati okruženje povjerenja, poštovanja i stvarne otvorenosti za ono što djeca imaju da kažu.

Dok gotovo sedmero od desetero djece (70.48%) navodi **da ih odrasli, kada izraze svoje mišljenje, slušaju s poštovanjem, skoro svako treće dijete (29.53%) ističe da se to dešava rijetko ili nikad** (vidjeti grafikon 10). Dakle, evidentirana činjenica da skoro svako treće dijete ne doživljava takav odnos redovno ukazuje da poštovanje glasa djece još uvijek nije dosljedan standard u svim okruženjima.

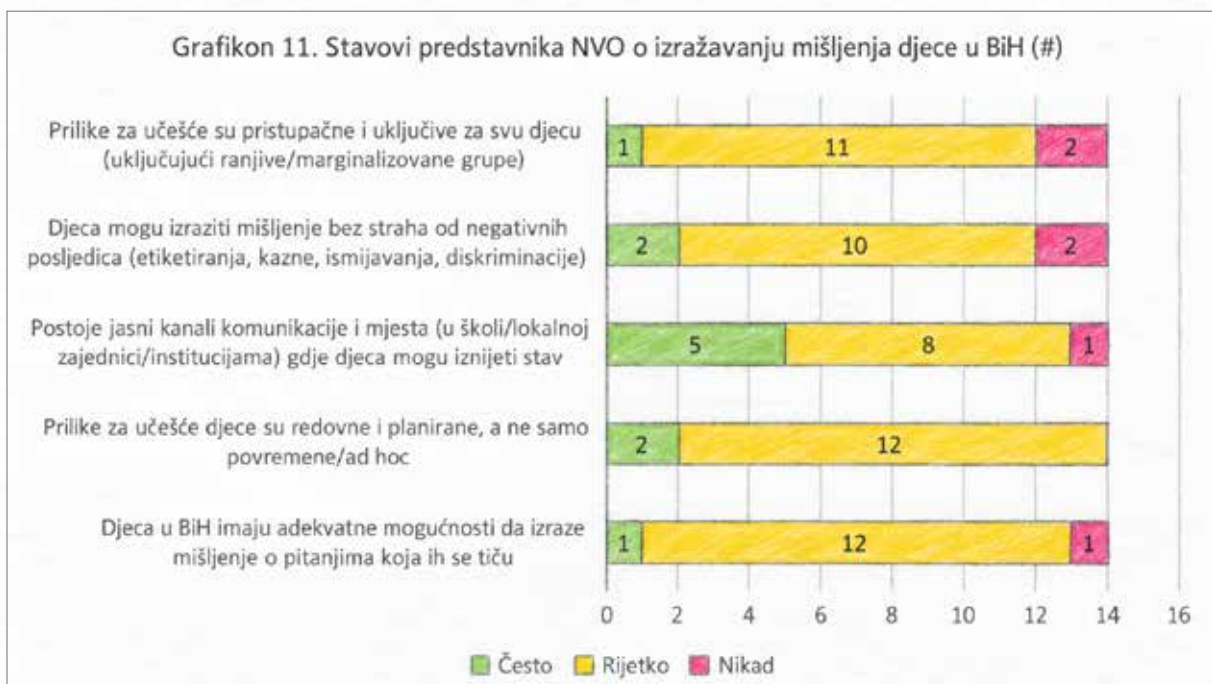
Kvalitativni nalazi potvrđuju da djeca poštovanje od strane odraslih najčešće prepoznaju kroz vrlo konkretna ponašanja: kada ih odrasli ne prekidaju, postavljaju dodatna pitanja, pokušavaju razumjeti njihovu perspektivu, bilježe prijedloge i vraćaju se

sa odgovorom. Na primjer, u fokus grupama održanim u Sarajevu, djeca su vrlo jasno opisala da odrasli koji zaista slušaju *ne prekidaju, postavljaju dodatna pitanja, bilježe prijedloge i daju povratnu informaciju, nije samo klimanje glavom*. Slično tome, djeca iz Tuzle dodaju „vrate se poslije i kažu šta je odlučeno“. Ovi nalazi pokazuju da **poštovanje za djecu ne znači samo da dobiju priliku da govore, nego i da osjete da su ozbiljno saslušana i da dobiju povratnu informaciju.**

Istovremeno, razgovori sa djecom pokazuju da se nedostatak poštovanja često manifestuje kroz prekidanje, slušanje samo radi forme i bez reakcije, unaprijed zauzete stavove odraslih i omalovažavanje djece zbog uzrasta. U Žepču djeca vrlo otvoreno kažu: „Pa uglavnom me prekidaju ili odmah daju svoj stav, tako da mi pokažu kao da su oni u pravu“ (učesnik FGD

iz Žepča). U Brezi djeca navode da odrasli njihovo mišljenje često ne uzimaju ozbiljno „zato što oni misle da smo mi nezreli“, odnosno zato što vjeruju da „više znaju“ i da su „iskusniji“ (učesnik FGD iz Breze). Sličan obrazac javlja se i u Sarajevu, gdje djeca navode: „Neki slušaju, neki ne, često zbog razlike u godinama. Misle da smo neozbiljni“, dok drugi iskustvo opisuju kao formalno saslušavanje nakon kojeg odrasli „*izađu iz učionice i zaborave*“ (učesnik FGD iz Sarajeva).

Kvalitativni podaci dodatno sugerišu da se iskustvo poštovanja ne gradi samo u samom trenutku razgovora, nego i kroz ono što slijedi nakon toga. Djeci je važno da odrasli objasne šta će dalje uraditi, vrata se sa odgovorom i pokažu da je njihovo mišljenje imalo neku težinu. Kada toga nema, djeca slušanje često doživljavaju kao formalnost. Zbog toga poštovanje glasa djece za njih nije samo pitanje pristojne komunikacije, nego ključni uslov da uopšte požele da izraze mišljenje.

Kada je riječ o rezultatima dobijenim od strane odraslih, odnosno onima koji se kao profesionalci bave pitanjima zaštite prava djeteta, rezultati su uglavnom negativniji u odnosu na iskazane stavove djece. Naime, rezultati online upitnika koji je popunilo 14 profesionalaca iz lokalnih nevladinih organizacija koje se bave pravima djeteta pokazuju sljedeće (vidjeti grafikon 11). Kada je riječ o ocjeni da djeca u BiH imaju adekvatne mogućnosti da izraze mišljenje o pitanjima koja ih se tiču, čak 13 ispitanika navodi da se to dešava rijetko ili nikad, dok samo jedan ispitanik smatra da se to dešava često. Slično tome, 12 ispitanika smatra da su prilike za učešće djece rijetke ili nikada nisu redovne i planirane, dok samo dva ispitanika procjenjuju da su takve prilike česte. Kada su u pitanju jasni kanali komunikacije i mjesta u školi, lokalnoj zajednici ili institucijama gdje djeca mogu iznijeti stav, devet ispitanika smatra da oni postoje rijetko ili nikad, dok pet ispitanika navodi da postoje često.

Važno je primijetiti da 12 ispitanika smatra da djeca rijetko ili nikad mogu izraziti mišljenje bez straha od negativnih posljedica, dok dva ispitanika navode da se to dešava često. Slično tome, 13 ispitanika procjenjuje da su prilike za učešće djece rijetko ili nikad pristupačne i uključive za svu djecu, uključujući ranjive i marginalizovane grupe, dok samo jedan ispitanik smatra da su takve prilike česte. Ovi nalazi ukazuju na to da profesionalci iz nevladinih organizacija stanje participacije djece procjenjuju znatno negativnije, posebno kada je riječ o redovnosti prilika za učešće, sigurnosti izražavanja mišljenja i uključivosti participativnih prostora. Iako ove

rezultate treba tumačiti oprezno zbog malog uzorka i činjenice da odražavaju lične perspektive profesionalaca iz nevladinih organizacija, a ne nužno stavove njihovih organizacija, oni ipak snažno sugerišu da akteri koji se profesionalno bave pravima djeteta prepoznaju ozbiljna ograničenja u stvarnim mogućnostima djece da budu saslušana i uključena.

Nalazi iz intervjua s lokalnim profesionalcima pokazuju da je, kada je riječ o „glasu djeteta“, ključni problem to što djeca i dalje ne dobijaju dovoljno jasno, uzrastu prilagođeno i kontinuirano objašnjenje tema o kojima se odlučuje. Više sagovornika ističe da su informacije često formalno dostupne, ali ne i stvarno razumljive djeci, posebno kada se koriste administrativni izrazi i procedure koje djeca teško mogu povezati sa vlastitim svakodnevnim životom. Intervju sa profesionalcem u Žepču vrlo direktno sažima u ocjeni da se teme djeci objašnjavaju *u većini slučajeva, loše* jer se koristi *administrativni jezik* koji djeca teško razumiju, dok sagovornik iz Zavidovića upozorava da su teme prečesto predstavljene „administrativnim jezikom koji djeci nije dovoljno razumljiv“. Istovremeno, tamo gdje postoje radionice, individualni razgovori, vizuelni materijali prilagođeni djeci ili posebni oblici podrške, djeca pokazuju da mogu vrlo jasno artikulirati stavove i prijedloge, istakli su profesionalci. To se posebno vidi u intervjuima iz Kalesije, Bratunca i Sarajeva, gdje se naglašava da djeca uz odgovarajuću podršku mogu govoriti argumentovano, davati preporuke i učestvovati čak i u složenijim procesima, od lokalnih strategija do izvještavanja o stanju prava djece.

Drugi važan obrazac iz provedenih intervjua jeste da **podrška „glasu djece“ postoji, ali je vrlo neujednačena i često zavisi od projekata, pojedinaca i kapaciteta nevladinog sektora**, a mnogo manje od stabilnih institucionalnih mehanizama. Profesionalci iz više lokalnih zajednica navode da upravo NVO-i, dječiji parlamenti, dnevni centri ili pojedini savjetnici i mentori najčešće stvaraju prostor u kojem djeca uče kako da izraze mišljenje, razvijaju samopouzdanje i dobijaju podršku da budu saslušana. U Žepču se otvoreno navodi: „Pružamo podršku, ali uglavnom kroz projekte. Dok projekat traje, ima radionica, mentora i podrške. Kad projekat završi, sve to stane“. Slično tome, u Brčkom se naglašava da organizacije civilnog društva imaju kapacitet da kontinuirano rade sa mladima, ali da im za to nedostaju stabilni finansijski i institucionalni resursi, dok iskustvo iz Bratunca pokazuje da je za djecu iz ranjivih grupa, posebno djecu s invaliditetom, glas djeteta moguć samo onda kada postoji dodatna i prilagođena podrška, uključujući tumače, vizuelne materijale i individualnu asistenciju. Ovi nalazi sugerišu da **lokalni profesionalci ne dovode u pitanje sposobnost djece da izraze mišljenje, nego prije ukazuju da sistem još uvijek nije dovoljno prilagođen da to mišljenje dosljedno razvija, osnažuje i prepoznaje.**

Ipak, istraživanjem je identifikovana dobra praksa u Općini Novi Grad Sarajevo, a ona pokazuje kako podrška participaciji djece može biti kontinuirano organizovana. Konkretno, kroz sistematičan rad Dječijeg parlamenta, različite radionice sa djecom, istraživanja i direktnu komunikaciju, djeca dobijaju priliku da identificiraju pitanja koja smatraju važnim za njih, zatim da prikupe informacije, formulišu zaključke i preporuke te ih predstavljaju odraslima, uključujući one iz nadležnih općinskih institucija. U ovom modelu, predstavnici Općine posebno naglašavaju nastojanje da informisanje nadležnih o potrebama i važnim pitanjima za djecu ne bude jednostrano, nego da djeca i sama istražuju potrebe svojih vršnjaka, donose svoje zaključke, ali i prenose informacije od nadležnih nazad u zajednicu.

Intervjui sa predstavnicima institucija na državnom i entitetskom nivou potvrđuju da je glas djeteta prepoznat kao važan princip, ali da još nije jednako razvijen kao dosljedna institucionalna praksa. Sagovornici ukazuju da su djeci potrebne razumljive i uzrastu prilagođene informacije i materijali, više vremena za pripremu i podrška odraslih kako bi se mogli jasno formirati i izraziti mišljenje, dok se istovremeno priznaje da su prilike za to do sada bile uglavnom sporadične i češće razvijene kroz nevladin sektor nego kroz same institucije. Iz perspektive intervjuisanih posebno je važno naglasiti **da se participacija djece i dalje često doživljava kao manje prioritarna od drugih prava djeteta, te da djeci u praksi često treba odrasla osoba koja će ih podstaći i ohrabriti da govore.** Tako, ovi intervjui

potvrđuju da postoji svijest o važnosti da se „glas djeteta“ čuje, ali i potreba da se ta svijest prevede u redovne, jasne i djeci prilagođene mehanizme kroz koje će djeca moći slobodno i smisleno izraziti mišljenje.

5.2.2. Mogućnosti za učešće – PROSTOR

Više nego jedna četvrtina djece (27.81%) istakla je da u školi nikad ili rijetko imaju priliku da izrazi svoje mišljenje, dok tri četvrtine djece iz uzorka (72.19%) navode da takvu priliku imaju uvijek ili često (vidjeti grafikon 12). Ovaj nalaz pokazuje da škola za većinu djece predstavlja prostor u kojem postoji značajan nivo mogućnosti za izražavanje mišljenja. Međutim, činjenica da više od četvrtine djece navodi da se to dešava rijetko ili nikad ukazuje da prilika za izražavanje mišljenja u školi nije jednako dostupna svoj djeci niti je dosljedno ugrađena u svakodnevnu školsku praksu.

Nalazi dobijeni kvalitativnim metodama potvrđuju iznad navedeno, ukazujući **da je školsko okruženje za najveći dio djece jedno od glavnih mjesta gdje mogu izraziti mišljenje, odnosno mjesto gdje oni najviše žele da ga iskažu jer se tu (a) razgovara o temama koje ih se najviše tiču i (b) imaju konsultacije sa vršnjacima koji ih razumiju.** Naime, djeca učesnici FGD istakli su mnogo primjera zašto imaju potrebu da svoje mišljenje iznose upravo u školskom okruženju, opisujući ga najčešće kao životni prostor u kojem provode mnogo vremena (vidjeti citat 3). Ipak, **djeca smatraju da mogućost iznošenja mišljenja nije jednako dostupna, sigurna niti dosljedna za svu djecu, te je često ograničena na neformalne, povremene ili predstavničke kanale.** Razgovori sa djecom kroz FGD i intervju sa predstavnicima vijeća izražavanje mišljenja u školi često zavise od toga ko je prisutan, koliko je format razgovora formalan i da li su uključeni nastavnici i/ili uprava škole. Ovaj sumarni nalaz dobro reprezentuju navodi intervjuisanog predstavnika vijeća učenika (vidjeti citat 4). Na kraju, kada su kroz razgovore sa djecom otvorene teme o iznošenju mišljenju učenika o konkretnim temama vezanim za funkcionisanje škole, kao što su školska pravila i vannastavne aktivnosti, učesnici su najčešće iznosili stav da nemaju značajne mogućnosti da na to utiču: „Mi nemamo pravo skoro ništa da kažemo u vezi sa pravilima škole“.

Citat 3 – Djeca učesnici FGD u Sarajevu

„Ponajviše prilika da govorim imam u školi i online, jer se tamo najčešće i govori o temama koje se tiču nas“.

„Ja najviše u školi među svojim prijateljima, jer imam osjećaj da me razumiju i poštuju moje mišljenje“.

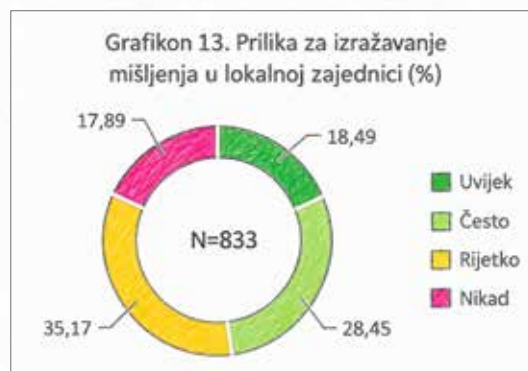

Citat 4 – Predstavnik vijeća učenika

„Učenici češće iznose svoje mišljenje kada smo sami na vijeću učenika ili sa određenim nastavnicima, ali kada dođe neko iz uprave škole na taj sastanak, tada je većina učenika ograničena i ne iznosimo svoje mišljenje“.

Kada je riječ o mogućnostima djece da u lokalnoj zajednici izraze svoje mišljenje o procesima koji ih se tiču, više od polovine njih (53.06%) ističe da rijetko ili nikad imaju takvu priliku (vidjeti grafikon 13). Nasuprot tome, nešto manje od polovine (46.94%) djece navodi da za to ima priliku uvijek ili često. Ovaj nalaz pokazuje

da je mjesto donošenja odluka u lokalnoj zajednici znatno slabije prepoznato kao prostor participacije djece nego što je to škola. Dok u školskom okruženju većina djece ipak vidi određene mogućnosti da izrazi mišljenje, na nivou mjesta u kojem žive takva mogućnost za većinu djece ostaje ograničena, povremena ili potpuno odsutna. Posebno je važno da gotovo **svako peto dijete navodi da nikada nema priliku da izrazi mišljenje u lokalnoj zajednici (17.89%)**, što ukazuje na izražen jaz između formalnog govora o participaciji djece i njihovog stvarnog iskustva na lokalnom nivou.

Kvalitativni podaci potvrđuju da **lokalna zajednica za veliki broj djece nije redovan i dovoljno otvoren prostor za izražavanje mišljenja o procesima koji ih se tiču**. Iako djeca u više sredina prepoznaju određene strukture participacije, kao što su omladinska udruženja, sportski klubovi i povremene radionice, njihova dostupnost i stvarni uticaj često ostaju ograničeni. Na primjer, djeca u Kalesiji navode da su takvi prostori važni, jer u njima mogu govoriti „bez ikakvog straha od osude“, ali istovremeno ukazuju da većina djece ni ne zna da takve organizacije postoje. U Banovićima djeca ističu da postoje formalne strukture, ali da one uglavnom mogu samo predlagati, dok stvarni ishod zavisi od toga koliko će odrasli njihove prijedloge smatrati smislenim. Intervjui sa djecom predstavnicima vijeća učenika dodatno pokazuju da su prilike na lokalnom nivou često rijetke i ograničene, pa tako intervjuisan predstavnik vijeća učenika iz Brčkog navodi da su one „prisutne, ali ne toliko često“, dok predstavnica iz Bratunca otvoreno kaže da su prilike da njihovo mišljenje čuje škola ili opština *baš rijetke*.

Perspektiva lokalnih profesionalaca dodatno potvrđuje ovaj obrazac: u Zavidovićima se naglašava da „samo postojanje ovih tijela nije dovoljna garancija njihove stvarne efikasnosti“ i da često nedostaje čvrsta veza između participativnih tijela i organa koji donose konačne odluke, dok se u Banovićima ističe potreba za službenikom za mlade koji bi se mogao posvetiti direktnoj komunikaciji sa djecom i mladima. Ovakvi istraživački nalazi sugerišu da lokalni prostori participacije djece postoje u određenoj mjeri, ali da su često projektni, ograničeni na aktivniju manjinu i nedovoljno institucionalizovani, pa zbog toga za većinu djece lokalna zajednica još uvijek ne predstavlja prostor u kojem redovno mogu biti pitana, saslušana i uključena u odluke koje utiču na njihov svakodnevni život.

Ipak, pojedine lokalne prakse pokazuju da je moguće uspostaviti kontinuiran i strukturirani prostor participacije. U Općini Novi Grad Sarajevo Dječiji parlament djeluje 13 godina i okuplja po dva predstavnika djece iz novogradskih škola, dok inicijative u okviru njegovog rada dolaze i od djece i od odraslih. Prema navodima predstavnika Općine Novi Grad, djeca nisu samo učesnici aktivnosti koje iniciraju odrasli, nego imaju mogućnost da sama predlažu i realizuju aktivnosti, što ovaj primjer približava partnerskom, a u pojedinim segmentima i participaciji vođenoj od strane djece. Važna razlika u odnosu na mnoge druge identifikovane lokalne prakse jeste i to što Općina Novi Grad za aktivnosti vezane za djecu i rad Dječijeg parlamenta osigurava prostornu i finansijsku podršku u okviru raspoloživih budžetskih sredstava, što ukazuje na značaj povezivanja participativnih mehanizama sa redovnim lokalnim resursima radi njihove održivosti.

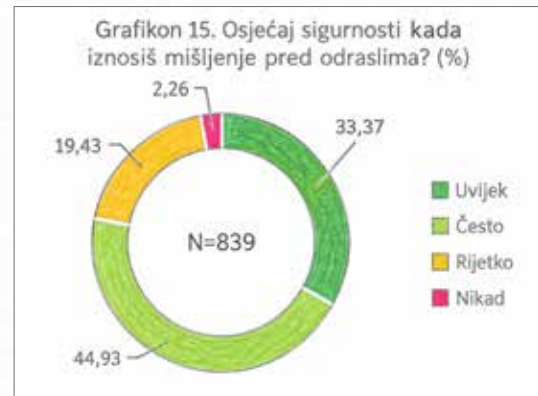

U prilog navedenom idu i rezultati koji pokazuju da **dvije trećine djece (66.06%) navodi da u lokalnoj zajednici, nakon što su koristili neku uslugu, nisu bili pitani za mišljenje ili se ne mogu sjetiti da se to desilo**. Nasuprot tome, jedna trećina djece (33.94%) ističe da su nakon korištenja neke usluge bili direktno pitani za mišljenje (vidjeti grafikon 14). **Djeca romske nacionalnosti statistički značajno rjeđe navode iskustvo da ih lokalne institucije ili zajednica pitaju za mišljenje nakon pružene usluge (p**

< 0.01), što može ukazivati na slabije razvijene mehanizme uključivanja ove grupe djece u evaluaciju i unapređenje usluga.

Ovaj nalaz pokazuje da direktno traženje mišljenja djece nakon korištenja lokalnih usluga nije ni ujednačena ni jasno vidljiva praksa. Dakle, **lokalne usluge, poput zdravstvenih, sportskih ili drugih usluga u zajednici, još uvijek nedovoljno sistematski uključuju glas djece kroz direktno traženje povratne informacije.** To znači da djeca češće ostaju u ulozi korisnika usluge nego aktivnih sudionika u njenoj procjeni i unapređenju.

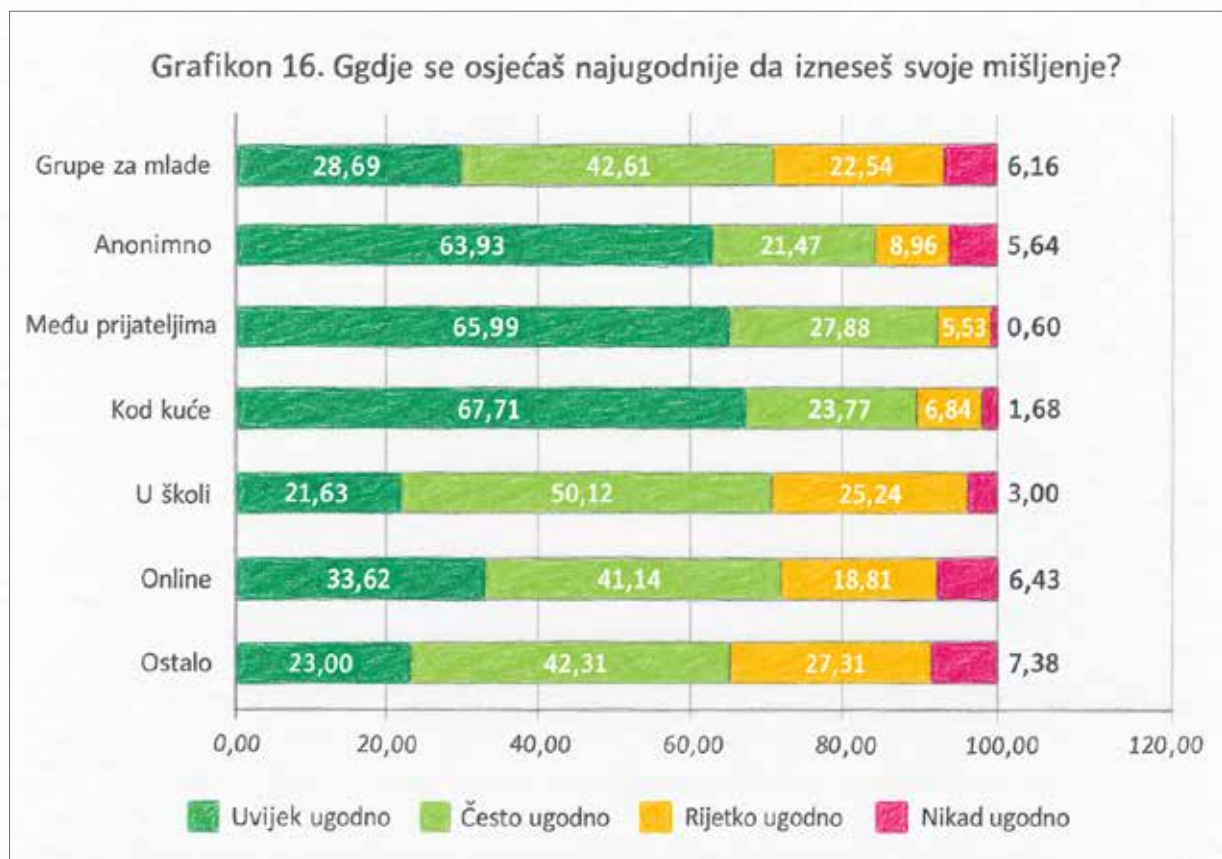
Formalna mogućnost da dijete govori ne znači nužno i da će se ono osjećati dovoljno sigurno kada iznosi svoje mišljenje. Rezultati ankete pokazuju da **svako peto dijete iz uzorka (21.70%) ističe da se nikad ili rijetko osjećaju sigurno kada iznose svoje mišljenje pred odraslima.** Ipak, više od tri četvrtine djece (78.30%) navodi da se uvijek ili često osjećaju sigurno u takvim situacijama (vidjeti grafikon 15). Ovo sugerije da kvalitet odnosa djece sa odraslima, u smislu odsustva straha od ismijavanja ili negativnih posljedica, može biti unaprijeđen.

Da podržavajuća atmosfera za djecu koja iznose mišljenje i dalje nedostaje u značajnom obimu, potvrđuju i ispod navedeni nalazi dobijeni kroz kvalitativne metode. Na primjer, kroz FGD sa djecom iz Sarajeva, djeca su navela da sigurnost zavisi od profesora i atmosfere, a jedan učesnik ističe da je siguran prostor onaj „gdje te slušaju bez prekidanja i osuđivanja“ i gdje može govoriti „a da ne snosim posljedice“, dok drugi naglašava da za njega „postoje sigurne osobe, ne prostor“. U Tuzli djeca slično navode da je sigurno onda „kad te niko ne prekida i ne ismijava“. Istovremeno, u drugim sredinama djeca jasno opisuju iskustva nesigurnosti. U Kalesiji učesnici govore o strahu od osude, širenja informacija kroz ogovaranje i nepristupačnost odraslih, pri čemu jedan učesnik navodi da se bez straha „ne može iznijeti mišljenje, niti bilo kakav problem menadžmentu škole“. U Palama djeca još direktnije povezuju iznošenje mišljenja sa negativnim posljedicama, odgovarajući da prođu loše kada iznesu svoje stavove i potvrđujući da zbog toga snose posljedice. U FGD održanim u Sarajevu, djeca dodatno naglašavaju da bi se osjećali sigurnije kada bi postojala jasna pravila da neće biti posljedica i kada bi informacije ostajale povjerljive. **Dobijeni rezultati sugeriju da sigurnost izražavanja za djecu nije samo pitanje lične hrabrosti, nego i kvaliteta okruženja koje odrasli stvaraju, posebno kroz način na koji reaguju na mišljenje djece, štite povjerljivost i pokazuju da se glas djece može iznijeti bez straha od ismijavanja, etiketiranja ili odmazde.**

Iako je škola mjesto gdje najčešće iznose svoje mišljenje i imaju potrebu za tim, to nije najugodnije okruženje u kojem ga i iznose. **Najugodnijim okruženjima za iznošenje mišljenja djeca prepoznaju okruženje svojih prijatelja i svoje kućno okruženje** (vidjeti grafikon 16). Naime, više nego devetero od desetero djece se osjeća ugodno dok iznosi svoje mišljenje kod kuće (91.48%) i među prijateljima (93.87%), što ova dva okruženja čini najsigurnijim i najprirodnijim prostorima za izražavanje mišljenja.

Relativno visok osjećaj ugodnosti djeca iskazuju i kada mišljenje mogu iznijeti **anonimno**, a to dodatno potvrđuje činjenice o neugodnostima da mišljenje iznose direktno pred odraslima. Naime, više od četiri petine djece doživljava anonimne kanale kao ugodne za izražavanje stavova (85.40%). Ovaj nalaz sugerije da anonimnost za veliki broj djece predstavlja važan zaštitni mehanizam, posebno u situacijama kada postoji strah od osude, ismijavanja ili negativnih posljedica. Istovremeno, **djeca romske nacionalnosti statistički značajno ugodnije doživljavaju anonimne načine izražavanja mišljenja** u odnosu na ostale ($p < 0.05$), što može ukazivati na povećanu potrebu za sigurnim i zaštićenim kanalima participacije.

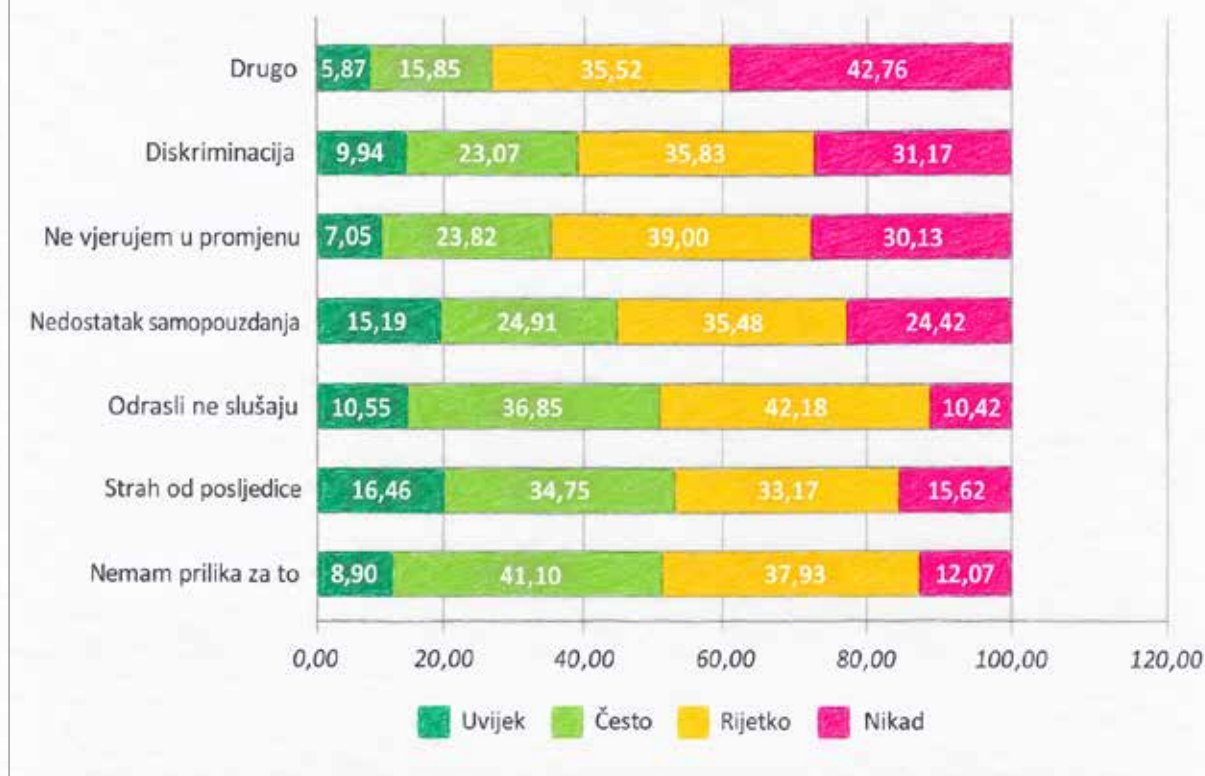
Iznošenje stavova u **digitalnom ili online okruženju** je ugodno za tri četvrtine djece (74.76 %). Ipak, skoro svako četvrto dijete online prostor doživljava kao rijetko ili nikad ugodan za izražavanje mišljenja (25.24%), što pokazuje da digitalni kanali za dio djece jesu pristupačni i oslobađajući, ali za drugi dio ostaju ambivalentni ili nesigurni. Djevojčice statistički značajno češće navode da se osjećaju ugodno prilikom online izražavanja mišljenja u odnosu na dječake ($p < 0.01$), a to može ukazivati na to da digitalni prostori predstavljaju važniji kanal participacije za djevojčice.

Škola se pokazuje kao manje ugodno okruženje od kuće, prijatelja i anonimnih formata. Iako gotovo troje od četvero djece (71.75%) navode da im je u školi uvijek ili često ugodno iznositi mišljenje, ipak više od jedne četvrtine djece (28.24%) ističe da im je to rijetko ili nikad ugodno okruženje. To potvrđuje da škola za većinu djece jeste prostor u kojem mogu govoriti, ali ne sa istim nivoom spontanosti i sigurnosti kao u privatnijim ili vršnjačkim okruženjima.

Najslabije rezultate na skali sa ponuđenim okruženjima za iznošenje mišljenja bilježe „**grupe za mlade**“. Iako sedmero od desetoro djece (71.30%) navodi da im je u grupama za mlade uvijek ili često ugodno iznositi mišljenje, skoro svako treće dijete ističe da se nikad ili rijetko tako osjeća. To pokazuje da ni prostori koji su formalno namijenjeni mladima nisu nužno jednako uključivi i sigurni za svu djecu.

Na sličan način ispitani su stavovi djece o tome gdje vide najveće prepreke da učestvuju. Među preprekama za participaciju, djeca su kao **najčešću barijeru označila nedostatak prilika za učešće** (vidjeti grafikon 17). Naime, polovina djece iz uzorka (50.00%) je istakla da ih to uvijek ili često sprječava da učestvuju. To sugerise da je za veliki dio djece osnovni problem već na nivou samog pristupa, odnosno u tome što nemaju dovoljno stvarnih i vidljivih prilika da se uključe.

Grafikon 17. Šta te najviše sprječava da učestvuješ? (%)

Kao druga izraženija prepreka izdvaja se **strah od posljedica**. Više od polovine djece (51.21%) navodi da ih strah od posljedica uvijek ili često sprječava da učestvuju. Ovaj nalaz je posebno važan, jer pokazuje da prepreke participaciji djece nisu samo proceduralne, nego i emocionalne i relacione. Drugim riječima, za značajan broj djece prepreka nije samo to što nemaju prostor da govore, nego i bojazan šta će se desiti ako mišljenje zaista iznesu. To dodatno potvrđuje ranije navedene rezultate o osjećaju sigurnosti djece dok iznose svoje mišljenje (vidjeti grafikon 15).

Slično tome, gotovo polovina djece (47.40%) kao čestu ili stalnu prepreku navodi **lično uvjerenje da ih odrasli ne slušaju**, dok nešto više od polovine (52.60%) navodi da se to ipak dešava rijetko. Ovaj nalaz pokazuje da je za veliki broj djece pitanje participacije direktno povezano sa kvalitetom odgovora odraslih, odnosno sa uvjerenjem da njihovo mišljenje neće biti ozbiljno primljeno.

Nedostatak samopouzdanja, također, predstavlja važnu prepreku, ali nešto manje izraženu od prethodnih. Naime, dvije petine djece (40.10%) navode da ih to sprječava uvijek ili često, dok gotovo tri petine djece (59.90%) ističe da im to predstavlja prepreku rijetko ili nikad. To ukazuje na to da unutrašnji, lični faktori jesu značajni, ali da su ipak slabije izraženi od prepreka koje se odnose na nedostatak prilika, strah od posljedica i odnos odraslih.

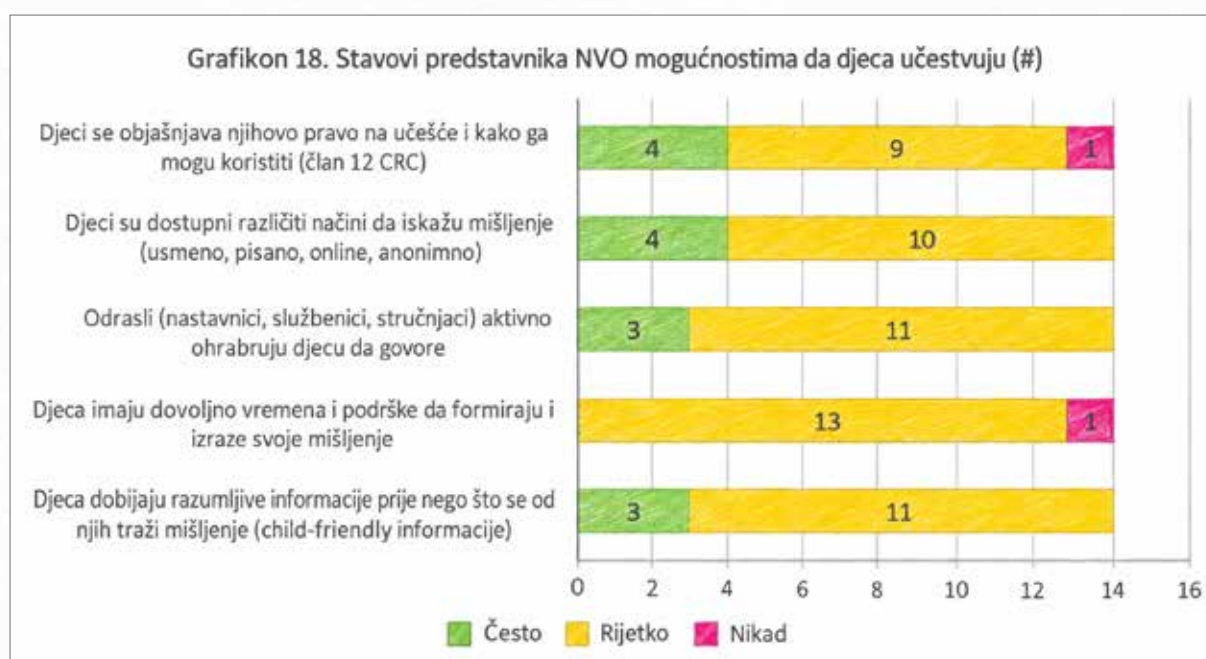
Relativno snažna prepreka jeste i **nedostatak povjerenja djece u promjenu**. Gotovo svako treće dijete (30.87%) navodi da ga to uvijek ili često sprječava da učestvuje. Iako ih isto toliko navodi da to nikad nije slučaj (30.13%), čini se važnim izdvojiti najčešći odgovor djece (39.00%), a to je da lični nedostatak povjerenja u promjenu jeste prepreka, ali koja se rijetko manifestuje. Ovakva distribucija odgovora sugerise da je riječ o prepreci koja je prisutna, ali nejednako raspoređena: za dio djece ona je vrlo važna, dok za drugi dio nije presudna.

Kod **diskriminacije** je vidljivo da je to izražena prepreka za manji, ali i dalje važan dio djece. Svako treće dijete (33.01%) navodi da ih osjećaj ili percepcija diskriminacije uvijek ili često sprječava da učestvuju. Istovremeno, dvije trećine djece ističe da im to predstavlja prepreku rijetko (35.83%) ili nikad (31.17%). To pokazuje da diskriminacija nije univerzalna prepreka za svu djecu, ali za značajan dio njih ostaje ozbiljan faktor isključenosti iz participacije.

Ukupno posmatrano, rezultati pokazuju da participaciju djece najviše ograničavaju strukturne i relacione prepreke, a tek zatim lični faktori. Najizraženiji problemi odnose se na nedostatak stvarnih prilika za učešće, strah od posljedica i uvjerenje da odrasli ne slušaju. To znači da prepreke participaciji djece nisu prvenstveno stvar nezainteresovanosti djece, nego kvaliteta prostora koji im je dostupan, sigurnosti koju osjećaju i povjerenja da će njihovo učešće imati smisla.

Dodatna analiza ukazuje da **dječaci, iako češće participiraju kroz formalne omladinske strukture i organizacije, istovremeno statistički značajno češće navode prepreke poput osjećaja da ih odrasli ne slušaju ($p<0.01$), straha od posljedica izražavanja mišljenja ($p<0.01$) i nedostatka prilika za učešće ($p<0.05$).**

U nastavku su prikazane **procjene profesionalaca iz nevladinih organizacija o tome u kojoj mjeri postoje uslovi da djeca dobiju podršku za formiranje i izražavanje mišljenja**, odnosno koliko su im dostupne informacije, vrijeme i različiti kanali za korištenje glasa.

Nalazi pokazuju pretežno negativnu procjenu i u ovoj dimenziji participacije djece. Kada je riječ o tome da **djeca dobijaju razumljive informacije** prije nego što se od njih traži mišljenje, 11 ispitanika smatra da se to dešava rijetko, dok tri ispitanika navode da se to dešava često. Još nepovoljnija procjena prisutna je kod pitanja da li **djeca imaju dovoljno vremena i podrške da formiraju i izraze svoje mišljenje**, gdje svih 14 ispitanika smatra da se to dešava rijetko ili nikad. Slično tome, 11 ispitanika procjenjuje da **odrasli rijetko aktivno ohrabruju djecu da govore**, dok samo tri ispitanika navode da se to dešava često.

Ni procjene o dostupnosti različitih načina izražavanja mišljenja nisu znatno povoljnije. Naime, 10 ispitanika smatra da su djeci različiti **načini izražavanja mišljenja**, uključujući usmene, pisane, online i anonimne oblike, rijetko dostupni, dok četiri ispitanika navode da su dostupni često. Također, 10 ispitanika procjenjuje da se djeci rijetko ili nikad **objašnjava njihovo pravo na učešće i način na koji ga mogu koristiti**, dok četiri ispitanika navode

da se to dešava često. Ovi nalazi ukazuju da profesionalci iz nevladinih organizacija prilično negativno procjenjuju upravo one **uslove koji prethode samom izražavanju mišljenja**, posebno kada je riječ o vremenu, podršci odraslih i sistematskom objašnjavanju prava na učešće.

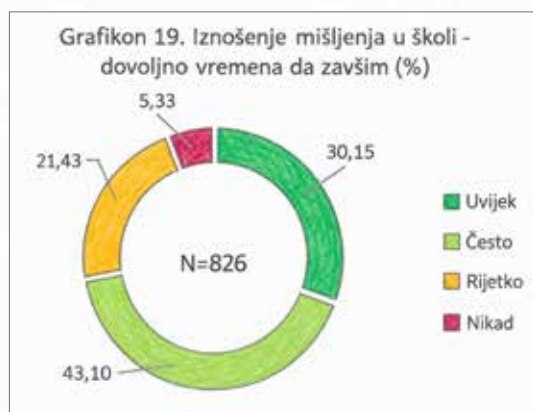
Intervjui sa lokalnim profesionalcima pokazuju da su mogućnosti djece za učešće u lokalnim zajednicama i dalje ograničene, neujednačene i češće projektne nego sistemske. U više intervjuja ponavlja se ocjena da formalni prostori participacije postoje, ali da su slabo razvijeni, nedovoljno funkcionalni ili dostupni samo užem krugu djece. U Žepču se navodi da formalno postoje vijeća učenika i Vijeće mladih, ali da se „često sve svede na formu“, dok se u Kalesiji participacija djece procjenjuje kao neredovna i pretežno zavisna od nevladinog sektora, pri čemu se odluke većinom donose bez direktnog uključivanja djece. Slično tome, u Banjoj Luci sagovornica navodi da djeca uglavnom nemaju priliku da svoje mišljenje izraze direktno u formalnim institucijama, osim posredno ili kroz organizacije civilnog društva, dok u Brčkom sagovornik ukazuje da formalne i neformalne prilike postoje, ali da mali broj djece aktivno učestvuje i da su mogućnosti za uključivanje nedovoljno promovisane.

Drugi važan obrazac odnosi se na to da **postojeći prostori participacije nisu jednako pristupačni svoj djeci, posebno djeci iz ranjivih i marginalizovanih grupa.** U više intervjuja sagovornici naglašavaju da djeca iz ruralnih područja, djeca s invaliditetom, djeca iz siromašnijih porodica i druga marginalizovana djeca (npr. djeca romske nacionalnosti se pominju u intervjuima iz dvije lokalne zajednice) mnogo teže dolaze do prostora u kojima bi mogla učestvovati. U Žepču se navodi da djeca iz ruralnih područja i siromašnijih porodica često ni ne dođu jer im je dolazak logistički ili finansijski problem, dok u Bratuncu sagovornica posebno ističe da su formalni prostori za participaciju djece s invaliditetom, naročito djece sa oštećenjem sluha i govora, i dalje ozbiljno ograničeni zbog nepristupačnosti i nedostatka podrške. Na temelju navedenog, stiče se utisak da lokalni profesionalci ne osporavaju da određeni prostori participacije postoje (iako još uvijek nije stabilno ugrađen u redovne procese odlučivanja), ali jasno ukazuju da oni još uvijek nisu dovoljno široki, kontinuirani, inkluzivni ni institucionalno osigurani da bi većina djece mogla redovno i ravnopravno učestvovati.

Intervjui sa predstavnicima institucija na državnom i entitetskom nivou sugerišu da su mogućnosti djece za učešće i dalje više sporadične nego sistemski uređene, te da u velikoj mjeri zavise od povremenih konsultacija, rada vijeća za djecu, školskih struktura i podrške nevladinog sektora, a manje od stabilnih i redovnih institucionalnih mehanizama. Sagovornici otvoreno priznaju da su prilike za participaciju djece do sada često bile *ad hoc*, da su djeca češće uključena kroz aktivnosti nevladinih organizacija nego kroz same institucije te da posebno nedovoljno uključene ostaju ranjive grupe, uključujući djecu iz ruralnih područja, djecu s invaliditetom, djecu romske nacionalnosti i djecu u alternativnoj brizi. Istovremeno, ovi intervjui ukazuju i na pravac mogućeg razvoja, jer se na višim nivoima sve jasnije prepoznaje potreba za formalizovanjem prostora participacije kroz dječije parlamente, konsultacije sa djecom u radu vijeća, informisanje prilagođeno djeci i pristupačnije kanale uključivanja. Dakle, ovi ispitanici ne opisuju prostor za participaciju djece kao dovoljno razvijen i redovan, nego potvrđuju da je on još uvijek u fazi uspostavljanja i da zahtijeva mnogo snažniju institucionalnu podršku da bi postao stvarno dostupan i kontinuiran.

5.2.3. Da li odrasli slušaju djecu? – PUBLIKA

Svako četvrto dijete (26.76%) smatra da im odrasli u školi, kada započnu iznositi svoje mišljenje, nikad ili rijetko daju dovoljno vremena da završe ono što žele reći. Sa druge strane, gotovo troje od četvero djece (73.25%) navodi da im odrasli u školi uvijek ili često daju dovoljno vremena da iznesu svoje mišljenje do kraja (vidjeti grafikon 19). Dakle, iako škola za veliki dio djece jeste prostor u kojem im se daje dovoljno vremena da iznesu svoje mišljenje, za značajan dio djece takva mogućnost ostaje ograničena, povremena ili zavisna od konkretnih odraslih osoba i okolnosti.

prekidaju i saslušaju nas do kraja, pojavljuje i vrlo direktan iskaz „Mene niko ne sluša“ (učenik FGD iz Mostara). Intervjui sa predstavnicima vijeća učenika dodatno pokazuju da prostor da se mišljenje iznese do kraja zavisi i od toga ko je prisutan, odnosno s kim se tačno komunicira (vidjeti citat 5). Ovi nalazi sugerišu da davanje vremena djeci da iznesu mišljenje u školi nije samo pitanje formalne procedure, nego i školske kulture, odnosa moći i spremnosti odraslih da zaista saslušaju ono što djeca imaju da kažu.

Dok većina djece ima iskustvo da odrasli pokušavaju produbiti razumijevanje njihovog mišljenja, za značajan dio njih razgovor se i dalje završava bez dodatnog interesovanja, pojašnjenja ili pokušaja da se dublje razumije ono što su željeli reći. Rezultati ankete **pokazuju da nešto više od trećine djece (34.86%) ističe da kada iznesu mišljenje, odrasli rijetko ili nikad postavljaju dodatna pitanja kako bi ih bolje razumjeli** (vidjeti grafikon 20). Ipak, skoro dvije trećine djece (65.13%)

da odrasli koji ih zaista slušaju postavljaju pitanja, bilježe prijedloge i vraćaju se sa odgovorom o tome što je diskutovano (vidjeti citat 6). Istovremeno, intervjui sa predstavnicima vijeća učenika potvrđuju sličan obrazac: u Istočnom Sarajevu intervjuisana predstavnica vijeća učenika navodi da profesori tokom rada na projektima „postavljaju dodatna pitanja ako nešto nismo obuhvatili“ i time podstiču učenike da dodatno istražuju i razrađuju svoje prijedloge.

Provedeni intervjui i FGD sa djecom potvrđuju da djeca percipiraju pitanje „davanja dovoljno vremena za iznošenje mišljenja u školi“ kroz to da ih odrasli ne prekidaju, saslušaju do kraja i ostave prostor da objasne šta misle. U FGD provedenoj sa djecom iz Sarajeva istaknuto je da odrasli koji zaista slušaju su oni koji „ne prekidaju, postavljaju pitanja i vraćaju se sa odgovorom“, odnosno „slušaju bez prekidanja i pokušaju razumjeti našu perspektivu“.

Gotovo identični rezultati pojavljuju se iz konsultacija sa djecom u Tuzli i Mostaru. Tako se, pored tvrdnji da odrasli koji zaista slušaju *ne*

Citat 5 – Predstavnik vijeća učenika

„Kada imamo razgovore sa školskim psihologom ili pedagogom, sve se čini sasvim u redu i obećavajuće. Iznesimo svoje mišljenje bez ikakvih problema i osjećamo se kao ravnopravni sagovornici. Kada je na sastanku direktor, onda ni mi ni pedagog ne možemo govoriti tako i objasniti sve što mislimo. Na kraju je on taj koji donosi odluke, pa nekad prethodni razgovori izgube smisao.“

ističe da se to dešava uvijek ili često. Djeca romske nacionalnosti statistički značajno rjeđe osjećaju da ih odrasli slušaju s poštovanjem ($p < 0.05$).

Postavljanje dodatnih pitanja od strane odraslih djeca doživljavaju kao jedan od najsnažnijih pokazatelja da ih neko zaista sluša i pokušava razumjeti, potvrđuju rezultati kvalitativnih analiza.

Kroz većinu provedenih FGD djeca su navodila

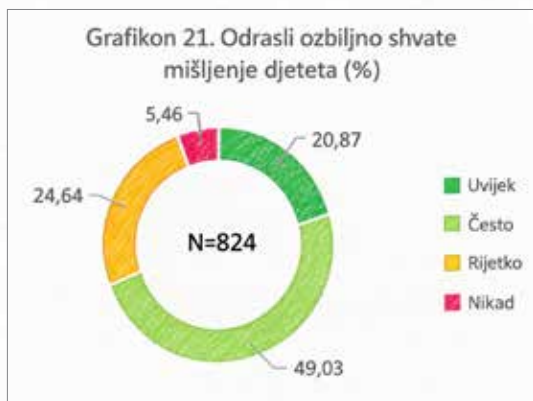
Citat 6 – Učesnici FGD

„Primijetila sam da kada je neko od odraslih zainteresovan da nas sasluša, dodatno će ispitivati o tome što mi iznosimo i čak zabilježiti ono što kažemo.“ (učesnica FGD iz Sarajeva)

„... vrate se poslije i kažu šta je odlučeno.“ (učesnik FGD iz Tuzle)

„... postave barem nekakvo potpitanje i traže da im djeca malo bolje objasne.“ (učesnik FGD iz Banovića)

Dakle, kvalitativni nalazi o ovom segmentu participacije djece pokazuju da **izostanak dodatnih pitanja o konkretnoj stvari djeca često doživljavaju kao znak površnog slušanja (najčešće da bi se zadovoljila forma), odnosno situacije u kojima odrasli samo registruju da je mišljenje izneseno, ali ne pokazuju stvarni interes da ga razumiju.** Tako, ovi rezultati sugeriraju da dodatna pitanja za djecu nisu samo komunikacijski detalj, nego važan znak poštovanja, pažnje i stvarne otvorenosti odraslih prema njihovoj perspektivi.

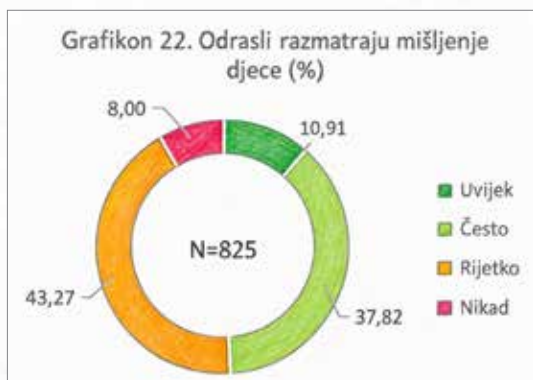
Kada iznesu svoje mišljenje, skoro svako treće dijete (30.10%) ističe da odrasli to mišljenje nikad ili rijetko shvataju ozbiljno. S druge strane, više od dvije trećine djece (69.90%) smatra da odrasli njihovo mišljenje shvataju ozbiljno. Ovaj nalaz, ilustriran grafikonom 21, pokazuje da većina djece ipak ima iskustvo da odrasli njihovo mišljenje ne ismišljavaju i ne omalovažavaju, što predstavlja važan preduslov za smisleno učešće. Istovremeno, činjenica da gotovo trećina djece ne doživljava takav odnos redovno ukazuje da ozbiljno shvaćanje glasa djece još uvijek nije dosljedan standard u svim okruženjima.

Kvalitativni nalazi neposredno potvrđuju da djeca vrlo jasno razlikuju situacije u kojima odrasli njihovo mišljenje zaista shvataju ozbiljno od onih u kojima ih saslušaju samo da bi se zadovoljila forma. U FGD djeca su otvoreno prikazala da je iskustvo neujednačeno, ali dominantno negativnije nego u nalazima iz ankete. Izdvojeni citati broj 7, koji dolaze iz FGD provedene sa djecom iz Sarajeva, na dobar način predstavljaju ukupne nalaze po ovom pitanju. Sličan obrazac javlja se i u drugim sredinama. U Brezi djeca ističu da odrasli njihovo mišljenje često ne uzimaju ozbiljno zato što smatraju da su djeca *nezreli*, dok jedan učesnik direktno kaže: „Niko nas ne shvata ozbiljno“ (učesnik FGD iz Breze). U Banovićima djeca navode da odrasli najčešće ne shvataju ozbiljno djecu i da ih ponekad saslušaju samo „da se riješe tih mladih koji su došli“, dok u Kalesiji ističu da se mnoga djeca ne shvataju ozbiljno „zbog njihovih godina“ i da se njihov glas češće uvažava tek kada nastupaju ispred neke organizacije, a ne kao pojedinci. Ove nalaze potvrđuje stav intervjuisane profesionalke iz Sarajeva sa dugogodišnjim iskustvom iz oblasti zaštite prava djeteta, koja ističe da su među najčešćim preprekama tome da odrasli ozbiljno shvate djecu upravo stavovi odraslih i uvjerenje da djeca „nemaju dovoljno znanja“, odnosno da su neke teme „previše složene za djecu“. Sveukupno, ovi nalazi sugeriraju da **ozbiljno shvaćanje glasa djece nije samo pitanje pristojne komunikacije, nego dubljih stavova odraslih o kompetencijama, zrelosti i legitimnosti djece kao sagovornika.**

Citat 7 – Učesnici FGD

„Neki od odraslih nas se slušaju često zbog razlike u godinama. Misle da smo neozbiljni.“
(učesnik FGD iz Sarajeva)

„Nekad nas saslušaju, ali ne uvažavaju. Odrasli samo formalno kažu hajde ispričaj šta misliš, ali kada izađu iz učionice zaborave.“
(učesnica FGD iz Sarajeva)

Nešto više od polovine djece (51.27%) ističe da odrasli, kada se razgovara o pitanjima koja se tiču djece, rijetko ili nikad zaista ne uzimaju u obzir ono što djeca kažu, na način da se njihovo mišljenje ozbiljno razmotri (vidjeti grafikon 22). Nasuprot tome, nešto manje od polovine djece (48.73%) navodi da to odrasli rade uvijek ili često zaista.

Ovi rezultati pokazuju da djeca češće imaju utisak da odrasli, čak i ako shvate djecu ozbiljno, njihovo mišljenje ne razmatraju prilikom donošenja odluka. Ovaj rezultat je posebno važan jer ukazuje na značajan jaz između izražavanja mišljenja od strane djece i njegovog stvarnog uticaja. To potvrđuje da problem participacije djece nije samo u tome da li djeca imaju priliku da govore i da li ih neko sluša, nego i u tome da li odrasli zaista uključuju u razmišljanje i odlučivanje ono što djeca kažu. Upravo zbog toga, ovakvi rezultati upućuju na slabiju dimenziju uticaja u participaciji djece, čak i onda kada prostor za govor formalno postoji.

Sve to je dodatno potkrijepljeno rezultatima iz kvalitativnog dijela istraživanja. Naime, o ovim pitanjima, djeca kroz FGD i intervjuue ističu raznolike primjere, ali ipak dominantno negativne. U Tuzli djeca navode da odrasli ponekad razmatraju mišljenje djece, ali da je to

Citat 8 – Učesnici FGD

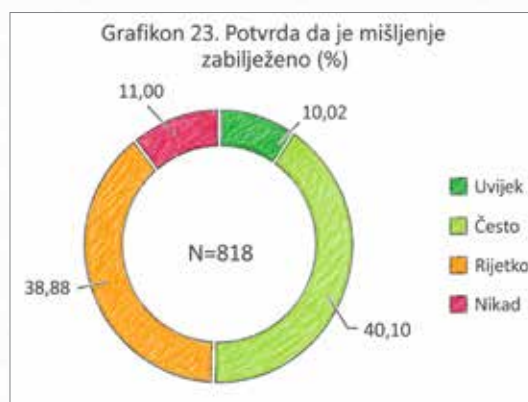
„Mi iznesemo mišljenje o važnijim stvarima, poput izmjene određenih pravila ili ideja koje bi nam dale velike prilike za razvoj, pa ne dobijemo nikakav odgovor i sve ostane samo negdje u zraku“. (učesnik FGD iz Sarajeva).

uglavnom kada se radi o manje važnim pitanjima, dok se kod važnijih odluka njihovi stavovi rjeđe uvažavaju. Citat s FGD održane u Sarajevu (vidjeti citat 8) dobrim dijelom reprezentuje ukupne nalaze povezane sa ovim pitanjem. U Žepču djeca još otvorenije govore da je participacija često *samo formalna* i da se o važnim pitanjima odlučuje bez njih, zbog čega se osjećaju nebitno i demotivisano. Sličan obrazac javlja se i u Varešu, gdje učesnica navodi da odrasli ponekad „saslušaju, ali to ne uvažavaju“, odnosno da su odluke već ranije donesene pa djecu samo „odsluškaju proforme“. Ovi nalazi sugeriraju da je jedan od velikih izazova participacije

djece upravo prelazak sa formalnog prostora za iskazivanje mišljenja na stvarno uvažavanje i uticaj, odnosno na situacije u kojima djeca ne samo da mogu govoriti, nego i vide da ono što kažu ima težinu u donošenju odluka. Tome bi se značajno moglo doprinijeti kroz osiguravanje povratne informacije prema djeci.

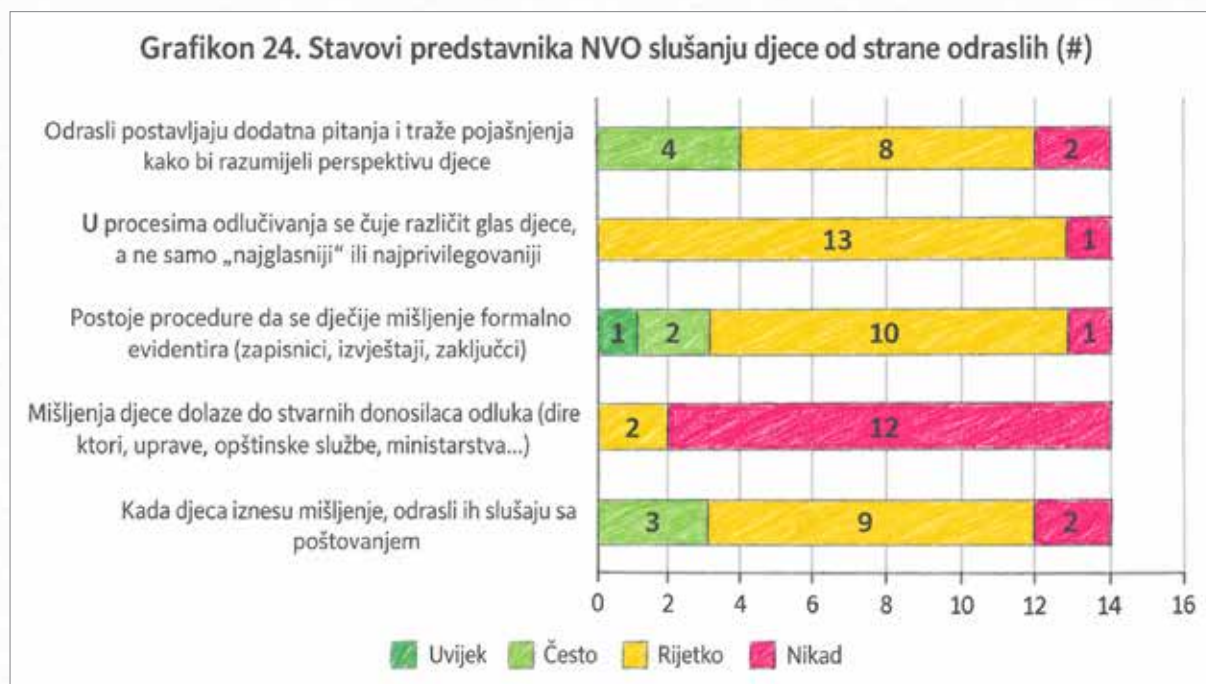
Grafikon 23 pokazuje da **polovina djece (49.88%)** navodi da **nikad ili rijetko dobije potvrdu da je njihovo mišljenje zabilježeno, pročitano na adekvatnom mjestu ili primljeno nakon što ga iznesu**. Druga polovina djece (50.12%) ističe da se to događa uvijek ili često. Dakle, za približno polovinu djece ne postoji neki oblik povratne informacije, kroz odgovor, zapisnik, poruku ili drugi signal da je njihovo mišljenje registrovano. Rezultat upućuje na to da je vidljivost procesa nakon iznošenja mišljenja i dalje jedna od slabijih tačaka participacije djece.

Kvalitativni nalazi značajno su negativniji od iznad navedenih kvantitativnih, ali istovremeno potvrđuju da, kao važan znak da njihov glas nije ostao nevidljiv, djeca doživljavaju potvrdu da je njihovo mišljenje zabilježeno, pročitano ili uzeto u proceduru. U Tuzli učesnici FGD vrlo direktno navode da „najčešće ne dobijemo informaciju šta je odlučeno“ i da „ne znamo da li je naše mišljenje uopšte razmatrano“, dok istovremeno ističu da odrasli koji zaista slušaju „kasnije nam jave šta je odlučeno“. Sličan obrazac javlja se i u Žepču, gdje djeca navode da su učestvovali u brojnim online anketama, ali da „nikad nisu javno objavili rezultate ili nam rekli je li se išta desilo“, zbog čega im to „dođe isto kao da nisu ni pročitali“. U istoj sredini djeca u završnim porukama donosiocima odluka vrlo jasno traže da ne budu samo saslušani, nego da dobiju „znak“ da je njihovo mišljenje registrovano i da nešto znači. Ista FGD dodatno potvrđuje da „povratna informacija skoro nikada ne dolazi“ i da djeca često „ne znaju kako je njihovo mišljenje korišteno“. Ovi nalazi sugeriraju da za djecu potvrda prijema mišljenja kojeg su dali nije sporedan proceduralni element, nego ključni dio osjećaja da su zaista uključeni, prepoznati i ozbiljno uzeti u obzir. Čak i kada djeca imaju priliku da

govore, izostanak potvrde da je njihovo mišljenje evidentirano može pojačati osjećaj da njihov glas nema stvarnu težinu ili da se gubi bez traga.

U nastavku su prikazane procjene profesionalaca iz nevladinih organizacija o tome u kojoj mjeri odrasli zaista čine „adekvatnu publiku“ za glas djece, odnosno da li mišljenje djece biva saslušano, evidentirano i preneseno do stvarnih donosilaca odluka. I ovi rezultati, poput onih dobijenih od djece, pokazuju pretežno negativnu procjenu ovog aspekta participacije djece (vidjeti grafikon 24).

Kada je riječ o tome da odrasli djecu slušaju sa poštovanjem kada iznesu mišljenje, 11 ispitanika smatra da se to dešava rijetko ili nikad, dok tri ispitanika navode da se to dešava često. Još izraženije negativna procjena prisutna je kod pitanja da li mišljenja djece dolaze do stvarnih donosilaca odluka, gdje svih 14 ispitanika smatra da se to dešava rijetko ili nikad, od čega čak 12 navodi da se to ne dešava nikad. Slično tome, 11 ispitanika procjenjuje da procedure za formalno evidentiranje mišljenja djece postoje rijetko ili nikad, dok samo tri ispitanika smatraju da takve procedure postoje često ili uvijek. Posebno je važno primijetiti da 14 ispitanika navodi da se u procesima odlučivanja rijetko ili nikad čuje različit glas djece, a ne samo glas „najglasnijih“ ili najprivilegovanijih. Ni procjene o kvalitetu slušanja od strane odraslih nisu znatno povoljnije. Kada je riječ o tome da li odrasli postavljaju dodatna pitanja i traže pojašnjenja kako bi bolje razumjeli perspektivu djece, 10 ispitanika navodi da se to dešava rijetko ili nikad, dok četiri ispitanika smatraju da se to dešava često.

Ukupno posmatrano, ovi nalazi ukazuju da **profesionalci iz nevladinih organizacija veoma kritično procjenjuju upravo onu dimenziju participacije koja se odnosi na publiku za glas djece, odnosno na to da li odrasli zaista slušaju, razumiju i prenose mišljenje djece do mjesta gdje se odluke donose**. Posebno se kao slabe tačke izdvajaju nedostatak stvarnog pristupa donosiocima odluka, rijetko formalno evidentiranje mišljenja djece i izrazito ograničen prostor za uključivanje šireg, a ne samo najvidljivijeg glasa djece.

Intervjui sa lokalnim profesionalcima pokazuju da je, kada je riječ o sekciji publika (tj. da li odrasli zaista slušaju djecu), ključni problem u tome što djeca često nemaju iskustvo da ih odrasli zaista slušaju na način koji podrazumijeva poštovanje, interesovanje i spremnost da razumiju njihovu perspektivu. U više intervjuva ponavlja se ocjena da odrasli mišljenje djece i dalje prečesto procjenjuju kroz prizmu uzrasta, pretpostavljene nezrelosti i uvjerenja da djeca *nemaju dovoljno znanja ili dovoljno iskustva*, zbog čega ih ne doživljavaju kao ravnopravne

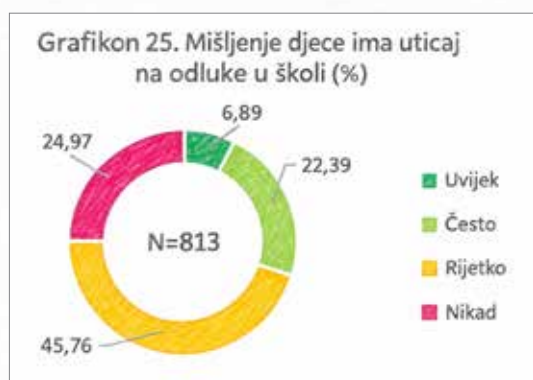
sagovornike. Intervjuisani profesionalci iz Žepča, Kalesije, Sarajeva i Zavidovića posebno naglašavaju da su **stavovi odraslih, nedostatak vremena i ukorijenjena hijerarhijska kultura** među glavnim razlozima zbog kojih glas djece ostaje nedovoljno ozbiljno shvaćen, dok se stvarno slušanje češće javlja kao izuzetak nego kao redovna praksa. U tom smislu posebno je upečatljiv iskaz ispitanika da je odraslima često lakše reći „nije to za vas“ nego mijenjati planove ili već donijete odluke.

Istovremeno, lokalni profesionalci jasno pokazuju šta doprinosi tome da djeca budu zaista saslušana. To se prije svega dešava onda kada postoje podržavajuće odrasle osobe, mentorski rad, sigurno i inkluzivno okruženje, kao i procesi u kojima se prijedlozi djece dokumentuju i ozbiljno razmatraju. U Bratuncu se naglašava da kontinuirana podrška, individualni rad i prilagođene metode komunikacije omogućavaju da i tiša i marginalizovana djeca budu saslušana, dok se u Sarajevu kao snažan primjer navodi osnivanje Dječijeg parlamenta Općine Novi Grad Sarajevo nakon prijedloga same djece, što pokazuje da odrasli mogu ozbiljno reagovati kada postoji strukturisan mehanizam i spremnost da se glas djece institucionalno prepozna. Ova praksa ne završava na samom postojanju Parlamenta, nego djeca kroz istraživanja identifikuju pitanja važna za svoje vršnjake, a rezultate pretvaraju u preporuke i upućuju ih nadležnima kroz uspostavljene kanale komunikacije, dok rezultate rada periodično predstavljaju lokalnoj zajednici.

Ipak, posmatrano na nivou cijelokupnog uzorka, provedeni intervjui dominantno sugerišu da publika za „glas djece“ na lokalnom nivou još uvijek više zavisi od pojedinaca, projekata i organizacija civilnog društva nego od stabilne institucionalne kulture slušanja. Drugim riječima, lokalni profesionalci ne osporavaju da djeca imaju šta reći, nego ukazuju da problem ostaje u tome što odrasli još uvijek nedovoljno često pokazuju spremnost da ih saslušaju sa poštovanjem, postavljaju dodatna pitanja i njihov glas shvate kao relevantan doprinos odlučivanju.

Intervjui sa predstavnicima institucija sa većeg nivoa vlasti pokazuju da je u dimenziji „publike“, odnosno pitanja da li odrasli zaista slušaju djecu, najveći problem to što još uvijek ne postoje dovoljno čvrsti i dosljedni institucionalni mehanizmi koji bi obavezivali institucije da glas djece prime, razmotre i na njega odgovore. Također, ističu da je važno da se i na ovom nivou prepoznaju prepreke kao što su stavovi odraslih da djeca nemaju dovoljno znanja, ali i slaba institucionalna kultura konsultovanja.

5.2.4. Uticaj učešća – UTICAJ

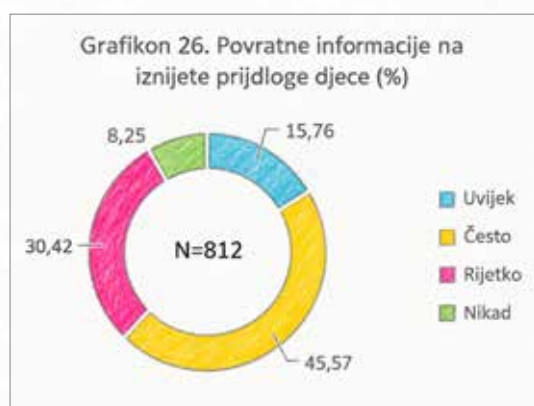
Dok sedmero od desetero djece (70.73%), ističe da njihovo mišljenje nikad ili rijetko utiče na odluke u školi, manje od jedne trećine djece (29.28%) percipira da se to dešava uvijek ili često. Ovaj nalaz, koji je vizualiziran grafikonom 25, pokazuje da djeca znatno rjeđe prepoznaju stvarni uticaj svog mišljenja na odluke u školi nego samu mogućnost da govore ili budu saslušana. Naime, **iako za najveći broj djece iz uzorka škola predstavlja prostor u kojem mogu izraziti mišljenje, to mišljenje se mnogo rjeđe pretvara u promjene u pravilima, aktivnostima**

ili organizaciji nastave. Tako, ovaj rezultat upućuje na izražen jaz između mogućnosti izražavanja i stvarnog uticaja. To znači da je u školskom okruženju slabija upravo ona dimenzija participacije koja se odnosi na to da glas djece bude ugrađen u odluke i praksu. Posebno zabrinjavajuće izgleda podatak da gotovo **svako četvrto dijete navodi da njegovo mišljenje nikad ne utiče na odluke u školi (24.97%)**, što ukazuje da za značajan dio djece školska participacija ostaje formalna ili ograničena, bez jasnog osjećaja da ono što kažu može dovesti do promjene.

Rezultati kvalitativnog dijela istraživanja potvrđuju da se mišljenje djece iznijeto u školi rijetko pretvara u stvarni uticaj na odluke. U Sarajevu djeca navode da se njihovo mišljenje ponekad uzima u obzir, ali uglavnom kada je riječ o školskim aktivnostima ili kada se odrasli s njima slažu (vidjeti citat 9). Međutim, u Žepču djeca otvoreno govore da „prava participacija ne postoji“ i da je uključivanje često „samo formalno“ ili „samo na papiru“, dok se o važnim pitanjima, poput rasporeda časova, povećanja broja testova ili ukidanja kampa mladih, odlučuje bez njih i bez jasnog objašnjenja. Slično tome, u Kalesiji djeca ističu da odrasli često „slušaju radi reda“, dok su stvarni primjeri uticaja rijetki i često povezani sa interesom onih koji donose odluke. Ovi nalazi sugerišu da **je upravo dimenzija uticaja najslabija karika participacije djece u školi**: djeca češće imaju priliku da govore nego da vide da njihov glas zaista mijenja pravila, aktivnosti ili organizaciju školskog života.

Citat 9 – Učesnici FGD

„Kada se slažu s nama tada mišljenje djece računa. Tačnije, kada oni imaju koristi od toga onda je i naše mišljenje okej. Međutim, sve što je tema dalja od same škole njih ne to zanima.“
(učesnik FGD iz Sarajeva)

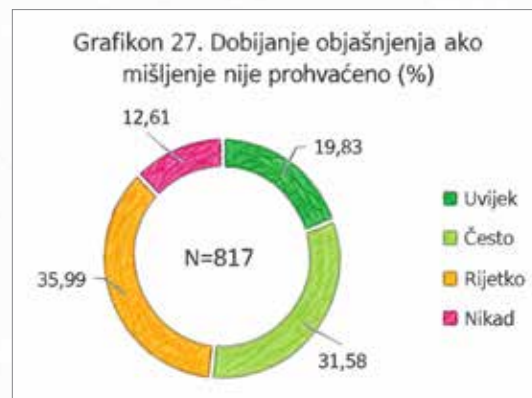

Grafikon 26 pokazuje procjenu djece o tome koliko dobijaju povratne informacije na prijedloge koje iznose. **Više od trećine djece (38.67%) ističe da nakon što iznesu svoj prijedlog odrasli rijetko ili nikad kasnije ne kažu šta je odlučeno o konkretnoj stvari.** Istovremeno, skoro dvije trećine djece (61.33%) navodi da je to slučaj često ili uvijek. To se može interpretirati u smislu da se povratna informacija o tome šta je odlučeno nakon iznošenja prijedloga pojavljuje češće nego što izostaje, ali da još nije dosljedna niti jednako dostupna svoj djeci. Naime, **zatvaranje komunikacijskog kruga nakon participacije i**

dalje je jedna od slabijih tačaka. Sama mogućnost da dijete iznese prijedlog nije dovoljna ako kasnije ne sazna šta je sa tim prijedlogom postignuto.

Kvalitativni nalazi potvrđuju da djeca neujednačeno i nedosljedno dobijaju povratnu informaciju o tome šta je odlučeno nakon što iznesu prijedlog. U Tuzli djeca navode da „najčešće ne dobijemo informaciju šta je odlučeno“ i da „ne znamo da li je naše mišljenje uopšte razmatrano“. U Žepču intervjuisana predstavnica vijeća učenika kaže da povratnu informaciju dobiju „nekad brzo, nekad nikad. Zavisi koliko je bitno“, dok učesnici FGD iz iste sredine navode da *uglavnom ne* dobijaju povratnu informaciju i da *ne znaju šta se desilo poslije*. Sličan obrazac javlja se i u Sarajevu, gdje djeca navode da povratnu informaciju dobijaju rijetko ili samo povremeno, te da „često ne znamo šta je odlučeno, samo moramo prihvatiti to takvo kakvo jeste“. Istovremeno, postoje i pozitivni primjeri: u Lukavcu se navodi da učenici „u većini slučajeva dobiju povratnu informaciju posle svakog sastanka“. Stiče se utisak da rezultati sugerišu da povratna informacija o ishodu prijedloga od strane djece postoji u značajnom broju slučajeva, ali da još uvijek nije stabilna i predvidiva praksa, zbog čega veliki broj djece ostaje nesiguran da li je njihov prijedlog zaista imao ikakav dalji uticaj u procesu odlučivanja.

Gotovo polovina djece (48.60%) navodi da, kada njihovo mišljenje nije prihvaćeno, nikad ili rijetko dobiju jasno objašnjenje zašto. Istovremeno, približno jednak procenat djece (51.41%) ističe da se to dešava uvijek ili često (vidjeti grafikon 27). Dakle, za približno polovinu

djece postoji praksa da odrasli ne obrazlože zašto određeni prijedlog ili stav nije prihvaćen. To ukazuje da je transparentno obrazlaganje odluka i dalje jedna od slabijih tačaka participacije djece. Sama činjenica da mišljenje djeteta nije prihvaćeno ne mora nužno voditi osjećaju isključenosti, ali izostanak jasnog objašnjenja može pojačati utisak da glas djece nije ozbiljno razmotren.

Podaci dobijeni kroz FGD i intervjue potvrđuju da djeca vrlo često ne dobijaju jasno objašnjenje kada njihovo mišljenje ili prijedlog nije prihvaćen. Primjer citata iz FGD provedene

Citat 10 – Učesnici FGD

„*Nakon što smo o nečemu pitani ili smo se samostalno uključili, odluka o tome se samo saopšti bez objašnjenja. To nam stvara osjećaj da naše mišljenje uopšte nije bilo važno, pa ne zaslužuje nikakav komentar.*“ (učesnica FGD iz Tuzle)

u Tuzli u značajnoj mjeri reprezentuje dobijene rezultate (vidjeti citat 10.). U drugoj FGD provedenoj u Tuzli djeca još direktnije kažu da odrasli „uglavnom ne daju objašnjenje“ i da se poslije ponašaju „kao da ništa nismo rekli“. U Žepču učesnici FGD navode da objašnjenje ne dobiju *skoro nikad*, dok jedna učesnica ističe da bi joj „bilo sasvim u redu da kažu što nešto ne može ili može“, a drugi učesnik dodaje da je „najgore kad nema nikakvog odgovora“. Intervjuisana predstavница vijeća učenika iz iste sredine potvrđuje da nekad dobiju

objašnjenje, na primjer da *nema budžeta* ili da *pravila ne dozvoljavaju*, ali da nekad odrasli samo kažu *ne može*. Slično tome, u Kalesiji se navodi da u većini slučajeva nema jasnog obrazloženja, nego se odluka samo saopšti kao gotova, bez diskusije. Ovi nalazi sugerišu da je **jasno obrazlaganje neprihvatanja mišljenja jedna od slabijih tačaka participacije djece i da upravo izostanak razloga i objašnjenja dodatno pojačava osjećaj da glas djece nije ozbiljno razmotren**, čak i kada im je formalno omogućeno da ga iznesu.

Trećina djece iz uzorka (33.91%) navodi da, kada se donose odluke o pitanjima koja ih se tiču, nikad ili rijetko imaju priliku da kažu svoje mišljenje prije nego što se odluka donese. Istovremeno, dvije trećine djece (66.10%) ističe da se to dešava uvijek ili često (vidjeti grafikon 28). Ova činjenica ukazuje na to da rana i pravovremena uključenost djece u odlučivanje još uvijek nije dosljedan standard za svu djecu i u svim okruženjima.

Više od polovine djece (54.47%) ističe da odrasli rijetko ili nikad uvažavaju njihove argumente u situacijama kada se ne slažu s djecom (vidjeti grafikon 29). Manje od polovine djece (45.53%) ističe suprotno. Tako se stiče utisak da odnos odraslih prema glasu djece postaje osjetno slabiji onda kada djeca ne potvrđuju postojeći stav odraslih, nego iznose drugačije mišljenje ili argumente koji traže preispitivanje odluke. Naime, odrasli su, prema percepciji djece, skloniji da ih saslušaju kada ne postoji otvoreno neslaganje, ali znatno rjeđe pokazuju isti nivo uvažavanja kada djeca argumentuju drugačiji stav.

Djeca često imaju iskustvo da odrasli slabije uvažavaju njihove argumente upravo onda kada se ne slažu sa njima ili kada djeca dovode u pitanje već formiran stav odraslih, glavni je nalaz kvalitativnih podataka. Na primjer, u FGD održanim u Brezi djeca ističu da odrasli smatraju da *više znaju*, te da „mladi trebaju uskladiti svoje

ponašanje sa stavovima starijih“. Ovi nalazi sugerišu da je upravo prostor **za neslaganje bez omalovažavanja jedna od slabijih tačaka participacije djece**, jer djeca često osjećaju da njihovi argumenti gube težinu onda kada se ne uklapaju u očekivanja ili stavove odraslih.

Više od polovine djece (53.89%) ističe da se nikad ili rijetko mogu primjetiti konkretne promjene koje su nastale zbog mišljenja djece (vidjeti grafikon 30). Nasuprot tome, manje od polovine djece (46.11%) navodi da uvijek ili često vidi takve promjene. Istovremeno, **djeca iz urbanih sredina statistički značajno češće navode da primjećuju konkretne promjene** nastale kao rezultat mišljenja djece i mladih ($p < 0.05$), što može ukazivati na veću vidljivost participativnih procesa i povratnih informacija u urbanim zajednicama. Dakle, iz perspektive djece, posebno onih koji dolaze iz ruralnih sredina, njihovo mišljenje se ne pretvara dovoljno često u promjene koje su vidljive, prepoznatljive i povezane sa njihovim doprinosom.

Prema prikupljenim kvalitativnim podacima, potvrđuje se nalaz da djeca rijetko vide jasne, opipljive i prepoznatljive promjene koje mogu direktno povezati sa mišljenjem koje su iznosili, ali i da su takva iskustva veoma snažna kada se zaista dese (vidjeti citat 11). Djeca kroz razgovore u FGD naglašavaju da se promjene ponekad i dese, ali da se često ne povezuju jasno sa njihovim doprinosom i da „povratna informacija skoro nikada ne dolazi, pa ni kada je ishod pozitivan“. Sličan obrazac javlja se i u Tuzli, gdje djeca kao jedan od rijetkih pozitivnih primjera izdvajaju refundaciju troškova prevoza, uvedenu nakon što su djeca ukazala na rast cijena, što im je *stvarno značilo* i pokazalo da se promjena može desiti.

Citat 11 – Učesnici FGD

„Iskustva stvarnog uticaja našeg mišljenja su zaista rijetka, ali su zato vrlo snažna kada se dogode. Kad se jednom nešto promijenilo zbog nas, onda imaš volju opet govoriti i raditi da se nešto pomakne naprijed“ (učesnik FGD iz Žepča)

Perspektiva lokalnih profesionalaca dodatno potvrđuje da do konkretnih promjena može doći kada postoji organizovanost djece i podrška odraslih. u Zavidovićima se navode inicijative koje su dovele do novih kulturnih sadržaja, uređenja javnih prostora i namjenskih budžetskih izdvajanja za djecu, dok se u Tuzli ističe da je Strategija za mlade nastala direktno na osnovu mišljenja mladih prikupljenih kroz ankete i konsultacije. Predstavnici Općine Novi Grad Sarajevo naglasili su da Dječiji parlament kontinuirano prati stanje prava i potreba djece, sačinjava preporuke, a kada se ova pitanja razmatraju na sjednicama Općinskog vijeća djeca budu uključena. Iz ove općine, kao primjer uticaja djece na rad institucija naveli su uključivanje djece u procese strateškog planiranja. Ovi nalazi sugerišu da **konkretno promjene zbog mišljenja djece postoje u određenoj mjeri, ali da još uvijek nisu dovoljno česte, vidljive ni jasno povezane sa doprinosom djece da bi većina njih mogla prepoznati da njihov glas redovno vodi opipljivim rezultatima.**

U nastavku su prikazane procjene profesionalaca iz nevladinih organizacija koje se bave pitanjima prava djeteta, iz kojih se može vidjeti izrazito negativna slika u odnosu na dimenziju uticaja učešća djece (vidjeti grafikon 31).

Kada je riječ o tome da mišljenje djece u praksi utiče na odluke koje ih se tiču, 13 ispitanika smatra da se to dešava rijetko ili nikad, dok samo jedan ispitanik navodi da se to dešava često. Isto tako, svih 14 ispitanika procjenjuje da djeca rijetko ili nikad dobijaju povratnu informaciju o tome šta je odlučeno i kako je njihovo mišljenje korišteno. Još nepovoljniji nalaz odnosi se na situacije kada prijedlog djece nije prihvaćen: svih 14 ispitanika smatra da djeca rijetko ili nikad

dobiju jasno objašnjenje zašto njihov prijedlog nije usvojen.

Slično tome, 13 ispitanika procjenjuje da mišljenje djece rijetko ili nikad dobija odgovarajuću težinu u odnosu na temu i uzrast djece, dok samo jedan ispitanik smatra da se to dešava često. Kada je riječ o tome da djeca učestvuju u praćenju i evaluaciji odluka koje su donesene, svih 14 ispitanika navodi da se to dešava rijetko ili nikad. Konačno, i procjena da institucije i škole uvažavaju preporuke djece na sistemskom nivou, kroz pravila, programe, budžete i usluge, također je izrazito negativna. Naime, svih 14 ispitanika smatra da se to dešava rijetko ili nikad. Prikazani nalazi ukazuju da profesionalci iz nevladinih organizacija najslabije ocjenjuju upravo dimenziju uticaja, odnosno mogućnost da glas djece ne ostane samo na nivou konsultacije, nego da bude preveden u odluke, obrazloženja, povratnu informaciju i vidljive promjene.

Iznad navedene rezultate potvrđuju i **intervjui sa lokalnim profesionalcima za koje je dimenzija uticaja jedna od najslabijih tačaka participacije djece na lokalnom nivou**. U više sredina sagovornici navode da djeca ponekad uspiju iznijeti prijedloge, ali da mnogo rjeđe dobijaju potvrdu da je njihovo mišljenje stvarno uticalo na odluku, praksu ili uslugu. Ispitanik iz Žepča kaže da su primjeri stvarnog uticaja *izuzetak, a ne pravilo*, te da djeca često ne dobiju povratnu informaciju o tome šta se desilo sa njihovim prijedlozima, zbog čega imaju osjećaj da su mišljenje dali *u prazno*. Slično tome, u Kalesiji se naglašava da se glas djece uglavnom uzima u obzir tek kada se radi o strateškim dokumentima ili kada postoji podrška udruženja mladih, dok u Banjoj Luci sagovornica vrlo eksplicitno navodi da nema primjera u kojima je mišljenje djece uticalo na odluke u zajednici van okvira rada nevladine organizacije. I u Brčkom se ukazuje da određene forme strukture participacije postoje, ali da njihova stvarna funkcionalnost i uticaj na odluke ostaju ograničeni, te da pitanje ostaje kako postojeće mehanizme pretvoriti iz formalnih u suštinski uticajne.

Istovremeno, lokalni profesionalci navode i nekoliko važnih pozitivnih primjera koji pokazuju da uticaj djece jeste moguć kada su prijedlozi konkretni, kada postoji podrška odraslih i kada su povezani sa jasnim procesom odlučivanja. U Žepču se kao primjer navodi produženje termina korištenja sportskog poligona nakon što su djeca došla sa jasnim prijedlogom i obrazloženjem. U Bratuncu i Banjoj Luci sagovornice opisuju kako su unutar rada dnevnog centra ili udruženja prijedlozi djece dovodili do promjena u sadržajima aktivnosti, produženja radnog vremena ili prilagođavanja programa, ali upravo ti primjeri ostaju uglavnom ograničeni na prostor organizacija civilnog društva, a rjeđe se prenose na širi nivo lokalnih politika i usluga. Tako, intervjui sugerišu da najveći problem nije samo to što prijedlozi od strane djece često ne budu prihvaćeni, nego što djeca rijetko dobijaju jasno objašnjenje zašto nisu prihvaćeni, niti dosljednu povratnu informaciju o tome kako je njihovo mišljenje korišteno, zbog čega participacija prečesto ostaje na nivou konsultacije bez vidljivog i prepoznatljivog uticaja.

Upravo u ovom segmentu i predstavnici Općine Novi Grad Sarajevo prepoznaju prostor

za daljnje unaprijeđenje njihovog modela, a koji je prethodno u ovom izvještaju predstavljen kao dobra praksa. Naime, oni su prepoznali i istakli potrebu za organizovanim informisanjem djece o tome koje od njihovih preporuke ili prijedloga su prihvaćene, koje nisu i iz kojih razloga. Ovaj primjer dodatno potvrđuje da zatvaranje komunikacijskog kruga i sistemska povratna informacija ostaju važan izazov čak i tamo gdje postoje relativno razvijene strukture participacije.

Intervjui sa predstavnicima institucija na državnom i entitetskom nivou u BiH dodatno potvrđuju da je upravo uticaj najslabije razvijena dimenzija participacije djece. Sagovornici prepoznaju da još uvijek ne postoje dovoljno stabilni mehanizmi koji bi osigurali da prijedlozi od strane djece dobiju odgovarajuću težinu, da djeca redovno dobijaju povratnu informaciju i da postoji jasan trag kako je njihovo mišljenje korišteno u donošenju odluka. Posebno ističu činjenicu da povratna informacija i objašnjenje zašto prijedlog nije prihvaćen i dalje nije nedovoljno razvijeno, te da participacija djece često ostaje na nivou konsultacije bez dosljedno vidljivog efekta na politike, programe ili usluge.

6. ZAKLJUČCI

6.1. Opšti zaključci

Nalazi ovog istraživanja, posmatrani integrisano kroz iskustva djece, perspektive lokalnih profesionalaca, procjene profesionalaca iz nevladinih organizacija i uvide predstavnika institucija na višim nivoima vlasti, pokazuju da se **participacija djece u BiH i dalje dominantno odvija na nivou konsultativne participacije**. To znači da djeca češće dobijaju priliku da izraze mišljenje, budu pitana ili učestvuju u pojedinim razgovorima i aktivnostima, nego što imaju stvarnu mogućnost da ravnopravno učestvuju u oblikovanju odluka. **Elementi kolaborativne participacije,³⁶ u kojima djeca i odrasli zajedno djeluju kao partneri u kreiranju inicijativa, mjera i rješenja, prisutni su znatno rjeđe** i uglavnom se pojavljuju u pojedinim lokalnim praksama, projektima civilnog društva ili kroz ograničene pozitivne primjere. Međutim, **oblici participacije vođene od strane djece ostaju najrjeđi i najmanje razvijeni**, te su uglavnom vezani za izolovane inicijative, dječije parlamente, pojedine omladinske i dječije grupe ili aktivnosti podržane od strane organizacija civilnog društva. I nalazi profesionalaca iz institucija dodatno potvrđuju da participacija djece u BiH još nije stabilno institucionalizovana, nego i dalje u velikoj mjeri zavisi od dobre volje odraslih, projektne podrške, lokalnog konteksta i kapaciteta nevladinog sektora.

Posmatrano kroz četiri dimenzije *Lundy modela*, nalazi pokazuju neujednačen i jasno hijerarhizovan obrazac. U **dimenziji „glasa djeteta“**, rezultati su relativno povoljniji, jer većina djece pokazuje da je u određenoj mjeri upoznata sa pravom da izrazi mišljenje i da ima izvjestan nivo samopouzdanja da govori, ali i djeca i profesionalci upozoravaju da informisanje, podrška i ohrabrivanje nisu jednako dostupni svoj djeci. U **„dimenziji prostora“**, škola se pokazuje kao najvidljiviji i najdostupniji prostor participacije, ali su mogućnosti za učešće i dalje ograničene, neujednačene i posebno slabe na nivou lokalne zajednice, što potvrđuju i lokalni profesionalci i predstavnici institucija. U **„dimenziji publike“**, nalazi ukazuju da djeca češće imaju iskustvo da su saslušana nego da su zaista shvaćena ozbiljno, posebno kada se njihovo mišljenje ne poklapa sa stavovima odraslih, dok profesionalci dodatno ukazuju da su stvarno slušanje, formalno evidentiranje mišljenja i prenošenje glasa djece do donosilaca odluka još uvijek slabo razvijeni. Najlošiji i najkonzistentnije negativni nalazi, iz svih izvora podataka, odnose se na **„dimenziju uticaja“**. Upravo tu se pojavljuje najizraženiji jaz između formalne mogućnosti da djeca govore i stvarne mogućnosti da njihovo mišljenje dovede do odluke, povratne informacije, obrazloženja ili vidljive promjene. U tom smislu, **ukupan zaključak** izvještaja je da **participacija djece u BiH ostaje pretežno konsultativna, djelimično i neravnomjerno razvijena u domenu glasa, prostora i publike, a izrazito slaba u domenu uticaja**, što predstavlja ključnu slabost postojećeg sistema participacije djece u BiH.

Participacija djece u BiH nije jednako dostupna svoj djeci. Nalazi iz različitih izvora pokazuju da djeca iz ruralnih područja, djeca s invaliditetom, djeca romske nacionalnosti, djeca iz siromašnijih porodica i druga marginalizovana djeca češće ostaju izvan postojećih prostora participacije, rjeđe dobijaju prilagođene informacije i podršku, te imaju manje stvarnih mogućnosti da njihov glas bude saslušan i uzet u obzir. To pokazuje da je jedno od ključnih pitanja kvaliteta participacije djece upravo njena **inkluzivnost**, a ne samo formalno postojanje mehanizama.

³⁶ Prema Lansdown (2011), učešće djece treba posmatrati na tri nivoa: (1) Konsultativna participacija - podrazumijeva da odrasli pokreću proces i traže mišljenje djece kako bi ga uzeli u obzir u odlukama, programima ili evaluaciji. (2) Kolaborativna participacija - podrazumijeva da djeca i odrasli zajedno, kao partneri, učestvuju u oblikovanju odluka, inicijativa i aktivnosti. (3) Participacija vođena od strane djece - podrazumijeva da djeca samostalno pokreću teme, vode aktivnosti i zagovaraju promjene, dok odrasli imaju podržavajuću i zaštitnu ulogu (Lansdown, G. (2011). Monitoring and evaluating children's participation: A preparatory draft for piloting. BetterEvaluation.). Vidjeti više na [World Vision International](#).

Zaključci i preporuke u ovom izvještaju razvijeni su na osnovu integrisane analize kvantitativnih i kvalitativnih podataka, uz nastojanje da se osigura jasna i dosljedna veza između nalaza, zaključaka i preporuka. Osim kratkog opšteg i zbirnog pristupa, zaključci su strukturirani po tematskim cjelinama koje prate analitičku logiku izvještaja, kako bi se preciznije pokazalo na šta nalazi studije ukazuju o ostvarivanju participacije djece u BiH i koje promjene iz toga neposredno proizlaze.

6.2. *Institucionalni i pravni kontekst*

Zaključak 1 - Pravni i institucionalni okvir participacije djece u BiH prepoznaje pravo djeteta da izrazi mišljenje i bude saslušano, ali je to pravo i dalje normativno uređeno fragmentirano, sektorski neujednačeno i nedovoljno povezano u jedinstven sistem. U praksi to znači da ostvarivanje participacije djece često zavisi od sektora, nivoa vlasti i lokalnog konteksta, a ne od dosljednog horizontalnog standarda koji bi jednako obavezivao sve relevantne sisteme.

Zaključak 2 - Lokalna samouprava ostaje jedan od najslabije normativno i institucionalno uređenih prostora participacije djece. Iako upravo lokalni nivo odlučuje o brojnim pitanjima važnim za svakodnevni život djece, zakonski okvir ne uspostavlja jasnu obavezu jedinicama lokalne samouprave da strukturirano, redovno i djeci prilagođeno konsultuju djecu, niti da njihove stavove formalno ugrađuju u odluke. Posljedica toga je da lokalni mehanizmi participacije djece češće nastaju kroz projekte, inicijative civilnog društva ili pojedinačne dobre prakse nego kao standardni dio lokalnog upravljanja.

Zaključak 3 - Jedan od ključnih strukturnih problema jeste to što participacija djece u BiH i dalje više počiva na projektnoj podršci, nevladinom sektoru i pojedinačnim institucionalnim naporima, nego na stabilnim, budžetski podržanim i međuresorno usklađenim mehanizmima. Nalazi iz intervjua sa predstavnicima institucija viših nivoa vlasti potvrđuju da su postojeće prilike za uključivanje djece često sporadične, *ad hoc* i nedovoljno sistemski razvijene, dok lokalni profesionalci dodatno ukazuju da formalni mehanizmi često ostaju savjetodavni, bez čvrste veze sa stvarnim odlukama.

Zaključak 4 - U institucionalnom okviru i dalje nije dovoljno jasno razriješen odnos između okvira koji se odnose na djecu, zbog čega stariji adolescenti, posebno maloljetni, iako ostaju između dva sistema. To dodatno otežava dosljedno razumijevanje njihovog statusa kao nosilaca prava djeteta, ali i kao aktera participacije u omladinskim politikama i strukturama.

Zaključak 5 - Participacija djece u BiH i dalje je slabo praćena, dokumentovana i mjerljiva. Kako pravna analiza, tako i institucionalni intervjui ukazuju da ne postoji dovoljno razvijen i centralizovan sistem prikupljanja podataka o tome gdje, kako i u kojem obimu se djeca konsultuju, koje grupe djece učestvuju, o kojim pitanjima govore i na koji način se njihovi stavovi uzimaju u obzir. Zbog toga ostaje otežano ne samo praćenje napretka, nego i procjena stvarnog kvaliteta participacije djece u praksi.

Zaključak 6 - Jedan od ključnih izazova nije samo sadržaj normi, nego njihova dosljedna primjena. Čak i tamo gdje pravo djeteta da izrazi mišljenje postoji u zakonskom okviru, pa čak i provedbenom aktu, njegova realizacija i dalje u velikoj mjeri zavisi od interpretacije odraslih, institucionalne kulture, stručnih kapaciteta, raspoloživih resursa i političke volje. U tom smislu, jaz između normativnog priznanja participacije djece i njene stvarne primjene ostaje jedno od centralnih obilježja postojećeg sistema.

6.3. Glas djeteta

Zaključak 1 - Većina djece je upoznata sa pravom da izrazi mišljenje, ali informisanost o tom pravu i dalje nije jednako duboka, jasna niti sistematična za svu djecu. Nalazi pokazuju da dio djece svoje pravo na participaciju prepoznaje prvenstveno kroz školu, građansko obrazovanje, odjeljensku zajednicu i pojedine projektne aktivnosti, dok lokalni profesionalci i predstavnici institucija dodatno potvrđuju da dostupnost razumljivih informacija i objašnjenja koja su prilagođena djeci još uvijek više zavisi od pojedinačnih praksi, projekata i organizacija nego od dosljedno uspostavljenog institucionalnog pristupa.

Zaključak 2 - Djeca uglavnom pokazuju određeni nivo samopouzdanja da izraze mišljenje, ali ono nije jednako razvijeno kod sve djece. Za značajan dio djece izražavanje mišljenja pred odraslima i dalje je povezano sa nesigurnošću, posebno kada procjenjuju da će biti ignorisana, omalovažavana, ismijana ili da njihovo mišljenje neće imati stvarnu težinu, a profesionalci dodatno ukazuju da se taj osjećaj nesigurnosti pojačava kada nedostaju podrška, vrijeme za pripremu i iskustvo da odrasli ozbiljno shvataju glas djece.

Zaključak 3 - Podrška odraslih, posebno nastavnika i drugih osoba od povjerenja, pokazuje se kao važan faktor u osnaživanju glasa djece, ali je ta podrška često neujednačena i zavisi od pojedinaca. Djeca češće navode da postoje pojedini nastavnici i odrasli koji ih podstiču da govore, nego da postoji dosljedna kultura ohrabriranja glasa djece u svakodnevnoj školskoj, institucionalnoj i lokalnoj praksi, što potvrđuju i nalazi dobijeni od lokalnih profesionalaca i predstavnika institucija.

Zaključak 4 - Glas djece je prisutniji u okruženjima gdje djeca imaju osjećaj da mogu govoriti bez straha, uz podršku i razumijevanje, nego u situacijama gdje je izražavanje mišljenja formalno moguće, ali ne i dovoljno ohrabreno. To pokazuje da samo postojanje prilike da dijete govori nije dovoljno, nego su djeci potrebni i osjećaj sigurnosti, podrška odraslih, razumljive informacije i poruka da njihovo mišljenje ima vrijednost.

Zaključak 5 - Posebno važan nalaz jeste da su uslovi za razvoj i izražavanje glasa djece slabiji kod djece koja su tiša, manje vidljiva ili pripadaju ranjivim i marginalizovanim grupama. Profesionalci iz lokalnih zajednica i institucija ukazuju da upravo ovoj djeci češće nedostaju prilagođeni oblici podrške, dodatno ohrabriranje i pristupačni načini da formiraju i izraze mišljenje, zbog čega pravo na glas u praksi nije jednako dostupno svojoj djeci.

6.4. Prostor

Zaključak 1 - Škola je za većinu djece najvidljiviji i najdostupniji prostor participacije, ali mogućnosti za učešće u školskom okruženju nisu jednako dostupne svojoj djeci niti su dosljedno ugrađene u svakodnevnu školsku praksu. Iako većina djece navodi da u školi ima priliku da izrazi mišljenje, značajan dio njih takvu mogućnost i dalje doživljava kao povremenu, ograničenu ili zavisnu od konkretnih nastavnika, uprave škole i situacije.

Zaključak 2 - Lokalna zajednica je iz perspektive djece znatno slabije razvijen i manje dostupan prostor participacije nego škola. Djeca mnogo rjeđe prepoznaju jasne, redovne i njima dostupne mehanizme kroz koje mogu izraziti mišljenje o pitanjima koja utiču na njihov svakodnevni život u zajednici, a i lokalni profesionalci i predstavnici institucija potvrđuju da su takvi prostori često ad hoc, projektni i nedovoljno institucionalizovani.

Zaključak 3 - Prostor participacije djece u BiH i dalje je češće konsultativan nego stvarno otvoren, stabilan i sistemski uređen. Postoje formalni i neformalni oblici učešća, uključujući vijeća učenika, radionice, omladinske grupe i pojedine lokalne inicijative, ali njihova funkcionalnost, kontinuitet i povezanost sa stvarnim procesima odlučivanja značajno variraju, zbog čega participacija djece često ostaje ograničena na užu krug aktivnije i vidljivije djece.

Zaključak 4 - Sigurnost predstavlja jedan od ključnih uslova da bi djeca prostor participacije doživjela kao stvarno dostupan. Djeca prostor ne procjenjuju samo po tome da li formalno postoji, nego po tome da li u njemu mogu govoriti bez straha od ismijavanja, osude, prekidanja, etiketiranja ili negativnih posljedica, što potvrđuju i kvalitativni nalazi i procjene profesionalaca iz nevladinog sektora.

Zaključak 5 - Djeca se najugodnije osjećaju u bliskim i povjerljivim okruženjima, posebno kod kuće, među prijateljima i u situacijama kada mogu govoriti anonimno. Nasuprot tome, formalnija i javnija okruženja, uključujući školu, lokalnu zajednicu i pojedine grupe za mlade, češće su povezana sa oprezom, zadržkom i manjim osjećajem slobode, što pokazuje da dostupnost prostora participacije nije samo pitanje fizičkog ili formalnog mjesta, nego i kvaliteta odnosa i atmosfere u kojoj dijete govori.

Zaključak 6 - Jedna od najizraženijih prepreka participaciji djece jeste nedostatak stvarnih i vidljivih prilika za učešće, uz istovremeno prisutan strah od posljedica i uvjerenje da odrasli ne slušaju. To pokazuje da problem nije prvenstveno u nezainteresovanosti djece, nego u tome što prostori participacije često nisu dovoljno razvijeni, sigurni, dostupni i smisleni da bi djeca u njima željela i mogla redovno učestvovati.

Zaključak 7 - Postojeći prostori participacije nisu jednako pristupačni svoj djeci, posebno djeci iz ruralnih područja, djeci sa invaliditetom, djeci iz siromašnijih porodica i drugim marginalizovanim grupama. Time se potvrđuje da pitanje prostora participacije nije samo pitanje broja postojećih mehanizama, nego i njihove inkluzivnosti, pristupačnosti i prilagođenosti različitim grupama djece.

6.5. *Publika*

Zaključak 1 - Većina djece ima iskustvo da ih odrasli, kada izraze mišljenje, u određenoj mjeri slušaju sa poštovanjem, ne prekidaju ih i pokazuju osnovni interes za ono što govore. Ipak, takvo iskustvo nije univerzalno, jer značajan dio djece i dalje navodi da se to dešava rijetko ili nikad, što pokazuje da poštovanje glasa djece još uvijek nije dosljedan standard u svim okruženjima.

Zaključak 2 - Djeca vrlo jasno razlikuju formalno slušanje od stvarnog slušanja. Za njih publika postoji tek onda kada odrasli ne samo da ih saslušaju, nego postavljaju dodatna pitanja, pokušavaju razumjeti njihovu perspektivu, bilježe prijedloge i pokazuju da su ozbiljno zainteresovani za ono što govore. To znači da sama prilika da dijete govori nije dovoljna ako ne postoji i vidljiv znak da je neko zaista pokušao razumjeti šta dijete želi reći.

Zaključak 3 - Odrasli češće pokazuju osnovno poštovanje prema glasu djece nego što dosljedno uvažavaju njihove argumente u situacijama neslaganja. Kada djeca iznose stavove koji se ne poklapaju sa već formiranim mišljenjem odraslih, prostor za dijalog postaje osjetno uži, a djeca češće imaju osjećaj da se njihovi argumenti odbacuju, relativizuju ili ne shvataju dovoljno ozbiljno.

Zaključak 4 - Djeca često procjenjuju da ih odrasli ne shvataju dovoljno ozbiljno, posebno zbog uzrasta. Kvalitativni nalazi, kao i perspektive lokalnih profesionalaca i predstavnika institucija, pokazuju da su i dalje snažno prisutni stavovi da djeca nemaju dovoljno znanja, iskustva ili zrelosti da bi njihov glas imao istu težinu kao glas odraslih, što značajno ograničava kvalitet publike za glas djece.

Zaključak 5 - Publika za glas djece nije jednako prisutna u svim okruženjima i još uvijek više zavisi od pojedinaca nego od stabilnih institucionalnih standarda. Djeca i profesionalci češće prepoznaju pojedine podržavajuće nastavnike, mentore, stručnjake ili predstavnike organizacija nego dosljednu kulturu slušanja među odraslima u školama, institucijama i lokalnim zajednicama.

Zaključak 6 - Jedna od ključnih slabosti u ovoj dimenziji participacije jeste to što dio djece ostaje saslušan samo formalno, bez osjećaja da su odrasli zaista pokušali razumjeti njihovu perspektivu ili prenijeti njihov glas do stvarnih donosilaca odluka. Time se slabi povjerenje djece u smislenost učešća, čak i kada prostor za govor formalno postoji.

Zaključak 7 - Iz perspektive profesionalaca iz nevladinog sektora i institucija, dodatni problem predstavlja to što mišljenje djece još uvijek rijetko dolazi do stvarnih donosilaca odluka, rijetko se formalno evidentira i još rjeđe uključuje različit glas djece, a ne samo glas najvidljivijih i najprivilegovanijih. To pokazuje da pitanje publike nije samo da li neko sluša dijete u neposrednom razgovoru, nego i da li sistem uopšte ima kapacitet i obavezu da glas djece primi, zabilježi i prenese tamo gdje se odluke donose.

6.6. Uticaj

Zaključak 1 - Najizraženija slabost participacije djece u nalazima ovog istraživanja odnosi se upravo na dimenziju uticaja. Kroz gotovo sve izvore podataka, od djece do profesionalaca i predstavnika institucija, pojavljuje se isti obrazac: djeca češće imaju iskustvo da mogu izraziti mišljenje nego da ono što kažu zaista utiče na odluke, pravila, aktivnosti ili način rada institucija i zajednica.

Zaključak 2 - Djeca vrlo jasno razlikuju između (a) saslušanja radi ispunjavanja forme i (b) stvarnog uticaja. Kada ne dobiju odgovor, objašnjenje, povratnu informaciju ili vidljivu promjenu, participaciju često doživljavaju kao formalnu, simboličnu ili „samo na papiru“, čak i onda kada su prethodno bila konsultovana. Ovaj obrazac potvrđuju i profesionalci iz nevladinog sektora, koji upravo dimenziju uticaja ocjenjuju najslabijom od svih posmatranih dimenzija.

Zaključak 3 - Povratna informacija nakon iznošenja mišljenja ili prijedloga postoji, ali nije dosljedna niti jednako dostupna svoj djeci. Značajan broj djece navodi da ne dobija potvrdu da je njihovo mišljenje zabilježeno, da ne sazna šta je odlučeno ili da ne dobije jasno objašnjenje kada njihov prijedlog nije prihvaćen, dok profesionalci i predstavnici institucija dodatno potvrđuju da mehanizmi zatvaranja komunikacijskog kruga ostaju slabo razvijeni.

Zaključak 4 - Jedan od ključnih problema nije samo odsustvo uticaja, nego i slaba vidljivost veze između glasa djece i ishoda. I kada promjene nastanu, djeca ih često ne mogu jasno povezati sa vlastitim doprinosom, jer povratna informacija, obrazloženje procesa i transparentno praćenje onoga što je urađeno sa njihovim prijedlozima često izostaju. Zbog toga participacija djeci često ostaje nejasna u pogledu toga da li je njihov glas imao ikakav stvarni efekat.

Zaključak 5 - Vidljive i konkretne promjene nastale na osnovu mišljenja djece postoje, ali su iz perspektive djece i lokalnih profesionalaca rijetke, ograničene i nedovoljno prepoznatljive. Pozitivni primjeri ostavljaju snažan utisak i jačaju motivaciju djece za dalje učešće, ali su mnogo češće vezani za pojedinačne projekte, organizacije civilnog društva ili izolovane lokalne inicijative nego za redovne i sistemske procese odlučivanja.

Zaključak 6 - Mišljenje djece još uvijek rijetko dobija „odgovarajuću težinu“ u odnosu na temu, uzrast djece i značaj odluke o kojoj je riječ. Posebno je izražen utisak da se stavovi djece češće uzimaju u obzir u manje važnim, simboličnim ili manje rizičnim pitanjima, dok je uticaj djece znatno slabiji kada se radi o važnijim pravilima, uslugama, budžetima ili organizacionim odlukama.

Zaključak 7 - Djeca doživljavaju proces kao pošteniji i smisleniji kada, čak i ako njihov prijedlog nije prihvaćen, dobiju jasno objašnjenje zašto. To pokazuje da uticaj ne znači samo prihvatanje mišljenja djece, nego i transparentno, razumljivo i uvažavajuće postupanje prema njihovim prijedlozima. Upravo odsustvo takvog obrazloženja dodatno pojačava osjećaj da glas djece nije ozbiljno razmotren.

Zaključak 8 - Iz perspektive lokalnih profesionalaca i predstavnika institucija, ključni problem nije samo u tome što prijedlozi od strane često ne budu prihvaćeni, nego što ne postoje dovoljno stabilni i obavezujući mehanizmi koji bi osigurali da se glas djece formalno prati od trenutka konsultacije do konačne odluke. Zbog toga uticaj djece i dalje u velikoj mjeri zavisi od spremnosti pojedinaca i kvaliteta lokalne prakse, a mnogo manje od dosljedno uređenog institucionalnog sistema.

7. PREPORUKE

Preporuke u ovom izvještaju razvijene su na osnovu integrisane analize svih izvora podataka i usmjerene su na one tačke sistema u kojima su identifikovani najizraženiji jazovi u participaciji djece u BiH. Za razliku od zaključaka, koji prate analitičku strukturu izvještaja i četiri dimenzije *Lundy modela*, preporuke su grupisane u šire tematske cjeline kako bi se izbjeglo preklapanje, smanjilo ponavljanje i jasnije izdvojili prioriteti za djelovanje. Takav pristup omogućava da preporuke budu operativnije, preglednije i lakše povezane sa nivoima odgovornosti različitih aktera, od institucija i lokalnih zajednica do škola, stručnjaka i organizacija koje rade sa djecom.

Preporuke su definisane tako da omogućavaju jasno identifikaciju prioriteta za unaprjeđenje participacije djece, da bi se u okviru projekta **“Povezivanje tačaka 2 - Unaprjeđenje učešća djece u donošenju odluka za poboljšana prava djeteta i demokratiju u BiH”** mogle preduzeti konkretne i mjerljive akcije. Naime, primijenjeni pristup omogućava da preporuke budu usmjerene, argumentovane i vezane za konkretne obrasce u podacima.

7.1. Normativni i institucionalni kontekst

Preporuka 1 - Uspostaviti horizontalni standard participacije djece koji će važiti kroz porodični, obrazovni, socijalni, pravosudni i lokalni sistem, kako pravo djeteta na mišljenje, informisanje, učešće i uvažavanje ne bi zavisilo od sektora u kojem se odluka donosi. Time bi se smanjila postojeća normativna neujednačenost i osigurala dosljednija primjena člana 12 Konvencije o pravima djeteta.

Preporuka 2 - Dopuniti zakonski i podzakonski okvir lokalne samouprave tako da jedinice lokalne samouprave budu obavezane da, u pitanjima iz svoje nadležnosti koja utiču na prava, položaj i svakodnevni život djece, provode strukturirane i djeci prilagođene konsultacije sa djecom. Ove obaveze treba urediti kroz jasne lokalne procedure koje definišu način informisanja djece, oblike njihovog učešća, uključivanje različitih grupa djece, te obavezu obrazlaganja na koji način je glas djece uzet u obzir.

Preporuka 3 - U obrazovanju, socijalnoj zaštiti, lokalnom upravljanju i drugim relevantnim sektorima potrebno je normativno precizirati kada, o kojim pitanjima i na koji način se djeca konsultuju, ko je odgovoran za provođenje tih procedura, te kako se obezbjeđuje dokumentovanje, povratna informacija i zaštita djece u participativnim procesima. Time bi se opšte priznanje prava na mišljenje pretvorilo u jasne i primjenjive institucionalne obaveze.

Preporuka 4 - Preciznije urediti odnos između propisa koji se odnose na djecu i onih koji se odnose na mlade, kako bi se izbjeglo da stariji adolescenti, posebno maloljetni, ostanu između dva normativna okvira. Time bi se osiguralo da budu dosljedno prepoznati i kao nosioci prava djeteta i kao legitimni akteri participacije u omladinskim politikama i strukturama.

Preporuka 5 - Uspostaviti obavezu sistematskog prikupljanja i praćenja podataka o participaciji djece, uključujući podatke o mehanizmima učešća, temama o kojima su djeca konsultovana,

obimu njihovog učešća, uključenosti ranjivih grupa djece i načinu na koji su njihovi stavovi uzeti u obzir. Bez takvog praćenja participacija djece ostaje normativno priznata, ali empirijski slabo vidljiva i teško mjerljiva.

Preporuka 6 - Razviti jasne smjernice, standarde postupanja i programe obuke za stručnjake u obrazovanju, socijalnoj zaštiti, pravosuđu, lokalnoj upravi i drugim sektorima koji rade s djecom, kako bi se osigurala ujednačenija i kvalitetnija primjena prava djeteta da izrazi mišljenje i bude saslušano. Posebno je važno da ove smjernice obuhvate informisanje prilagođeno djeci, inkluzivne metode učešća, zaštitu djece u participativnim procesima i obavezu davanja povratne informacije.

Preporuka 7 - Podsticati uspostavljanje i jačanje formalnih mehanizama participacije djece na lokalnom i višim nivoima, uključujući dječije parlamente, vijeća za djecu i druga konsultativna i savjetodavna tijela koja se bave pitanjima djece, ali tako da oni ne ostanu simbolični ili projektni mehanizmi, nego da budu stabilno povezani sa stvarnim procesima odlučivanja, planiranja i praćenja javnih politika koje se tiču djece.

Preporuka 8 - Potrebno je planirati posebna budžetska sredstva za razvoj, koordinaciju i kontinuirano provođenje participacije djece na lokalnom i višim nivoima, kako participativni mehanizmi ne bi zavisili isključivo od projektnih aktivnosti i povremenih inicijativa.

7.2. Preporuke za jačanje kapaciteta i prakse odraslih

Preporuka 1 - Razviti i usvojiti smjernice za smisleno i etično uključivanje djece u procese donošenja odluka u školama, lokalnim zajednicama, institucijama i organizacijama civilnog društva. Ove smjernice, namijenjene profesionalcima koji rade s djecom, treba da definišu minimalne standarde participacije djece, uključujući informisanje prilagođeno djeci, načine ohrabrivanja djece da govore, pravila aktivnog slušanja, obavezu davanja povratne informacije i zaštitu djece u participativnim procesima.

Preporuka 2 - Na osnovu usvojenih smjernica razviti i provoditi programe obuke za nastavnike, stručne saradnike, lokalne službenike, socijalne radnike, zdravstvene radnike, predstavnike organizacija civilnog društva i druge odrasle koji rade s djecom. Obuke treba da budu fokusirane na praktičnu primjenu participativnih metoda rada sa djecom, unapređenje komunikacije sa djecom, inkluzivne pristupe koji obuhvataju svu djecu, posebno djecu iz ranjivih grupa, te razvoj vještina za vođenje dijaloga u kojem se dječije mišljenje ozbiljno uzima u obzir prilikom donošenja odluka.

Preporuka 3 - Sistematski unaprijediti informisanje djece o njihovom pravu na izražavanje mišljenja i učešće, posebno kroz školu, lokalne informativne kanale i aktivnosti institucija i organizacija koje rade s djecom. Djeca treba da dobijaju kontinuirane, uzrastu prilagođene i razumljive informacije o tome šta pravo na participaciju podrazumijeva u praksi, u kojim situacijama i procesima imaju pravo izraziti mišljenje, na koji način i kroz koje mehanizme mogu učestvovati, kome se mogu obratiti i kakvu podršku mogu očekivati.

Preporuka 4 - Jačati kapacitete odraslih da aktivno i uvažavajuće slušaju djecu, tako da slušanje ne podrazumijeva samo davanje riječi, nego i postavljanje dodatnih pitanja, provjeru razumijevanja, bilježenje prijedloga i ozbiljno razmatranje onoga što djeca govore. Posebnu pažnju treba posvetiti razvoju kulture u kojoj se glas djece vrednuje po sadržaju, a ne unaprijed umanjuje zbog uzrasta onoga ko govori.

Preporuka 5 - Razvijati sigurne prostore za izražavanje neslaganja između djece i odraslih, u kojima je djeci omogućeno da slobodno iznesu svoje mišljenje bez straha od ismijavanja, omalovažavanja ili sankcionisanja. Unaprijediti kapacitete odraslih da prihvate različita mišljenja djece, čak i kada se ne slažu s njima, te da na dječije stavove odgovaraju kroz dijalog i argumentaciju, a ne kroz autoritet, podstičući kulturu međusobnog poštovanja i otvorene komunikacije.

Preporuka 6 - Jačati samopouzdanje djece za izražavanje mišljenja kroz podržavajuće i nenametljive pristupe, uključujući radionice, simulacije, vršnjačku podršku, mentorski rad i druge oblike osnaživanja. Posebnu pažnju treba posvetiti djeci koja su tiša, manje vidljiva ili imaju manji osjećaj sigurnosti i samopouzdanja u kontaktu s odraslima.

Preporuka 7 - Obezbijediti da svi odrasli koji rade s djecom poznaju i primjenjuju inkluzivne pristupe participaciji, kako bi i djeca iz ranjivih i marginalizovanih grupa imala stvarnu mogućnost da formiraju i izraze mišljenje. To uključuje prilagođene metode komunikacije, dodatnu podršku, pristupačne materijale i aktivno uključivanje djece koja rjeđe dolaze do izražaja u postojećim participativnim mehanizmima.

7.3. Preporuke za razvoj inkluzivnih i dostupnih prostora participacije djece

Preporuka 1 - Učiniti školske i lokalne prostore participacije djece redovnijim, vidljivijim i dostupnijim svoj djeci, tako da mogućnosti za učešće ne zavise od pojedinačnih nastavnika, projekata ili povremenih inicijativa. To podrazumijeva razvoj različitih i kontinuiranih oblika učešća, uključujući razredne konsultacije, tematske diskusije, školske i lokalne forume, ankete, manje grupne razgovore i druge djeci prilagođene mehanizme. Prostore participacije potrebno je razvijati zajedno sa djecom, a ne isključivo za djecu.

Preporuka 2 - Razviti i institucionalizovati lokalne mehanizme participacije djece, uključujući dječije parlamente i druga konsultativna tijela, ali tako da oni budu formalno povezani sa procesima odlučivanja, planiranja i praćenja politika i usluga koje se tiču djece. Time bi se smanjilo oslanjanje na projektne i povremene oblike participacije i stvorili stabilniji lokalni prostori za učešće djece.

Preporuka 3 - Obezbijediti da prostori participacije budu sigurni, nenametljivi i prilagođeni djeci, tako da djeca mogu govoriti bez straha od ismijavanja, osude, sankcija ili izlaganja neugodnosti. To uključuje jasna pravila razgovora, zaštitu povjerljivosti kada je potrebna, podršku odraslih i posebno osmišljene načine uključivanja djece koja se teže uključuju u grupne ili formalne procese.

Preporuka 4 - Razvijati kombinaciju formalnih i neformalnih oblika participacije djece, uključujući vršnjačke grupe, radionice, konsultacije u manjim grupama, online i anonimne alate, kako bi veći broj djece imao stvarnu mogućnost da učestvuje. Time se participacija ne bi oslanjala samo na predstavnička tijela i glas najaktivnije djece, nego bi bila dostupnija djeci sa različitim nivoima samopouzdanja, iskustva i komunikacijskih preferencija.

Preporuka 5 - Sistematski smanjivati prepreke za učešće djece kroz aktivan rad na dostupnosti, povjerenju i podršci. Institucije, škole i organizacije koje rade s djecom treba da prepoznaju da su nedostatak prilika, strah od posljedica i uvjerenje da odrasli ne slušaju među glavnim preprekama participaciji, te da zato planiraju prostore participacije koji su smisleni, redovni i dovoljno sigurni da djeca u njima žele učestvovati.

Preporuka 6 - Posebnu pažnju potrebno je posvetiti dostupnosti, pristupačnosti i aktivnom uključivanju djece iz ranjivih i marginalizovanih grupa, uključujući djecu romske nacionalnosti, djecu s invaliditetom, djecu iz ruralnih područja, djecu iz siromašnijih porodica, djecu u alternativnoj brizi, djecu u pokretu i drugu djecu koja su češće isključena iz postojećih mehanizama participacije. To podrazumijeva uklanjanje fizičkih, komunikacijskih, logističkih i finansijskih prepreka, razvoj prilagođenih metoda uključivanja i obavezu da participativni procesi budu osmišljeni tako da ne čuju samo najvidljiviju djecu, nego i glas onih koji su najčešće izostavljeni. Nalazi istraživanja posebno ukazuju na potrebu dodatnog osnaživanja participacije djece romske nacionalnosti, naročito kroz dostupnije i razumljivije informacije,

sigurnije kanale izražavanja mišljenja i aktivnije uključivanje u procese konsultacija i evaluacije usluga.

Preporuka 7 - Ojačati funkcionalnost postojećih struktura participacije djece, kao što su vijeća učenika, omladinske i dječije grupe i drugi lokalni mehanizmi, kroz jasniji mandat, stabilnije resurse, stručnu podršku i formalnu vezu sa institucijama koje donose odluke. Na taj način bi se postojeći prostori participacije pretvorili iz pretežno simboličnih i projektnih u stvarno operativne i uticajne mehanizme.

Preporuka 8 - Potrebno je razviti ciljane i kulturološki prilagođene pristupe participaciji za djecu romske nacionalnosti, uključujući dostupne i prilagođene informacije, sigurnije i povjerljivije kanale izražavanja mišljenja, aktivno terensko uključivanje zajednice i dodatnu podršku odraslih u facilitiranju participacije. Posebno je važno osigurati da djeca romske nacionalnosti ne budu uključena samo formalno, nego da njihovo mišljenje bude stvarno saslušano, dokumentovano i uzeto u obzir u procesima donošenja odluka i evaluacije usluga koje ih se tiču.

7.4. Preporuke za jačanje uticaja, povratne informacije i odgovornosti

Preporuka 1 – Ugraditi jasne i djeci razumljive mehanizme povratne informacije u sve procese participacije djece, tako da djeca dobiju potvrdu da je njihovo mišljenje primljeno, informaciju o tome šta je odlučeno, kao i objašnjenje na koji način je njihov prijedlog uzet u obzir ili zašto nije prihvaćen. Ovakvi procesi treba da budu dokumentovani kroz jednostavne i transparentne procedure prilagođene djeci.

Preporuka 2 – Osigurati da participacija djece bude povezana sa vidljivim i prepoznatljivim rezultatima. Tamo gdje dođe do promjene na osnovu mišljenja djece, institucije, škole i odrasli treba to jasno komunicirati djeci, kako bi ona mogla prepoznati da je njihov doprinos imao smisla i konkretan efekat.

Preporuka 3 – Jačati uticaj djece u pitanjima koja su za njih suštinski važna, a ne samo u manje važnim ili simboličnim temama. To podrazumijeva razvijanje mehanizama kroz koje djeca mogu učestvovati u donošenju odluka koje se odnose na pravila, organizaciju rada, kvalitet usluga, lokalne politike i druga pitanja koja direktno utiču na njihov svakodnevni život.

Preporuka 4 – Omogućiti djeci da učestvuju ne samo u iznošenju mišljenja, nego i u praćenju i evaluaciji odluka, aktivnosti i usluga koje ih se tiču. Time participacija djece prelazi sa konsultativnog nivoa na aktivnije i odgovornije oblike uključivanja.

Preporuka 5 – Tretirati stvarni uticaj djece kao jedan od ključnih pokazatelja kvaliteta participacije u svim sistemima i mehanizmima koji uključuju djecu. U procjeni kvaliteta participativnih praksi nije dovoljno pratiti da li su djeca pitana ili saslušana, nego i da li su dobila odgovor, da li je njihov prijedlog razmotren i da li mogu prepoznati konkretnu promjenu povezanu sa svojim učešćem.

Preporuka 6 – Obezbijediti da odgovornost za uvažavanje i korištenje mišljenja djece ne ostane na nivou dobre volje pojedinaca, nego da bude ugrađena u redovne procedure, mandate i obaveze institucija, škola i lokalnih zajednica. Time bi se participacija djece manje oslanjala na pojedinačne primjere dobre prakse, a više postala dio stabilnog i odgovornog sistema participacije.

8. LITERATURA

1. Ceribašić, S., & Šenk, V. (2024). *Children's Participation In Decision-Making In Bosnia And Herzegovina*. Global Campus of Human Rights and the Right Livelihood Foundation.
2. ChildFund Alliance, Save the Children, UNICEF, World Vision International, & Plan International. (2021). *Nine basic requirements for meaningful and ethical children's participation*.
3. Council of Europe. (2012). *Recommendation CM/Rec(2012)2 of the Committee of Ministers to member States on the participation of children and young people under the age of 18*.
4. European Commission. (2021). *EU strategy on the rights of the child*. Publications Office of the European Union.
5. Hart, R. A. (1992). *Children's participation: From tokenism to citizenship*. UNICEF International Child Development Centre.
6. Lansdown, G. (2011). *Monitoring and evaluating children's participation: A preparatory draft for piloting*. BetterEvaluation. <https://www.betterevaluation.org/sites/default/files/apdp.pdf>
7. Lundy, L. (2007). "Voice" is not enough: Conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *British Educational Research Journal*, 33(6), 927–942.
8. Marković, G. (2012). Ustavnopravni osnov ostvarivanja prava djeteta u Bosni i Hercegovini. U *Prava djeteta i ravnopravnost polova – između normativnog i stvarnog* (str. 249–258).
9. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH (2026). Prijedlog odluke o usvajanju Okvirnih ciljeva za implementaciju Konvencije Ujedinjenih naroda o pravima djeteta u Bosni i Hercegovini za period 2026 - 2030. godina.
10. Muratbegović, E. (2005). *Etički kodeks za istraživanja sa djecom i o djeci u BiH* (2. revidirano izd.). World Vision BH Fondacija i Udruženje Naša djeca Sarajevo.
11. Odluka o dopuni Odluke o formiranju Vijeća za djecu Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, broj 17/25, VM broj 17/25
12. OECD. (2023). *Engaging young people in public decision making: Why and how to strengthen youth participation*. OECD Publishing.
13. Mreža nevladinih organizacija za djecu u BiH "Snažniji glas za djecu". (2023). [Dječiji monitoring izvještaj o stanju prava djeteta u Bosni i Hercegovini](#). Udruženje za ostvarivanje prava djeteta "Naša djeca" Sarajevo.
14. Mreža nevladinih organizacija za djecu u BiH "Snažniji glas za djecu". (2022). [Monitoring izvještaj o stanju prava djeteta u Bosni i Hercegovini za period 2019–2022](#).
15. Šarac, N. (2020). *Program za razvoj socio-emocionalnih kompetencija djece*. Save the Children North West Balkans.
16. Trik. (2025). *Mentalno zdravlje mladih u Kalesiji: Percepcija mladih i preporuke za sistemske akcije na lokalnom nivou*. Evidence-Based Developmnet Intrenational.
17. UN Committee on the Rights of the Child. (2009). *General comment No. 12: The right of the child to be heard*. United Nations.
18. UNICEF Bosnia and Herzegovina. (2025). *Situation analysis of children and adolescents in Bosnia and Herzegovina*. UNICEF.
19. United Nations. (1989). *Convention on the Rights of the Child*.
20. Omladinski centar „Vermont“. (n.d.). Korak naprijed za participaciju mladih u Brčkom. Platforma.gov.ba. <https://platforma.gov.ba/no-name/>.
21. Vlada Tuzlanskog kantona. (2021). *Akcioni plan za djecu Grada Tuzle 2022–2024*.

9. PRILOZI

9.1. Prilog 1. Izdvojene statistički značajne razlike između kategorija ispitanika

Kategorija poređenja	Pitanje / varijabla	Smjer razlike	p-vrijednost	Kratka interpretacija
Urbano vs. ruralno	Postoji li omladinski forum, vijeće za djecu ili slično tijelo u lokalnoj zajednici?	Ruralno (M=1.52) > Urbano (M=1.40)	p = 0.001	Ispitanici iz ruralnih sredina češće navode postojanje omladinskih struktura u zajednici.
Urbano vs. ruralno	Imaš li priliku da izraziš svoje mišljenje u školi?	Urbano (M=2.06) > Ruralno (M=1.94)	p = 0.038	Djeca iz urbanih sredina češće percipiraju da imaju priliku izraziti mišljenje u školi.
Urbano vs. ruralno	Vidim konkretne promjene koje su nastale zbog mišljenja djece/mladih	Urbano (M=2.63) > Ruralno (M=2.51)	p = 0.044	Djeca iz urbanih sredina češće prepoznaju konkretne promjene nastale kao rezultat mišljenja djece i mladih.
Djevojčice vs. dječaci	Jesi li član neke omladinske organizacije?	Muški (M=1.81) > Ženski (M=1.72)	p = 0.004	Dječaci su češće članovi omladinskih organizacija.
Djevojčice vs. dječaci	Osjećaš li se samouvjereni kada govoriš pred odraslima?	Ženski (M=2.08) > Muški (M=1.72)	p < 0.001	Djevojčice iskazuju viši nivo samouvjerenosti u komunikaciji sa odraslima.
Djevojčice vs. dječaci	Osjećaš li se sigurno kada iznosiš svoje mišljenje pred odraslima?	Ženski (M=1.97) > Muški (M=1.72)	p < 0.001	Djevojčice se osjećaju sigurnije prilikom izražavanja mišljenja pred odraslima.
Djevojčice vs. dječaci	Koliko se osjećaš ugodno kada iznosiš mišljenje online?	Ženski (M=2.05) > Muški (M=1.84)	p = 0.002	Djevojčice iskazuju veću ugodnost u online izražavanju mišljenja.
Djevojčice vs. dječaci	Odrasli ne slušaju (prepreka participaciji)	Muški (M=2.66) > Ženski (M=2.47)	p = 0.002	Dječaci češće doživljavaju da ih odrasli ne slušaju.
Djevojčice vs. dječaci	Strah od posljedica	Muški (M=2.62) > Ženski (M=2.41)	p = 0.003	Dječaci češće navode strah od posljedica kao prepreku participaciji.
Djevojčice vs. dječaci	Nedostatak samopouzdanja	Muški (M=2.86) > Ženski (M=2.61)	p = 0.001	Dječaci češće navode nedostatak samopouzdanja kao prepreku učešću.
Djevojčice vs. dječaci	Diskriminacija	Muški (M=3.06) > Ženski (M=2.81)	p = 0.001	Dječaci češće diskriminaciju doživljavaju kao prepreku participaciji.
Djevojčice vs. dječaci	Da li se osjećaš sigurno kada prijavljuješ problem?	Ženski (M=1.57) > Muški (M=1.40)	p < 0.001	Djevojčice se osjećaju sigurnije prilikom prijavljivanja problema.

Djevojčice vs. dječaci	Nema prilika za to	Muški (M=2.63) > Ženski (M=2.49)	p = 0.026	Dječaci češće smatraju da nedostatak prilika predstavlja prepreku participaciji.
Djevojčice vs. dječaci	Kada moje mišljenje nije prihvaćeno, dobijem objašnjenje zašto	Ženski (M=2.45) > Muški (M=2.30)	p ≈ 0.03	Djevojčice češće dobijaju objašnjenje kada njihovo mišljenje nije prihvaćeno.
Djevojčice vs. dječaci	Odrasli uvažavaju moje argumente čak i kada se ne slažu sa mnom	Ženski (M=2.63) > Muški (M=2.46)	p ≈ 0.01	Djevojčice češće imaju osjećaj da odrasli uvažavaju njihove argumente.
Djevojčice vs. dječaci	Jesi li ikada učestvovao/la u radu omladinskih tijela?	Muški (M=1.65) > Ženski (M=1.52)	p ≈ 0.015–0.017	Dječaci češće imaju iskustvo učešća u omladinskim tijelima.
Djevojčice vs. dječaci	Da li znaš kako podnijeti pritužbu?	Ženski (M=1.32) > Muški (M=1.24)	p ≈ 0.03	Djevojčice su informisanije o procedurama podnošenja pritužbi.
Djeca romske nacionalnosti vs. ostali	Upoznatost sa pravom na izražavanje mišljenja	Ostale grupe > Roma	p = 0.048	Djeca romske nacionalnosti manje su upoznata sa pravom na izražavanje mišljenja.
Djeca romske nacionalnosti vs. ostali	Dostupnost i razumljivost informacija	Ostale grupe > Roma	p = 0.010	Djeca romske nacionalnosti rjeđe imaju pristup razumljivim informacijama o participaciji.
Djeca romske nacionalnosti vs. ostali	Odrasli slušaju s poštovanjem	Ostale grupe > Roma	p = 0.014	Djeca romske nacionalnosti rjeđe doživljavaju da ih odrasli slušaju s poštovanjem.
Djeca romske nacionalnosti vs. ostali	Ugodnost anonimnog izražavanja mišljenja	Roma > Ostale grupe	p = 0.031	Djeca romske nacionalnosti se ugodnije osjećaju pri anonimnom izražavanju mišljenja.
Djeca romske nacionalnosti vs. ostali	Iskustvo da su pitani za mišljenje nakon usluge	Ostale grupe > Roma	p = 0.006	Djeca romske nacionalnosti rjeđe imaju iskustvo da ih pitaju za mišljenje nakon pružene usluge.
Djeca romske nacionalnosti vs. ostali	Odrasli postavljaju dodatna pitanja	Ostale grupe > Roma	p = 0.015	Djeca romske nacionalnosti rjeđe doživljavaju da odrasli pokušavaju dodatno razumjeti njihovo mišljenje.
Djeca romske nacionalnosti vs. ostali	Sigurnost pri prijavljivanju problema	Roma > Ostale grupe	p = 0.040	Djeca romske nacionalnosti se sigurnije osjećaju prilikom prijavljivanja problema.

„Pokazao sam svoje remek-djelo
odraslima i pitao ih da li ih moj crtež
plaši. Odgovorili su mi:

'Zašto bi nas plašio jedan šešir?'

Moj crtež nije prikazivao šešir.
Prikazivao je zmijskog cara koji
je pojeo slona. Tada sam nacrtao
unutrašnjost zmijskog cara, da bi
odrasli mogli da shvate. Njima uvijek
trebaju objašnjenja.“

- Mali princ, Antoine de Saint-Exupéry

